

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazyko-
vedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied pre výskum
slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

František Kočiš

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

Š. Peciar, O jazykových kontaktoch	257
J. Horecký, Sústava deverbatívnych substantív v spisovnej slovenčine	264
K. Buzássyová, Príspevok ku konfrontač- nému výskumu sémantiky slovenských a čes- kých slovies polohy	270
E. Jóna, Výsledky formovania spisovnej slo- venčiny vo Viktorinovej gramatike	278
V. Gregor, O slovách súvisiacich s robotnou formou feudálnej renty	285

DISKUSIE

V. Uhlár, Ako prepisovať priezvisko <i>Mednyán- szky</i>	292
J. Kopina, Frekvencia variantov <i>Povstanie/po- vstanie</i> a ich štylistická platnosť v spisovnej slovenčine	297

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ludo- víta Štúra SAV v r. 1972. J. Horecký	302
Zasadanie slavistickej komisie v Moskve. J. Ru- žička	306
Čeština — učebnica pre slovenských vysokoško- lákov. G. Horák	307
Mlacek, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. J. Oravec	309
Bartoš, J. — Gagnaire, J.: Grammaire de la lan- gue slovaque. F. Kočiš	311
Slovensko-lužickosrbské paralely. J. Doruľa	314
Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1901— 1918. L. Dvonč	316

ROZLIČNOSTI

Prídavné meno otročí? L. Dvonč	318
Vichy — vichyjský — vichistický. J. Sabol	319

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 38 — 1973

Štefan Peciar

O JAZYKOVÝCH KONTAKTOCH

Súčasná svetová jazykoveda stále viac pozornosti venuje problematike jazykových kontaktov. Svedčia o tom viaceré práce sovietskych i západných jazykovedcov z ostatných dvoch desaťročí, napr. monografie i časopisecké štúdie akad. I. K. Belodeda, J. D. Dešerijeva, M. M. Michajlova a i., v západných krajinách viaceré práce U. Weinreicha, E. Haugena, A. Martineta a i. Problémy jazykových kontaktov boli súčasťou programu štyroch posledných medzinárodných lingvistických kongresov, VIII. v Oslo, IX. v Cambridgei, X. v Bukurešti a XI. v Bologni. Otázkam jazykových kontaktov je venovaný objemný 6. zväzok sovietskej edície *Novoje v lingvistike* z r. 1972, uverejňujúci v ruskom preklade významné štúdie viacerých zahraničných autorov o problémoch jazykových kontaktov, bilingvizmu, jazykovej interferencie a konvergencie (s úvodnou staťou a komentárom V. J. Rozencvejga). Vydavateľstvo AV ZSSR Nauka vydalo r. 1972 pod názvom *Problemy dvujazyčija i mnogojazyčija* zborník materiálov z konferencie konanej v r. 1969 v Ašchabade za účasti sovietskych jazykovedcov, pedagógov, sociológov, filozofov, psychológov, etnografov a iných vedcov. Teoretická práca o problémoch jazykových kontaktov sa v súčasnosti rozvíja na viacerých sovietskych pracoviskách i na Západe. Napr. vo vedeckovýskumných plánoch sektoru sociálnej lingvistiky, ktorý sa utvoril r. 1969 v Institute jazykoznanija AN SSSR, významné miesto zaujímajú otázky bilingvizmu. Od r. 1971 funguje sektor sociálnej lingvistiky aj v Institute orientalistiky AN SSSR. V Kanade pôsobí Medzinárodné centrum bilingvizmu.

Stúpajúci záujem svetovej jazykovedy, sociológie a psychológie o problémy jazykových kontaktov súvisí s prehľbujúcou sa medzinárodnou spoluprácou v oblasti vedy a kultúry, s rozvojom medzinárodného obchodu, turistiky a športových stykov, pri ktorých prichádza do priameho kontaktu stále väčší počet príslušníkov rozličných národov, hovoriacich rozličnými jazykmi. Mocným popudom bol vznik a rozvoj nových spisovných jazykov v Sovietskom zväze a neskôr u bývalých koloniálnych národov v Afrike

a Ázii. Príslušníci malých a stredných národov pociťujú stále viac potrebu ovládať popri svojom materinskom jazyku aj niektorý svetový jazyk. Pri prehľbovaní a rozvíjaní medzinárodnej spolupráce v Sovietskom zväze a v narastajúcom rozsahu aj v iných socialistických krajinách sa ruština stala jazykom medzinárodného styku. Všetky tieto momenty stimulujú rozvoj bilingvizmu i teoretického štúdia jazykových kontaktov.

Na rozdiel od naznačeného svetového trendu otázky jazykových kontaktov v plánoch jazykovedných pracovísk v ČSSR aj v individuálnych plánoch našich jazykovedcov — ak neberieme do úvahy rusistiku — ostávajú na poslednom mieste alebo sa tam vôbec neobjavujú. Príčiny tohto stavu, objektívne i subjektívne, sú nám známe. Rozhodujúcou objektívnou príčinou, ktorá dosiaľ pôsobí, je to, že sa sily a prostriedky našich jazykovedných pracovísk v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch v súlade s potrebami budujúcej sa socialistickej spoločnosti sústredili prevažne na práce súvisiace s vedeckým opisom, kodifikáciou a štandardizáciou súčasných národných spisovných jazykov vo všetkých jazykových rovinách. Pravda, týmito prácami, ako aj prácami na veľkých prekladových slovníkoch, najmä rusko-českom, rusko-slovenskom a slovensko-ruskom, a napokon konfrontačnými štúdiami, ktorých v posledných rokoch pribúda, utvárajú sa základné podmienky pre teoretické štúdium jazykových kontaktov.

Na Slovensku na rozvoj teoretického jazykovedného myslenia negatívne pôsobí okolnosť, že sa na jazykovedných pracoviskách nikde profesionálne nepestuje všeobecná jazykoveda a že táto teoretická disciplína nie je primerane zaradená do vysokoškolských študijných plánov. Pre teoretický výskum problémov jazykových kontaktov nebola priaznivá ani orientácia viacerých našich jazykovedcov na niektoré metodické postupy západnej jazykovedy (napr. na tzv. generatívnu gramatiku). A napokon ako subjektívny faktor silne retardačne pôsobila celková politická atmosféra šesťdesiatych rokov v ČSSR, vyvolaná nedoriešenými problémami vzťahov medzi českým a slovenským národom. V slovenskej jazykovede sa táto nezdravá atmosféra prejavila medziiným zámerným vyhýbaním problematike jazykových kontaktov. Otázky vzťahov slovenčiny a češtiny v súčasnosti sa stali v polovici šesťdesiatych rokov v slovákistike takrečeno tabu. Tento nežiadúci stav sa začal cieľavedome prekonávať až v r. 1970.

Napriek uvedeným nepriaznivým okolnostiam zaoberali sa jednotliví českí i slovenskí jazykovedci problémami jazykových kontaktov aspoň príležitostne. Podnetná je napr. úvaha J. Moravca *K otázkám jazykových vzťahů na základě bilingvizmu*, obsahujúca bohatú bibliografiu (Slovo a slovesnosť, 21, 1960, 161—171). Medzinárodný ohlas mala prednáška akad. B. Havránka o problematike miešania jazykov z r. 1964 v Záhrebe a Za-

dare. O
a v Hei
Zur Pr
a v rus
takty. M
staršia
zyk, jeh
meckých
Bereich
zykoved
a Čecho
205), P.
E. Paul
funkciá
prednáš
46 i Sb
V. Sch
jazykov

Pre o
činy ma
lémoch
z nej v
a konfe
a o pro
z nej vy
247 s.).
práci s
gické o
a vzťah
aj prob
venčiny
základn
a sloven
vyprac
našich
kladnou
lizmu s
rýchly
spoločn
Tento t
v oblas

dare. O tej istej téme autor prednášal r. 1965 v Göttingene, v Bonne a v Heidelbergu. Jeho prednáška vyšla v zrevidovanom nemeckom znení *Zur Problematik der Sprachmischung* v TLP 2 (Praha, 1966, 81–95) a v ruskom znení v zborníku *Novoje v lingvistike* (zv. 6, Jazykovye kontakty. Moskva 1972, 94–111). Osobitné povšimnutie si zaslúži Havránek staršia téza, že pri jazykovom kontakte má aktívnu úlohu prijímajúci jazyk, jeho štruktúra. B. Havránek prispel aj k osvetleniu vývoja česko-nemeckých jazykových vzťahov (v zb. *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*. 1. Berlin 1965, 15 n). Zo slovenských jazykovedcov sa zaoberal V. Blanár vplyvom bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku (JS SAVU 5, 1951, 97–122, Slavia, 22, 1953, 195–205), P. Ondrus venoval niekoľko príspevkov otázke jazykového miešania, E. Pauliny uvažoval o kultúrohistorických podmienkach a spoločenských funkciách bilingvizmu v dejinách spisovnej slovenčiny (zb. *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*, Praha 1958, 33–46 i *Sborník odpovědí na voprosy po jazykoznaniju*, Moskva 1958, 21–23). V. Schwanzer publikoval niekoľko príspevkov a prednášal o otázkach jazykových kontaktov na medzinárodných fórach.

Pre osvetlenie konkrétnych problémov pri kontaktoch češtiny a slovenčiny mali značný význam dve celoštátne konferencie: konferencia o problémoch marxistickej jazykovedy v decembri 1960 v Libliciaciach (materiály z nej vyšli v zb. *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962, 452 s.) a konferencia o vývinových tendenciách súčasnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry v apríli 1962 v Bratislave (materiály z nej vyšli v zb. *Jazykovedné štúdie VII*. Spisovný jazyk. Bratislava 1963, 247 s.). Na konferencii v Libliciaciach pokúsili sa čs. jazykovedci v spolupráci s filozofmi a psychológmi osvetliť základné teoretické a metodologické otázky marxistickej jazykovedy, najmä vzťah jazyka a myslenia a vzťah vývoja jazyka a vývoja spoločnosti a v tomto rámci sa zaoberali aj problémami kontaktov dvoch blízko príbuzných jazykov češtiny a slovenčiny, ktorých príslušníci žijú v spoločnom socialistickom štáte. Obidva základné referáty, Běličov a Peciarov, venované otázkam vzťahov češtiny a slovenčiny, i diskusia k nim vychádzali z teórie spisovného jazyka, ktorú vypracovala pražská lingvistická škola, a prihliadali na vývoj a problémy našich spisovných jazykov v období trvania československého štátu. Základnou ideou obidvoch referátov bola téza, že v období budovania socializmu sa obidva naše národné jazyky všestranne rozvíjajú, pričom ich rýchly rozvoj vedie k postupnému zblížovaniu slovenčiny a češtiny, keďže spoločné vývinové črty v nich prevažujú nad divergentnými tendenciami. Tento trend sa prejavuje najmä vo vývine slovnej zásoby, predovšetkým v oblasti odbornej terminológie. Konštatovalo sa, že spisovná slovenčina

ako jazyk s kratšou spisovnou tradíciou a v nedávnej minulosti s obmedzenými spoločenskými funkciami sa vyvíja rýchlejšie ako spisovná čeština. Na základe týchto téz referenti aj niektorí diskutujúci kritizovali slovenský jazykový purizmus, ktorého prax sa prejavovala škodlivými zásahmi do vývoja slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. V závere konferencie sa formulovali dve základné úlohy slovistiky a bohemistiky v oblasti vzťahov medzi češtinou a slovenčinou: 1. V jazykovej teórii i v jazykovej praxi treba vybojovať boj proti zvyškom purizmu na Slovensku a proti ignorovaniu zreteľa na slovenčinu v Čechách. 2. Treba napomáhať vývoj v smere zblížovania oboch našich národov a ich jazykov. (Porov. cit. zb. *Problémy marxistickej jazykovedy*, s. 437.) Z konkrétnych opatrení, ktoré sa navrhovali na zabezpečenie týchto úloh, realizovali sa dve: V r. 1962 sa v Bratislave konala celoštátna konferencia o vývinových tendenciách súčasnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku a na začiatku r. 1962 sa časopis *Slovenské odborné názvoslovie* zmenil na celoštátny orgán s názvom *Československý terminologický časopis*. Tento časopis vychádzal 5 rokov a r. 1967 ho nahradil časopis *Kultúra slova*.

Rokovanie na bratislavskej konferencii, na ktorej sa riešil celý komplex teoretických i praktických problémov jazykovej kultúry v rozvinutej socialistickej spoločnosti, sa nieslo v podstate v rovnakom duchu ako liblická konferencia. Rozvíjali sa tézy pražskej lingvistickej školy o jazykovej kultúre a pokračovalo sa v kritike jazykového purizmu. V základných referátoch, v diskusii i v záveroch konferencie sa vychádzalo z tézy o zblížovaní slovenčiny a češtiny. Záverečné tézy o perspektívach vývoja spisovnej slovenčiny obsahujú napr. tieto formulácie: „Priamy kontakt oboch našich jazykov, siahajúci hlboko do minulosti, vystupňoval sa v období budovania socializmu a bude sa naďalej stupňovať... Ustavičný priamy styk českého a slovenského jazyka vedie k ich vzájomnému ovplyvňovaniu, ktorého možnosti sa zvyšujú veľkou blízkosťou oboch jazykov. Vzájomný vplyv spisovnej slovenčiny a češtiny sa prejavuje vo všetkých oblastiach jazyka, ale predovšetkým a najprenikavejšie v slovnej zásobe... V súčasnom období sa zblízuje slovná zásoba češtiny a slovenčiny nielen vzájomným preberaním termínov, ale hlavne spoločným tvorením nových pomenovaní podľa rovnakých slovotvorných a pomenovacích modelov. Táto tendencia sa bude naďalej stupňovať...“

Spoločným nedostatkom teoretických úvah na obidvoch spomenutých konferenciách bolo to, že neboli dostatočne podložené výsledkami konfrontačného výskumu súčasnej češtiny a slovenčiny; zdôrazňovala sa iba potreba takéhoto výskumu. Tento nedostatok oslaboval presvedčivosť uvedených téz, takže mohli vznikať a naozaj vznikali pochybnosti o ich správ-

nosti; r
tickej t
tickej s
nevhod
iba prí
o jedno
podporo

Polen
slavskej
konaná
vyšli v
SAV, 1
z tejto k
predchá
požiada
torné za
slovenč
hlásila z
K. Ch.
v SSSR
o zblížo
vaní jaz
splývan
podstat
so zame
lizmus k
by sa j
a splýva
Stalinov
že Lenin
vidavost
ňoval hi
ani raz
všestran
spoločn

Téza
je teda
na spom
zásadam
socialist
listickýc

nosti; neskôr sa im vyčítal voluntarizmus. Presvedčivosť základnej teoretickej tézy o zbližovaní našich národných jazykov v podmienkach socialistickej spoločnosti oslabovali aj niektoré nenáležité formulácie i niektoré nevhodne volené príklady, uvádzané na ilustráciu. Z toho, že sa uvádzali iba príklady zo slovenčiny, vznikol na slovenskej strane dojem, že ide o jednostranné násilné približovanie slovenčiny k češtine. Tento dojem podporovali aj reminiscencie na asimilačné snahy v buržoáznej ČSR.

Polemické a kritické stanovisko k základným tézám liblickej a bratislavskej konferencie zaujala konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny, konaná v decembri 1966 v Smoleniciach. (Materiály z tejto konferencie vyšli v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1967. 296 s.) V základných referátoch i v záverečnom dokumente z tejto konferencie, v Tézach o slovenčine, sa síce nadväzovalo na výsledky predchádzajúcich konferencií a výskumov, ale osobitne sa zdôrazňovala požiadavka, aby sa vo vývine spisovnej slovenčiny rešpektovali jej vnútorné zákonitosti, a z tejto pozície sa ostro kritizovala téza o zbližovaní slovenčiny a češtiny. V jednom zo základných referátov sa táto téza vyhlásila za nemarxistickú, pričom sa autor odvolával na sovietskeho filozofa K. Ch. Chanazarova, ktorý v práci *Sbliženiye nacij i nacionalnyje jazyki v SSSR* (Taškent 1963) vraj konštatoval, že V. I. Lenin, hoci často uvažoval o zbližovaní národov (ich ekonomiky a kultúry), nikdy nehovoril o zbližovaní jazykov (cit. zb. s. 41). V tomto tvrdení však autor zamenil termín *splývanie* (rus. *slijanije*) termínom *zbližovanie* (rus. *sbliženiye*) a týmto podstatne skreslil stanovisko spomenutého sovietskeho filozofa v rozpore so zameraním celej jeho práce. Veď Chanazarov píše doslova toto: „Socializmus bojuje nie za rozvoj jazykov vôbec, ale za taký rozvoj, pri ktorom by sa jazyky postupne zbližovali a slúžili veci dobrovoľného zbližovania a splývania národov“ (cit. dielo, s. 61). Pravda, Chanazarov polemizuje so Stalinovým názorom o budúcom splývaní národných jazykov a konštatuje, že Leninove úvahy o budúcnosti jazykov svedčia o jeho geniálnej predvídavosti, výnimočnej obozretnosti a taktickosti... „Lenin neraz zdôvodňoval historickú nevyhnutnosť zbližovania a neskôr splývania národov, ale ani raz nehovoril o „splývaní (rus. *slijanii*) národných jazykov“, lebo si všestranne uvedomoval hlboké rozdiely existujúce medzi zákonmi vývoja spoločnosti a zákonmi vývoja jazyka“ (cit. dielo, s. 11).

Téza o zbližovaní jazykov v podmienkach socialistickej spoločnosti nie je teda v rozpore s učením klasikov marxizmu-leninizmu, ako sa tvrdilo na spomenutej smolenickej konferencii, ale naopak: je v úplnom súlade so zásadami marxizmu-leninizmu a je súčasťou teórie a praxe spolunažívania socialistických národov, overenej skúsenosťami v ZSSR aj v iných socialistických krajinách a potvrdenej dokumentmi zo zjazdov KSSZ i z medzi-

národných porad komunistických strán. Sporná je iba téza o splývání jazykov.

Ak liblickej konferencii možno vyčítať, že položila jednostranne dôraz na zblížovanie jazykov, upadlo sa na smolenickej konferencii do druhej jednostrannosti: popierala sa realnosť integrácie. Zo skúseností v ZSSR vieme, že vo vývine socialistických národov a ich jazykov sa uplatňujú dve paralelné, dialekticky späté tendencie: všestranný rozvoj národných kultúr a národných jazykov a ich postupné zblížovanie. Dejiny mnohých jazykov i naše národné jazyky poskytujú veľa príkladov na vzájomné ovplyvňovanie a na interferenciu rozličných prvkov vo všetkých jazykových rovinách. Čím intenzívnejšie sú hospodárske a kultúrne styky medzi národmi, čím všestrannejšia je spolupráca príslušníkov dvoch alebo viacerých národov, tým viac sa ich jazyky ovplyvňujú, tým častejšie sú v nich javy interferencie. Vo zvýšenej miere to platí o blízko príbuzných jazykoch, ako je slovenčina a čeština. Táto skúsenosť z dejín jazykov, ktoré sú v kontakte, potvrdzuje známu tézu marxistickej jazykovedy o vzťahu vývoja jazyka a života spoločnosti. Jazyk, ktorý je najdôležitejším nástrojom rozvoja spoločnosti, musí sa pri plnení tejto svojej funkcie ustavične prispôbovať jej potrebám. Jednou z potrieb rozvinutej socialistickej spoločnosti je aktívna účasť všetkých jej členov na spoločnom diele. Základným predpokladom úspešného zvládnutia celospoločenských úloh je vzájomné dorozumenie ľudí bez ohľadu na ich národnú a jazykovú príslušnosť. To možno dosiahnuť trojakým spôsobom: a) pri blízko príbuzných jazykoch, ako je napr. čeština a slovenčina, si príslušníci dvoch alebo viacerých národov navzájom rozumejú, hoci každý používa svoj materinský jazyk; b) príslušníci rozličných národov používajú na vzájomné dorozumievanie nejaký medzinárodný jazyk (napr. ruštinu v ZSSR) a c) príslušníci jedného národa si popri svojom materinskom jazyku osvoja jazyk iného národa, obyčajne jazyk väčšiny obyvateľstva daného prostredia (mesta, kraja, republiky). Vo všetkých troch prípadoch vzniká kontakt dvoch alebo viacerých jazykov. Jeho predpokladom je aktívny alebo pasívny bilingvizmus, t. j. schopnosť aspoň istej časti príslušníkov rozličných národov dorozumieť sa dvoma jazykmi: svojim materinským a ešte nejakým iným. Je evidentné, že jazyková politika socialistického štátu podporuje všetko, čo napomáha rýchle vzájomné dorozumievanie všetkých jeho príslušníkov, a zavrhuje všetko, čo dosiahnutie tohto cieľa sťažuje alebo znemožňuje. Jedným zo záverov spomenutej sovietskej konferencie z r. 1969 v Ašchabade je požiadavka utvárať priaznivé podmienky pre rozvoj aktívneho bilingvizmu. Účastníci tejto konferencie odmietli zavrhovanie bilingvizmu ako javu, ktorý podľa niektorých jazykovedcov

pôsobí i
„znalosť
noriem
javov ty
v štrukt
Hoci m
mery v
odmietat
jazykove
Z hľa
sada rov
návrh na
nom sty
vznikajú
na južn
vyriešia
nosti po
pasívne
tomto pr
Napok
cialistick
panie to
láciu, ne
zblížovan
nému zas
koordiná
český ter
reflex na
viacerých
pôvod (na
správať s
iba kozub
a žiada sa
Tenden
vislosti so
vnútorný

¹ V otázke jednotného materinského jazyka viacerí účastníci konferencie v Ašchabade, ako napríklad Dešerijeva, aj negatívne

pôsobí iba negatívne na kultúru reči.¹ Zdôraznila sa opačná mienka, že „znalosť druhého jazyka pozitívne vplyva na rozvoj a zdokonaľovanie noriem materinského jazyka“ (cit. zb. s. 190). Rozlíšila sa interferencia javov typologicky odlišných a interferencia javov typologicky príbuzných v štruktúrach dvoch jazykov (tamže s. 9).

Hoci nemožno mechanicky aplikovať skúsenosti z jedného štátu na pomery v inom štáte s odlišnou jazykovou situáciou, sotva sa dá akceptovať odmietavé stanovisko k bilingvizmu, ktoré dosiaľ zastávajú niektorí naši jazykovedci.

Z hľadiska leninskej národnostnej politiky, v ktorej sa zdôrazňuje zásada rovnoprávnosti a dobrovoľnosti v používaní jazyka, nebol správny ani návrh na uzákonenie slovenčiny ako povinného štátneho jazyka v úradnom styku na Slovensku, široko publikovaný v r. 1968. Problémy, ktoré vznikajú pri jazykovom kontakte slovenského a maďarského obyvateľstva na južnom Slovensku, by sa takýmto zákonom nevyriešili. Postupne sa vyriešia, až jednotlivé spoločenské vrstvy obyvateľstva maďarskej národnosti pocítia potrebu osvojiť si popri svojom materinskom jazyku najprv pasívne a časom aj aktívne jazyk väčšiny v SSR, t. j. slovenčinu. Pri tomto procese však neslobodno porušiť zásadu dobrovoľnosti.

Napokon treba ešte raz zdôrazniť, že postupné zbližovanie jazykov socialistických národov neslobodno chápať ako izolovaný jav. Izolované chápanie tohto javu úplne mení jeho podstatu. Mení ho na jazykovú asimiláciu, neslávne známu z buržoáznych štátov. Izolované chápanie procesu zbližovania jazykov viedlo k niektorým pomýleným postupom, k násilnému zasahovaniu do vývoja spisovnej slovenčiny. Na českej strane sa pri koordinácii odbornej terminológie vyskytli prípady, že sa žiadalo prijať český termín v slovenčine aj tam, kde je už zaužívaný iný termín. Obranný reflex na slovenskej strane viedol zasa k recidívam purizmu a zavrhovaniu viacerých bežne používaných výrazov pre ich domnelý alebo skutočný český pôvod (napr. namiesto *riadiť* sa odporúča len *viest*, namiesto *chovať sa* len *správať sa*, namiesto *považovať* len *pokladať*, nepripúšťa sa slovo *krb*, ale iba *kozub*, zavrhuje sa výrazy *sústruh*, *sústružiť*, *sústruhovať*, *sústružník* a žiada sa používať len slová *točovka*, *točiť*, *točkovovať*, *tokár* a i.).

Tendenciu zbližovania jazykov treba vidieť a skúmať v dialektickej súvislosti so základnou a stálou črtou vývoja každého jazyka, vývoja podľa vnútorných zákonitostí príslušného jazyka. Táto črta sa najmarkantnejšie

¹ V otázke vplyvu bilingvizmu na kultúru reči nemajú ani sovietski jazykovedci jednotné názory. Aj na spomenutej konferencii boli vyslovené protichodné mienky. Viacerí účastníci ich však uvádzali na správnu mieru. Porov. napr. formuláciu J. D. Dešerijeva a I. F. Protčenkú: „...vzájomné pôsobenie dvoch jazykov má pozitívne aj negatívne momenty“ (cit. dielo, s. 40).

prejavuje práve v obdobiach prudkého rozvoja, aký národné jazyky zaznamenávajú v socialistickom spoločenskom zriadení.

V závere našich úvah formulujeme základné úlohy slovakistiky a bohemistiky v oblasti jazykových kontaktov. Teoretické štúdium jazykových kontaktov, bilingvizmu a jazykovej interferencie treba pokladať za dôležitú úlohu pri rozvíjaní súčasnej jazykovednej teórie a metodológie. Treba zintenzívniť konfrontačný výskum češtiny a slovenčiny vo všetkých jazykových rovinách a zamerať sa pri ňom na sledovanie spoločných, resp. paralelných i odlišných črt v obidvoch spisovných jazykoch. Za naliehavú úlohu treba pokladať vypracovanie marxistickej teórie spisovného jazyka, ktorá by plne rešpektovala jazykovú situáciu u nás a potreby spisovných jazykov v rozvinutej socialistickej spoločnosti. Prvou etapou tejto úlohy by mala byť celoštátna konferencia slovakistov a bohemistov o teoretických problémoch spisovných jazykov a jazykovej kultúry. V kodifikácii spisovných jazykov a v jazykovej praxi treba prekonať sklon k recidívam purizmu. V oblasti jazykovej kultúry je stálou úlohou jazykovedcov upozorňovať verejnosť na neústrojné prvky, ktoré prenikajú z nespisovných prejavov do spisovného jazyka. V pedagogickej praxi je potrebné venovať primeraný počet hodín na osvojenie si základných poznatkov o češtine na slovenských školách a o slovenčine na českých školách. V publicistike by jazykovedci mali osvetľovať pozitívne javy z česko-slovenských jazykových kontaktov, reagovať na nesprávne, zastarané a nacionalisticky podfarbené názory a uviesť ich na pravú mieru.

Red. poznámka: Autor predniesol text tohto príspevku ako jeden z koreferátov na seminári o marxistickej jazykovede 17. mája 1973. Správu o tomto seminári spolu s niektorými ďalšími príspevkami uverejní Slovenská reč v 6. čísle tohto ročníka.

Ján Horecký

SÚSTAVA DEVERBATÍVNYCH SUBSTANTÍV V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Pri skúmaní podstatných mien odvodených od slovíes sa obyčajne postupuje tak, že sa význam a rozličné významové odtienky odvodených substantív určujú podľa takých dnes už klasických kategórií, ako sú činiteľské mená (nomina agentis), názvy miesta (nomina loci), názvy deja (no-

mina a
vinu je
tenia m
skume s
otázka,
tvoria s
znamu
hov. V
ktorými

1. Z
v spisov

Podľa
prосто v
statných
Často sa
(83). Mn
činnosť,

Ak sa
slov je
základe

činnosť:

získaná v
stála vla
zamestna
výsledok
nástroj:
dej:
materiál:
miesto:

Ako v
substant
vyjadren
strane sa
pony, ba
badať na
príponam
tu jestvu

¹ HORE
Slovenské

Slovenská

zyky za-

a bohe-
rykových
za dôle-
e. Treba
ch jazy-
ch, resp.
alichavú
o jazyka,
isovných
to úlohy
etických
i spisov-
m puriz-
upozor-
ých pre-
venovať
štine na
istike by
rykových
dfarbené

z korefe-
o tomto
reč v 6.

ajne po-
odených
sú čini-
deja (no-

mina actionis) a pod. Takáto klasifikácia však spravidla neprekračuje rovinu jednoduchých empirických konštatovaní. No aj takéto empirické zistenia majú istú vedeckú hodnotu, lebo konštatujú skutočný stav pri výskume sémantickej stránky deverbatívnych substantív. Bokom však ostáva otázka, či jestvuje nejaký vzťah medzi takýmito kategóriami a či teda tvoria systém (ak sa vôbec konštatuje, že ide o systém). Vymedzenie významu odvodených slov je len krokom k vymedzeniu systémových vzťahov. V ďalších krokoch treba vymedziť tieto vzťahy a nájsť prostriedky, ktorými sa vzťahy medzi prvkami systému vyjadrujú.

1. Základné konštatovania o významoch deverbatívnych substantív v spisovnej slovenčine možno formulovať napr. takto:¹

Podľa typu *slovesný základ + prípona -teľ* sa tvoria názvy osôb, ktoré prosto vykonávajú nejakú činnosť (82). Ďalší významový odtienok podstatných mien na *-teľ* je „človek majúci nejakú získanú vlastnosť“ (83). Často sa tvoria príponou *-teľ* názvy osôb, ktoré majú určitú stálu funkciu (83). Mnohé z takýchto mien, vyjadrujúce, že niekto vykonáva stále určitú činnosť, stali sa už menami zamestnania (85).

Ak sa prijme predpoklad, že hlavným nositeľom významu odvodených slov je slovotvorná prípona, možno všetky deverbatívne substantíva (na základe výpovedí uvedeného typu v cit. práci) zostaviť do tohto prehľadu:

činnosť:	-teľ, -č, -áč, -ník, -ec, -ca, -ár, -ák, -áň, -an, -úň, -oš, -oň, -aj
získaná vlastnosť:	-teľ, -č, -dlo
stála vlastnosť:	-teľ, -č, -ník
zamestnanie:	-teľ, -č, -áč, -čík, -ec, -ca, -ár, -ák
výsledok:	-ina, -nica, -(en)ka, -ok, -eň, -ivo
nástroj:	-ica, -nica, -ka, -eň, -ík, -ivo, -dlo, -č, -áč, -ák, -ačka, -ník
dej:	-ica, -ačka, -ka, -nica, -ot, -ba
materiál:	-ivo, -dlo, -č
miesto:	-dlo, -eň, -áreň, -ňa, -ovňa, -isko, -nica

Ako vidieť z tohto prehľadu, pri vymedzovaní významu deverbatívnych substantív utvorených rozličnými príponami sa opakujú isté významy, vyjadrené tu heslovite ako činnosť, nástroj, dej, miesto a pod. Na druhej strane sa pri tých istých významových prvkoch vyskytujú rozličné prípony, ba tie isté prípony sú aj pri rozdielnych sémantických prvkoch. Nebadať na prvý pohľad nijaké zákonitosti vo vzájomných vzťahoch medzi príponami ani medzi sémantickými prvkami. Treba teda najprv zistiť, či tu jestvuje nejaký systém.

¹ HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. Zv. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 254 s.

Aby sa mohol vymedziť nejaký objekt (v našom prípade množina deverbatívnych substantív), treba predovšetkým určiť systémotvorné prvky, potom charakter systémových vzťahov medzi nimi a napokon hierarchické roviny systému.²

Závažný a teoreticky dobre podložený pokus o výklad systému deverbatívnych substantív na základe slovotvorného významu urobila K. Buzássyová.³ Vo svojom výskume vychádza z hypotézy, že slovotvorný význam deverbatívnych substantív je zväzkom rozlišovacích príznakov, ktoré treba vymedziť v závislosti od vlastností slovotvorného základu, resp. fundujúceho slovesa. Pretože v tomto prípade ide o sloveso, berie za základ intenciu slovesného deja, pravda, oproti pôvodnej schéme uplatňovanej v syntaxi rozšírenú o ďalšie členy.

K. Buzássyová zisťuje tieto dištingtívne príznaky deverbatívnych substantív, označované ako kategoriálne: agens, inštrument (substancia, ktorou sa pôsobí na objekt deja), dej, spotrebovaná látka, výsledok deja, odpad po deji, objekt (patiens v užšom zmysle), miesto deja, vlastnosť deja, nositeľ vlastnosti deja a spredmetnenie vlastnosti deja (slová na *-osť*). Ako vidieť, bežná kategória výsledku deja sa tu člení na vlastný výsledok, odpad po deji a spotrebovanú látku. Okrem toho medzi deverbatíva zahrnuje K. Buzássyová aj substantíva na *-osť*, hoci pre ne je fundovanie slovesom až druhotné prostredníctvom deverbatívnych adjektív (napr. v type *klzať* – *klzavý* – *klzavosť*). K týmto kategoriálnym príznakom sa pripájajú sprievodné príznaky, odvodené jednak od vlastností deja (aktívny/pasívny, intenzívny/neintenzívny, ohraničený/neohraničený, potenciálny/reálny), jednak od vlastností odvodených substantív (konkrétny/abstraktný, životný/neživotný, hmotný/nehmotný, singulatívny/nesingulatívny). Ako vidieť, sprievodné príznaky sú binárne, kategoriálne nie.

V praktickom riešení K. Buzássyovej je však význam deverbatívnych substantív definovaný vždy jedným kategoriálnym príznakom ako dominantným prvkom a niekoľkými (spravidla dvoma) sprievodnými príznakmi (napr. dejovým a substantívnym), ktorými sa rozlišujú deverbatívne substantíva vymedzené istým kategoriálnym príznakom. Napr. názvy výsledku deja môžu byť masové (*rezina*) a singulatívne (*pilina*). V niektorých prípadoch však aj kategoriálny príznak môže fungovať ako sprievodný (napr. v slove *hrabačka* – stroj je príznak agensa sprievodný).

Pomocou uvedených dištingtívnych príznakov sa K. Buzássyovej poda-

² TIUCHTIN, V. S.: Oтраженije, sistemy, kibernetika. 1. izd. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1972. 256 s.

³ BUZÁSSYOVÁ, K.: Über die distinktiven Merkmale bei den deverbativen Ableitungen. In: Recueil linguistique de Bratislava. 4. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 85–98.

rilo de
ventár
invent
o tom

Aj p
medzi
a aké
treba p

3. Tá
napr. u
v podst
kategor
v reťaz
všeobec
tegoriál
a nekor
rými s
Inými s
odlíšene
je nájst

Preto
štinktív
slovesa
júca, či
pôvodcu
najmä p
znakom
síce nev
začína s
nia ergo
pôvodcu

V kla
v názvo
v názvo
zovanej
neživotn
zvoch lá
potrebné
agens (A

⁴ Séma

rilo definovať slovotvorný význam deverbatívnych substantív, zistiť inventár slovotvorných významov a podať podrobný obraz o zastúpení tohto inventára podľa jednotlivých typov slovenských slovies (podrobnejšie o tom v jej práci odovzdanej do tlače).⁴

Aj po tomto výskume však ostáva nedoriešená otázka, aké sú vzťahy medzi zistenými slovotvornými významami, či vôbec tvoria nejaký systém a aké sú systémotvorné (organizujúce) prvky. Na riešenie tejto otázky treba postaviť ďalšiu hypotézu.

3. Táto hypotéza predpokladá, že empiricky zistené významy (ako sú napr. uvedené v prehľade v ods. 1) alebo slovotvorné významy vymedzené v podstate kategoriálnymi príznakmi (porov. ods. 2) sú vlastne vyjadrené kategoriálnymi dištinktívnymi príznakmi, ktoré sú posledným článkom v reťazcoch dištinktívnych príznakov idúcich do nejakého základného, najvšeobecnejšieho dištinktívneho príznaku cez niekoľko nekoncových (nekategoriálnych) dištinktívnych príznakov. Základný dištinktívny príznak a nekoncové dištinktívne príznaky by potom mohli byť tými prvkami, ktorými sú navzájom viazané koncové, kategoriálne dištinktívne príznaky. Inými slovami: klasické slovotvorné významy by mali byť spojené alebo odlišené nekategoriálnymi dištinktívnymi príznakmi. Prvou úlohou teda je nájsť a vymedziť tieto nekategoriálne, nekoncové dištinktívne príznaky.

Pretože ide o deverbatívne substantíva, je prirodzené za základný dištinktívny príznak vziať taký prvok, takú vlastnosť, ktorá leží v podstate slovesa ako slovného druhu. Zdá sa, že by to mohla byť vlastnosť vyjadrujúca, či pri odvodzovaní (resp. v odvodenom slove) je dôležitý ohľad na pôvodcu deja alebo nie. Pravdaže, tu sotva možno použiť názov *agens*, najmä preto, že agentálnosť patrí ku kategoriálnym dištinktívnym príznakom, možno azda uvažovať o názve *ergatívnosť* (ERG). Tento názov má síce nevýhodu, že už je využitý v súvislosti s ergatívnou konštrukciou, ale začína sa používať aj v teórii pádov a to azda ospravedlní výber pomenovania *ergatívnosť* pre ten dištinktívny príznak, ktorý vyjadruje ohľad na pôvodcu deja.

V kladnej podobe (+ERG) je tento dištinktívny príznak veľmi zreteľný v názvoch osôb a v názvoch nástrojov i látok, v zápornej podobe (–ERG) v názvoch miesta, deja a výsledku deja. V skupine substantív charakterizovanej +ERG je ďalej dôležité, či je pôvodca deja životný (+HUM) alebo neživotný (–HUM). Životný je zrejme v názvoch osôb, neživotný v názvoch látok a nástrojov. V obidvoch týchto skupinách názvov je ďalej potrebné rozlišovať, či sa v nich výslovne vyjadruje alebo nevyjadruje *agens* (AGN). Je zrejme, že v názvoch látok nie je taký dôraz na činnosť

⁴ Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. (V tlači.)

Takto
stantív,
poch sú
riálne. V
tívnymi
na dvo
Z naz
batívny

mená de
mená vý
mená m
mená lá
mená ná
mená za
mená čir
mená vla

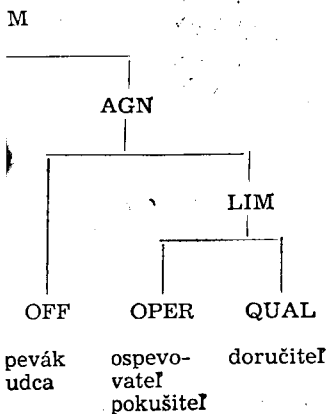
Takým
substant.
stantíva.
prípon).
skumu n
prípade t
cia slovo
Výber ko
taktom s
Z nášh
nych sub
i ako štr
zal na za
štruktúrn
ru význa
dištingtív
mi systém
vyučuje
rencovane

ak (MAT) charakterizovať
strojov (INS) dištinkti-
v: pri vlastných menách
N, pri činiteľských me-
ďalej členiť na dve sku-
ER) a na mená vlastnosti
fundujúcim slovesom: pri
nedokonavé sloveso, pri
aviest ďalší dištinkti-
ená (OPER) majú potom
tnosti (QUAL) je príznak

ených dištinkti-
: mená miesta (LOC), na
(RES). Kým pri menách
miesta sa spravidla kon-
dištinkti-
príznak vy-
iv. Pri menách miesta sa
menách deja a výsledku
zdiel v trvaní fundujúce-
od nedokonavých sloves,
príznakom —LIM, kým
m slovesom; preto majú

i deverbati-
vnych substan-

Takto sa aj graficky znázorňuje, že ide o systém deverbati-
vnych substantív, v ktorom na vstupe je dištinkti-
vny príznak ergatívnosti, na výstu-
poch sú dištinkti-
vne príznaky označované u K. Buzássyovej ako katego-
riálne. Vzťahy medzi týmito prvkami sú spresnené nekonce-
vými dištink-
ti-
vými príznakmi, pričom ako vidieť, niektoré (AGN a LIM) sa vyskytujú
na dvoch miestach.

Z naznačeného stromu vyplýva, že jednotlivé významové skupiny dever-
bati-
vnych substantív sú definované radmi dištinkti-
vnych príznakov takto:

mená deja:	(—ERG —STAT —LIM) ACT
mená výsledku:	(—ERG —STAT +LIM) RES
mená miesta:	(—ERG +STAT) LOC
mená látok:	(+ERG —HUM —AGN) MAT
mená nástrojov:	(+ERG —HUM +AGN) INS
mená zamestnania:	(+ERG +HUM —AGN) OFF
mená činnosti:	(+ERG +HUM +AGN —LIM) OPER
mená vlastnosti:	(+ERG +HUM +AGN +LIM) QUAL

Takýmto radom dištinkti-
vnych príznakov možno pripísať deverbati-
vne substantíva tvorené rozličnými príponami a nie naopak, príponám sub-
stantíva. To znamená, že ide o sémantický systém, nie formálny (systém
prípon). A z toho, pravda, vyplýva, že v terajšom štádiu slovotvorného vý-
skumu nemožno jednoznačne povedať, ktorou príponou sa bude v danom
pípade tvoriť požadované deverbati-
vne substantívum. Jestvuje konkuren-
cia slovotvorných prípon známa z historického výskumu tvorenia slov.
Výber konkrétnej prípony je často daný historicky alebo ovplyvnený kon-
taktom s inými jazykmi a pod.

Z nášho výkladu napokon vidieť, že ak sa významové pole deverbati-
vnych substantív pokladá za ideálny objekt, možno ho skúmať ako systém
i ako štruktúru. Systémový prístup, ako ho použila K. Buzássyová, pouká-
zal na základné dištinkti-
vne príznaky (kategoriálne a sprievodné). Náš
štruktúrny (resp. systémovo-štruktúrny) prístup umožňuje opísať štruktú-
ru významového poľa deverbati-
vnych substantív pomocou menšieho počtu
dištinkti-
vnych príznakov, vyjadrujúcich pritom aj vzťah medzi elementa-
mi systému. Tento opis, pravda, nenárokuje si definitívnu platnosť. Ne-
vyklučuje sa ním možnosť ďalšieho podrobnejšieho opisu s použitím dife-
rencovanejších dištinkti-
vnych príznakov.

PRÍSPEVOK KU KONFRONTAČNÉMU VÝSKUMU SÉMANTIKY SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH SLOVIES POLOHY

Pri konfrontácii slovnej zásoby dvoch príbuzných jazykov zisťujeme po- pri celkom odlišných alebo naopak celkom zhodných lexikálnych jednot- kách i také oblasti slovnej zásoby, v ktorých sa rozdiely medzi jazykmi prejavujú menej v inventári lexikálnych jednotiek, ale viac v ich fungo- vaní. Ak potom hľadáme príčiny odlišného fungovania lexikálnych jedno- tiek v dvoch porovnávaných jazykoch, nachádzame ich v neúplnej, resp. iba v čiastočnej sémantickej zhode jednotiek, ktoré v dvoch porovnávaných jazykoch vystupujú ako ekvivalentné.

V tomto príspevku sa pokúsime ukázať zhody a rozdiely v inventári a vo fungovaní slovenských a českých slovesných lexém s významom polohy. Nadviažeme tu na všeobecnú charakteristiku lexikálneho podsystému slo- vanských slovies polohy D. B. Johnsona (1968), ktorú rozpracoval I. Ně- mec (1971), pričom sa pokúsime ukázať, do akej miery sa závery uve- dených bádateľov potvrdzujú i na materiáli zo slovenčiny, na ktorú sa dosiaľ nebral dostatočný zreteľ. Hoci nám ide o konfrontáciu súčasného stavu v češtine a slovenčine, uvádzame i niektoré fakty z diachronie, lebo pomá- hajú osvetliť súčasný stav.

Systém slovies polohy sa podľa D. B. Johnsona zakladá na dvoch základ- ných protikladoch: na protiklade kauzatívneho a nekauzatívneho člena (*posadiť* : *sedieť*) a na protiklade statického (stavového) a nestatického čle- na (*sedieť* : *sadnúť*). Slovesá polohy majú teda tri kategoriálne významy:

1. stavový (byť v istej polohe) — *sedieť*
2. mediálny (zaujať istú polohu) — *sadnúť si*
3. kauzatívny (dať dačo do istej polohy) — *posadiť*.

Z týchto troch radov najväčším zmenám podliehal v priebehu vývinu mediálny rad. Nejde tu len o hláskoslovné a morfológické zmeny, ale pre- dovšetkým o vnútornú prestavbu celého systému zapríčinenú vznikom reflexívnych kauzatív (čes. *posadit se*, rus. *sadiťsja*) a ich expanziou do po- zície mediálnych tvarov. Tento proces presvedčivo vysvetľuje I. Němec (s. 207). Podľa I. Němca pre slovanský systém slovies polohy je príznačná stabilita starých kauzatív (čes. *posaditi*, *položiti*, *postaviti*, *pověsiti*), a to najmä v porovnaní s nestabilitou ich netranzitivných mediálnych ná- protivkov. Tieto netranzitivne slovesá sa v daktorých jazykoch morfolo- gicky pretvorili (napr. proti staročeskému *siesti* je novočeské *sednout*), v iných jazykoch boli nahradené reflexívnymi kauzatívami (napr. staro- poľské *leć* dalo v novej poľštine *polozyć się*) alebo celkom zanikli. Na zá-

klade t
slovies
majú sl
zitivnos
tému, p
fériu, a
jú sa sr
tívnym
posadiť
médií v
koreláci
ekonom
reflexív
Uved
nej slov
chytenie
dzame v
zväčša i
ktoré m

Tabuľka

slovenčina	sta
	sedieť
	ležať
	stáť
	visieť
čeština	kľáčať
	sedieť
	ležať
	stáť
	visieť
čeština	kľáčať
	kľáčať

¹ O slov
² Infinit
češtine po

klade toho autor konštatuje, že kauzatívne tvary lexikálneho podsystému slovíes polohy patria do centra tohto podsystému, kým mediálne tvary majú skôr periférny charakter. Pretože však opozícia *tranzitívnosť/netranzitivnosť* (opozícia kauzatívnych a mediálnych slovíes) tvorí os celého systému, periférnejšie mediálne tvary nemožno odsunúť na absolútnu perifériu, aby tam zanikli alebo podľahli funkčným zmenám. Naopak, integrujú sa smerom k centru — pretvárajú sa na tvary blízke centrálnym kauzatívny jednotkám: proti staročes. *posaditi* : *siesti* má nová čeština *posadit* : *posadit se*. Vznik reflexívnych kauzativ a ich expanziu do pozície starých médií vysvetľuje I. Němec ako tendenciu systému nahradiť staré lexikálne korelácie s nadbytočným formálnym prvkom (ablautom v koreni) novšou, ekonomickejšiou koreláciou, ktorá má iba jeden dištinktívny príznak — reflexívny príznak netranzitivnosti.

Uvedieme teraz systémy slovenských a českých slovíes polohy v súčasnej slovenčine a češtine, ktoré budeme porovnávať. Keďže nám ide o zachytenie základných vzťahov v týchto lexikálnych podsystémoch, neuvádzame všetky lexikálne jednotky, v základe ktorých je sloveso polohy, ale zväčša ich bezpredponové slovesá a z predponových slovíes najmä také, ktoré majú gramatickú, nie lexikálnu predponu.

Tabuľka

slovenčina	stavové	mediálne	kauzatívne	reflexívne kauzativa
	sedieť	sadnúť (si)/sadať (si)	posadiť	posadiť sa
	ležať	ľahnúť (si)/líhať (si)	položiť/klásť	položiť sa
	stáť	stať (si)/stávať (si)	postaviť/stávať	postaviť sa
	visieť	— —	povesiť ¹ /vešať	—
	kľáčať	kľaknúť (si)/kľakať (si)	— —	—
čeština	sedět	sednout (si)/sedat (si)	posadit/posazovat	posadit se
	ležet	lehnout (si)/lehat	položit/pokládat, klást	položit se
	stát	stanout	postavit/stavět	postavit se
	viset	— —	pověsit/věšet	pověsit se
	klečet	kleknout (si)/klekat ²	— —	—

¹ O slovese *povesit* pozri ďalej (s. 277).

² Infinitivy českých slovíes uvádzame bez koncového -i, teda tak, ako sa v súčasnej češtine používajú.

K slovesám *kľačať*, *kľaknúť si* chýba kauzativum. K slovesu *visieť* chýba mediálny člen.³

Keď porovnáme slovesá polohy stavového, mediálneho, kauzatívneho a reflexívno-kauzatívneho radu z výrazovej (lexémickej) i obsahovej (semémickej) stránky, môžeme zistiť, že medzi ekvivalentnými jednotkami lexikálnych podsystémov sloves polohy v slovenčine a češtine môžu byť vo všeobecnosti rozličné vzťahy.

Najbežnejšie sú také prípady, že ekvivalentné jednotky sa grupujú z toho istého radu, t. j. ekvivalentom českého kauzatíva je slovenské kauzativum, ekvivalentom českého stavového slovesa je slovenské stavové sloveso. V rámci takýchto ekvivalentných jednotiek môže existovať úplná zhoda, t. j. výrazová i obsahová totožnosť ekvivalentov. Slovenské ekvivalenty sa vtedy z výrazovej stránky odlišujú od svojich českých náprotivkov iba pravidelnými hláskoslovnými a tvaroslovnými rozdielmi, ktoré sú medzi češtinou a slovenčinou. Semémické zloženie týchto lexém je zhodné. Úplná zhoda je napr. medzi nedokonavými kauzatívnymi jednotkami *vešať* a *věšet*, ktoré majú v slovenčine i v češtine zhodné významy: 1. upevňovať niečo tak, aby to viselo; 2. popravovať obesením; 3. skláňať, chýliť, napr. *vešať hlavu*. Keď sú ekvivalentné jednotky v češtine i slovenčine z toho istého radu, môže byť medzi nimi i čiastočná zhoda, t. j. lexikálne jednotky majú väčšinu lexém i semém zhodných, ale v istých prípadoch sa ekvivalentný význam vyjadri výrazovo odlišnou lexémou a tieto ekvivalentné významy sa odlišujú nejakou sémou. Napr. ekvivalentné kauzatívne lexikálne jednotky *postaviť* — *postaviť* zhodujú sa vo významoch, ktoré môžeme ilustrovať týmito príkladmi: *postaviť lampu na stůl* — *postaviť lampu na stół* (význam: dať, umiestiť niečo tak, aby to stálo); *postaviť vojína na stráž* — *postaviť vojaka na stráž* (význam: dať niekomu miesto); *postaviť teorii na pevných základech* — *postaviť teóriu na pevných základoch* (význam: založiť); *postaviť někoho na nohy* — *postaviť dakoho na nohy*. Ale: *postaviť všetko na jednu kartu* — *vsadit všechno na jednu kartu*. Tu je rozdiel vo výrazovej rovine prejavujúci sa tým, že v ekvivalentnej lexikálnej jednotke sa použila lexéma s rozdielnym koreňom, ktorou sa vyjadril rozdielny spôsob polohy.

Lexikálne jednotky dvoch jazykov, ktoré sú vo vzťahu ekvivalentnosti, však nemusia byť vždy z toho istého radu.

Hoci napr. ekvivalentom slovenskej mediálnej jednotky *zaľahnúť* je

³ D. B. Johnson vysvetľuje neexistenciu tohto mediálneho tvaru významovými dôvodmi. Životný subjekt sa sám obýčajne neuvádza do visiacej polohy. Ak treba utvoriť sloveso so špecializovaným významom s koreňom *-vis-* „vziať si život obesením“ táto lexéma sa odvodzuje od kauzatívneho tvaru tak, že sa k nemu pridá zvrtné zámeno.

v češtine
to aj o c
zalehlo
niach zo
jenie so
lúdku (o
lo mu n
ho to tr
mi leží v
sú v obi
dov uka
ktorých
polohy),
(rozdiel
a mediá
protikla
(pri med
Konfr
merne č
je ekviv
tívneho
napr. mē
si! — po
v invent
čina má
veso sed
že slove
zname „
nými ka
vajú ref
stat si —
časnej č
flexívne
známka
kauzativ
v jazyku
nie sú p
dynamic
so zvrat
kauzativ
istý, hoc

v češtine vo viacerých významoch tiež mediálna jednotka *zalehnout* (a platí to aj o daktorých frazeologických spojeniach, napr. *zalahlo mu v ušiach* — *zalehlo mu v uších*, *zalehly mu uši*), v niektorých frazeologických spojeniach zodpovedá slovenskému spojeniu s mediálnou jednotkou české spojenie so stavovou jednotkou. Napríklad proti slov. neos. *zalahlo mi v žalúdku* (o jedle) má čeština *leží mi to v žaludku*. Proti slov. spojeniu *zalahlo mu niečo na srdci* má čeština *leží mu něco na srdci* (vo význame: stále ho to trápi). Popri tom má čeština i slovenčina zhodnú frázu (*ten člověk*) *mi leží v žalúdku* — (*ten člověk*) *mi leží v žaludku* (= je mi protivný), kde sú v obidvoch jazykoch použité stavové slovesá. Prvé z uvedených príkladov ukazujú, že ekvivalentmi sa môžu stať mediálne a stavové slovesá, ktorých zhodnou (spoločnou) sémou je zhodnosť polohy (príznačnosť spôsobu polohy), lebo v obidvoch prípadoch ide o slovesá s rovnakým koreňom (rozdiel je iba hláskoslovný); sémantický rozdiel, ktorý je medzi stavovým a mediálnym vyjadrením deja, možno vyjadriť pomocou sémantického protikladu statickosti (pri stavovom slovese) a dynamickosti (pri mediálnom slovese). Rozdiel je aj vo vide.

Konfrontácia slovenských a českých sloves polohy nám ukázala, že pomerne častým prípadom ekvivalentnosti jednotiek z nerovnakých radov je ekvivalentnosť medzi českou lexikálnou jednotkou z reflexívno-kauzatívneho radu a slovenskou jednotkou z mediálneho radu. Takýto vzťah je napr. medzi jednotkami vyjadrujúcimi výzvu, rozkaz, pozvanie ap.: *sadnite si!* — *posad'te se!*, *staň si!* — *postav se!* V prvom prípade nejde o rozdiel v inventári lexikálnych jednotiek v češtine a v slovenčine; lebo aj slovenčina má reflexívne kauzatívum *posadiť sa* a čeština zasa má mediálne sloveso *sednout si*. Ide tu o rozdiel vo *f u n g o v a n í* týchto jednotiek, v tom, že slovenčina dáva pri výzvach zaujať istú polohu, ale aj vôbec pri význame „zaujať istú polohu“ prednosť mediálnym slovesám pred reflexívnymi kauzatívami, kým v češtine naopak, v oveľa väčšej miere sa používajú reflexívne kauzativa. Potvrďuje to i druhý príklad — dvojica sloves *stať si* — *postavit se*, kde už ide aj o rozdiel v inventári lexém, lebo zo súčasnej češtiny mediálny tvar s koreňom *sta-* vypadol a nahradilo ho reflexívne kauzatívum. Ako sme už uviedli na začiatku tohto príspevku v poznámkach o historickom vývine slovanských sloves polohy, reflexívne kauzativa sú funkčne identické s mediálnymi slovesami. Tam, kde existujú v jazyku popri sebe, sú synonymné. Ale ako to často pri synonymách býva, nie sú podľa nášho názoru ani tieto synonymá celkom identické. Medzi dynamickým významom polohy vyjadreným pomocou mediálneho slovesa so zvratnou morféomou *si* a tým istým významom vyjadreným pomocou kauzativa, ku ktorému sa pridá zvratná morféma *sa* (v češtine *se*), je aj istý, hoci veľmi malý sémantický rozdiel. Možno ho podľa nášho názoru

vyjadriť pomocou príznaku „účasť subjektu na deji“ — tento príznak majú tvary s morférou *si* — proti neprítomnosti tohto príznaku v reflexívnych kauzatívach s morférou *sa* (v češtine *se*).⁴ V reflexívnych kauzatívach totiž morféma *sa*, ako na to už viacerí bádatelia poukázali, vyjadruje iba príznak intrazitívnosti.

Takýmto medzijazykovým porovnaním lexikálnych jednotiek s významom polohy, ktoré sú vo vzťahu ekvivalencie, a to porovnaním ich výrazovej i obsahovej stránky sme získali súbor sémantických dištinkívnych príznakov, ktoré sú relevantné z konfrontačného česko-slovenského hľadiska. Uplatnením týchto príznakov pri jednotlivých lexémach sa nevyčerpáva ich celá sémantická stavba, tieto príznaky zastupujú iba sémy, ktorými sa jeden jazyk odlišuje od druhého.⁵ Významy tých lexém, v ktorých je v češtine a slovenčine zhoda, nebudeme opisovať pomocou príznakov, uvedieme iba príklady dokumentujúce túto zhodu. Konfrontáciou vý-

⁴ Príznak „účasť subjektu na deji“ nechápeme ako totožný s príznakom „záujem, zaujatie podmetu (činiteľa) o dej“, ktorý sa uvádza v *Českej mluvnici* B. Havránka a A. Jedličku, porov. na str. 234 *jdu si (na procházku), prosit se (tebe) nebudu* a ktorý sa uvádza i v *Morfologii slovenského jazyka* pri výklade zvrtných slovies s formantom „si“, porov. s. 383, hoci *Morfologia slovenského jazyka* uvádza zhustene medzi príkladmi na vyjadrenie záujmu činiteľa na tvorení deja slovesá *sediť si* i *sadnúť si*, *ležať si* i *lahnúť si* v tom istom rade. Nazdávame sa, že z hľadiska klasifikácie kategórie zvrtnosti nie sú slovesá *sediť si* a *sadnúť si* na tej istej rovine. Kým pri stavových slovesách *sediť si*, *ležať si* možno naozaj hovoriť o príznaku „záujem činiteľa na tvorení deja“, a to v protiklade k prostým stavovým slovesám *sediť*, *ležať*, pri mediálnych slovesách *lahnúť* — *lahnúť si*, *sadnúť* — *sadnúť si* nie je taký istý vzťah. Nemožno povedať, že slovesom *lahnúť* sa vyjadri neutrálny dej a slovesom *lahnúť si* sa vyjadri ten istý dej + navyše príznak „záujem činiteľa na trvaní deja“. O mediálnych slovesách to neplatí. Tu v istých spojeniach vystupujú slovesá *sadnúť* — *sadnúť si* ako lexémické (výrazové) varianty, napr. *sadnúť niekomu na kolená* — *sadnúť si niekomu na kolená*, kým v iných spojeniach (ale v rámci toho istého významu) sa používa iba sloveso so zvrtnou morférou. Napr. vo vete *Sadne si zvedavo na posteli* morfému *si* nemožno vynechať. Nazdávame sa, že tam, kde vystupujú slovesá polohy mediálneho radu, teda *sadnúť/sadnúť si*, *lahnúť/lahnúť si*, *klaknúť/klaknúť si* ako lexikálne varianty, ide o výrazové (lexémické) varianty, ktoré sa v obsahovej rovine odlišujú od seba tým, že v tvaroch s reflexívnou morférou *si* je explicitne (a to práve morférou *si*) vyjadrená účasť subjektu na deji, kým v tvaroch bez tejto morfémy nie je účasť subjektu na deji explicitne vyjadrená, je vyjadrená iba implicitne, vyplýva z vlastnosti podmetových slovies.

⁵ Príznaky, ktoré použijeme na opis sémantických rozdielov medzi ekvivalentnými slovenskými a českými slovesami polohy sú asi na takom stupni abstrakcie, na akom sú príznaky, ktoré použil V. G. Gak (1966) pri konfrontačnej analýze sémantickej štruktúry francúzskych a ruských slovies pohybu. V. G. Gak použil tri kategóriálne príznaky: samostatnosť/nesamostatnosť pohybu (A), smer pohybu (B) (s viacerými podkategóriami) a spôsob pohybu (C). Napr. francúzskemu slovesu pohybu *arriver*, ktoré má iba príznak priblíženia (B₁) zodpovedajú v ruštine v rozličných kontextoch slovesá *прийти*, *подjechať* a *подкатит*. Ak všetky tieto tri slovesá môžu byť ekvivalentmi francúzskeho slovesa *arriver*, treba pripustiť, že vo význame všetkých týchto ruských slovies je istý spoločný komponent rovnoznačný francúzskemu *arriver*. Ak ho odčítame, dostaneme sémantický zvyšok, ktorý odlišuje navzájom ruské slovesá medzi sebou. Zhodný je komponent priblíženia (symbol B₁ formálne vyjadrený predponami *при-*, *под-*), rozlišujúcim komponentom je spôsob premiestnenia (symbol C formálne vyjadrený koreňovými morférami *идти* (C₁), *jechať* (C₂), *катит* (C₃)).

razovej
slovies
jazyka
tieto diš
A. S
majú o
a symbo
vého slo
ležať, A
B. Ů
nej účas
rozlišuju
křesla (A
kauzativ
sa (A₁ C
C. Pe
ekvivalen
čom náp
ktorého
C₁ čistá
zácia +
(A₄ C₁) —
— poveš
D. Ex
odlišuje
s chřipko
E. D y
znak je
z mediál
to v žalu
stát (A₃ B
Ukáže
konfronta
radov.
Vzťah
zativneho
s vlastnos
kauzativn
menný, tá
venské ka
zodpoveda

razovej i obsahovej stránky slovíes polohy podľa spracovania jednotlivých slovíes polohy v Slovníku slovenského jazyka (SSJ), v Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ) i Slovensko-českého slovníka sme vyabstrahovali tieto dištinktívne príznaky:

A. **Spôsob polohy** — je to príznak rozlišujúci ekvivalenty, ktoré majú odlišné koreňové morfémy. V rámci slovíes polohy rozlišujeme a symbolicky označujeme tieto spôsoby polohy: $A_1 = \text{sedieť}$ (koreň stavového slovesa tu reprezentuje i ostatné stupne toho istého koreňa), $A_2 = \text{ležať}$, $A_3 = \text{stáť}$, $A_4 = \text{klačať}$, $A_5 = \text{visieť}$.

B. **Účasť subjektu na deji** — je to príznak explicitne vyjadrenej účasti subjektu na deji pomocou reflexívnej morfémy *si*, ktorým sa rozlišujú 1. dva typy mediálnych tvarov: *sadá si do kresla* ($A_1 B$) — *usedá do kresla* ($A_1 C_1$); 2. mediálne tvary so zvratnou morfémou *si* a reflexívno-kauzatívne tvary so zvratnou morfémou *sa* (*se*): *sadnúť si* ($A_1 B$), *posadiť sa* ($A_1 C_1$).

C. **Perfektivizácia** — tento príznak je relevantný vtedy, keď sa ekvivalent odlišuje od svojho náprotivku perfektivizačnou predponou, pričom náprotivok vyjadruje dokonavý vid i bez predpony. Je to príznak, ktorého formálnym nositeľom sú predpony a existuje v troch podobách: C_1 čistá perfektivizácia; C_2 perfektivizácia + smer polohy; C_3 perfektivizácia + distributívnosť. Napr. *Doklekne na podlahu a začne drhnout* ($A_4 C_1$) — *kľakne si na dlážku a začne drhnúť* ($A_4 B$); *pověsit prádlo* ($A_5 C_1$) — *povešať bielizeň* ($A_5 C_3$).

D. **Expresívnosť** — tento príznak je relevantný, keď sa ekvivalent odlišuje od svojho náprotivku expresívnym príznakom. Napr. *Ulehne s chrípkou* ($A_2 C_1$) — *zaľahne na chrípku* ($A_2 C_1 D$).

E. **Dynamickosť** (E_1) — **statickosť** (E_2) — tento protikladný príznak je relevantný vtedy, keď ekvivalenty sú z rozdielnych radov, napr. z mediálneho a stavového: *zaľahlo mu to v žalúdku* ($A_2 C_1 E_1$) — *leží mu to v žalúdku* ($A_2 E_2$), *až mu rozum zastal* ($A_3 C_1 E_1$) — *až mu rozum zůstal stát* ($A_3 E_2$). Dynamický význam sa v češtine vyjadří opisom.

Ukážeme si teraz systematickejšie ako sa tieto príznaky uplatňujú pri konfrontácii českých a slovenských slovíes polohy, a to podľa jednotlivých radov.

Vzťah stavového, mediálneho, kauzatívneho i novšieho reflexívno-kauzatívneho radu polohových slovíes v slovenčine a v češtine korešponduje s vlastnosťami týchto radov, vyplývajúcimi z historického vývinu. Ak bol kauzatívny rad charakterizovaný ako výrazovo a sémanticky stabilný, nemenný, táto stabilita siaha až do súčasnosti a prejavuje sa v tom, že slovenské kauzatívne lexémy *posadiť*, *položiť*, *postaviť* sémanticky vcelku zodpovedajú českým náprotivkom *posadit*, *položit*, *postavit*. Na ilustráciu

zhody medzi českým kauzativom *posadit* a jeho slovenským náprotivkom *posadiť* možno uviesť tieto spojenia: *posadit někoho do čela stolu* — *posadiť dakoho za vrchstola*; *posadit (si) dítě na klín* — *posadiť si dieťa do lona (na kolená)*, *posadit někoho do vězení* — *posadiť dakoho do väzenia*. Podobný stav je i pri kauzative *postavit* — *postaviť*: *postavit lampu na stůl* — *postaviť lampu na stôl*; *postavit vojína na stráž* — *postaviť vojaka na stráž*; *postavit teorii na pevných základech* — *postaviť teóriu na pevných základoch*. Zhodné sú i frazeologické spojenia: *postavit někoho do špatného světla* — *postaviť dakoho do zlého svetla*; *postavit někoho na nohy* — *postaviť dakoho na nohy*. Ale: *postaviť všetko na jednu kartu* ($A_3 C_1$) — *vsadiť všechno na jednu kartu* ($A_1 C_1$). Rozdiel je v spôsobe polohy. Rozdiel vo vyjadrení a nevyjadrení príznaku distributívnosti je medzi slovenskou lexémou *posádzat* a českou lexémou *vsadiť* v spojeniach *posádzat chleby do pece* ($A_1 C_3$) — *vsadiť chleby do pece* ($A_1 C_1$). Zhodné sú i významy lexém *zastavit* — *zastaviť* a významy nedokonavých sloviess *stavět* — *stavať*: *stavět sklenice na podnos* — *stavať poháre na podnos (tácku)*; *stavěti někoho do popředí* — *stavať dakoho do popredia*. České tranzitívne bezpredponové sloveso *stavět* možno použiť aj intranzitívne, ako dokazuje veta: *Tramvaj staví jen na znamění*. V slovenčine takáto možnosť nejestvuje — vo funkcii intranzitívneho slovesa možno použiť iba mediálne predponové sloveso: *Električka z a s t á v a len na znamenie*. Dakedy sa ako vhodnejší ekvivalent českého slovesa *stavět* javí stavové sloveso *stát*: *Vlak n e s t a v í v malých zastávkách* — *vlak n e s t o j í na malých zastávkách*. Aj medzi kauzativnými lexémami *položit* — *položiť* je veľa sémantických zhôd: *položit knihu na stůl* — *položiť knihu na stôl*; *položit nemocného na nosítka* — *položiť chorého na nosidlá*; *položit kabely, linoleum* — *položiť káble, linoleum*. Ale: *položit podlahu koberci* ($A_2 C_2$) — *pokryť dlážku kobercami* ($X_2 C_2$)⁶ — pri väzbe čo čím môže byť v tomto význame v slovenčine iba sloveso *pokryť*. V češtine je vôbec rozsah spojení s lexémou *položit* širší ako v slovenčine. Porov. *položit si cíl* ($A_2 B C_1$) — *postaviť si cieľ* ($A_3 B C_1$); *položit děj románu do minulosti* ($A_2 C_1$) — *umiestniť dej románu do minulosti* ($X C_1$). Pri nedokonavom vide je rozdiel medzi češtinou a slovenčinou v tom, že slovenčina používa v širšom rozsahu bezpredponovú podobu *klást*, kým čeština má popri lexéme *klást* i lexému *pokládat*: *pokládat, klást stojan na zem* ($A_2 C_1$) — *klást stojan na zem* (A_2); *pokládat koláč švestkami* — *klást na koláč slivky*. Ak chceme v slovenskom ekvivalente zachovať význam vyjadrený predponou *po-*, t. j. *pokrývat povrch niečoho*

⁶ Symbol X vyjadruje, že v ekvivalentnej lexikálnej jednotke je lexéma z iného sémantického poľa, ako sú slovesá polohy. Zhodný index 2 vyjadruje, že smerovanie deja vyjadrené predponou je v oboch lexémach zhodné.

niečím, m
— pokrý
v spojení
niečo, ne
dakoho z

V inver
češtinou a
venčiny v
v srbocho
Slovník s
lexéme po
kedy iná
sémantick
zhodné. T
tívny výz
Tento vý
mou zave
($A_5 C_1$);
klinec; po
čeština m
zakosilene
má na vyj
zloženie s
kého zlož
vyvešať,
odlišuje p
môže byť
polohy“: z
dokonavý
medzi češ

Teraz s
ležet, stát,
je značná
významy
me na uk
jehlách; v
češtinou a

⁷ Vyjad
informátora
všet stylis

Slovenská

niečím, musíme použiť sloveso s iným základom: *pokládat střechu taškami* — *pokrývat střechu škridlou*. Slovenská lexéma *pokladať* sa používa iba v spojení so životným subjektom vo význame „myslieť si o niekom, že je niečo, nejaký; mať koho za čo“: *pokládat někoho za poutivce* — *pokladať dakoho za poutivca*. Tu sa slovenčina zhoduje s češtinou.

V inventári lexikálnych jednotiek je v kauzatívnom rade rozdiel medzi češtinou a slovenčinou pri lexémach s koreňom *vis-/ves-*. Zo súčasnej slovenčiny vypadla lexéma *povesiť*. V slovenčine je tu podobná situácia ako v srbochorvátčine, kde kauzatívna lexéma s predponou *po-* tiež zanikla. Slovník slovenského jazyka uvádza sloveso *povesiť* ako knižné. Českej lexéme *pověsit* zodpovedajú v slovenčine lexémy s inými predponami. Niekedy iná predpona v ekvivalentnej slovenskej lexéme nemá za následok sémantický rozdiel — semémické zloženie českej a slovenskej lexémy je zhodné. Takýto je vzťah medzi lexémami označujúcimi základný kauzatívny význam „upevniť tak, aby viselo“, a významy z neho prenesené. Tento význam sa vyjadruje v češtine lexémou *pověsit*, v slovenčine lexémou *zavesiť*: *pověsit kabát na věšák* (A₅ C₁) — *zavesiť kabát na vešiak* (A₅ C₁); *pověsit řemeslo, studie na hřebík* — *zavesiť remeslo, štúdiá na klíncec*; *pověsit někomu něco na nos* — *zavesiť dakomu dačo na nos*. Kým čeština má na vyjadrenie významu „usmrtiť dakoho pomocou slučky zakosilenej okolo hrdla“ popri lexéme *oběsit* i lexému *pověsit*, slovenčina má na vyjadrenie tohto významu iba lexému *obesiť*. Inokedy sa sémantické zloženie slovenskej lexémy použitím inej predpony odlišuje od sémantického zloženia ekvivalentnej českej lexémy, napr.: *pověsit prádlo* (A₅ C₁) — *vyvešať, povešať bielizeň* (A₅ C₃). Význam slovenského ekvivalentu sa odlišuje príznakom distributívnosti.⁷ Rozdiel medzi češtinou a slovenčinou môže byť pri kauzatívnych lexémach sloves polohy i v príznaku „spôsob polohy“: *zavěsit sluchátko* (A₅ C₁) — *zložiť, položiť slúchadlo* (A₂ C₂). V nedokonavých bezpredponových kauzatívnych lexémach *věšet* — *vešať* je medzi češtinou a slovenčinou zhoda.

Teraz si všimneme situáciu v stavovom rade. Medzi lexémami *sedět, ležet, stát, viset, klečet a sedieť, ležať, stáť, visieť, klačať* a ich významami je značná zhoda. Stavové lexémy majú v češtine a slovenčine totožné významy a veľa zhôd je aj v ustálených spojeniach a vo frazeológii. Uvedme na ukážku aspoň niekoľko fráz: *sedieť ako na ihlách* — *sedět jako na jehlách*; *vlasy mu dupkom stoja* — *vlasy mu hrúzou stojí*. Rozdiel medzi češtinou a slovenčinou môže byť pri daktorých spojeniach (najmä frazeo-

⁷ Vyjadrenie distributívnosti je i v češtine pri tomto slovese možné, ale je podľa informátora českej národnosti menej bežné. SSJČ dáva distributívnej lexéme *po-věšet* štylistický kvalifikátor zriedkavejšieho slova (*řidč.*).

logických) v tom, že jeden jazyk použije stavové sloveso tam, kde je v druhom jazyku dynamické (mediálne sloveso), je tu teda relevantný protiklad dynamickosť — statickosť: *ako si postelieš, tak budeš ležať* ($A_2 E_2$) — *jak si posteješ, tak si lehneš* ($A_2 B E_1$); *až mu rozum zastal* ($A_3 C_1 E_1$) — *až mu rozum zůstal stát* ($A_3 E_2$).

(Dokončenie v budúcom čísle.)

Literatúra

- GAK, V. G.: Opyt primenenija sopostaviteľnogo analiza k izučeniju struktury značenija slova. Voprosy jazykoznanija, 15, 1966, s. 97–110.
- GAŠPÁŘIKOVÁ, Ž. — KAMIŠ, A.: Slovensko-český slovník. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967. 812 s.
- HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963, 561 s.
- JOHNSON, D. B.: Toward a Typology of the Slavic Verb: The Verbs of Body Position. In: American Contribution to the Sixth International Congress of Slavists. Vol. 1. Red. H. Kučera. Prague, Mouton 1968, s. 1–25.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, 896 s.
- NĚMEC, I.: On the Study of Lexical Subsystems of Language. In: Travaux linguistiques de Prague. 4. Red. I. Poldauf. Prague, Academia 1971, s. 205–216.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.
- Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960–1971. 4 zv.

Eugen Jóna

VÝSLEDKY FORMOVANIA SPISOVNEJ SLOVENČINY VO VIKTORINOVEJ GRAMATIKE

Ako učebnica slovenského jazyka Viktorinova gramatika (1860, 1862, 1865) bola určená nielen pre cudzincov, ale i pre domácich vzdelancov a študentov hovoriacich po nemecky. Už prv boli vyšli nemecky písané gramatiky slovenčiny, napr. aj nemecký preklad Bernolákovej práce (*Schlowakische Grammatik, Budín 1817*) od Bresztjanszkého a učebnica štúrovskej strednej slovenčiny s niektorými znakmi malohontského nárečia z okolia Tisovca (*Theoretisch-praktische Grammatik zur schnellen Erlernung der slowakischen Sprache für Deutsche, Viedeň 1850*) od G. Dianišku. Ale Viktorinovi išlo o gramatiku „opravenej“ slovenčiny. Treba ju teda analyzovať z hľadiska súvekej jazykovej normy a jej kodifikácie i z hľadiska dobovej gramatickej teórie.

Vývin európskej slavistiky i jazykovedy v polovici 19. stor. sa u nás

odzrkadľo
torina hla
historicko
Fr. Miklo
Adelunga
kého sme
(Hattala,
lizmu A.
boldta a
žička, 197
sa uplatň
česko-slov
poslucháč
svojich pr
vom v sta
súvekej hi
Hodža sú
P. J. Šafá
(fonologič
poradách
priamo an
viedla ho
lingvistick
P. J. Šafá
všetkým p
Vlastnú
z roku 185
koch (Elem
(Satzlehre)
návacej gr
V hlásk
nenáležite
Buchstaben
Úvahy a d
Hodžových
hlások vidi
ako pred n
zaraďuje m
slovnosť u
sú zrejme s
jasne konš

odzrkadľoval v jazykovedných prácach M. Hattalu a ony boli pre J. Viktorina hlavným prameňom i vzorom. M. Hattala sa pokladal za stúpenca historicko-porovnávacieho smeru (Fr. Bopp, J. Grimm, A. Fr. Pott, Fr. Diez, Fr. Miklosich a i.); od tzv. empirického smeru idúceho v šľapajach J. Ch. Adelunga v Nemecku a J. Dobrovského u Slovanov, ako aj od filozofického smeru reprezentovaného v tom čase K. Fr. Beckerom sa dištancoval (Hattala, 1857, s. 12); neskôršie sa zas staval proti biologickému naturalizmu A. Schleichera a prikláňal sa k smerom, ktoré vyšli z W. von Humboldta a zdôrazňovali súvislosť jazyka a myslenia i kultúry národa (Ružička, 1971). Historicko-porovnávacia metóda v Hattalových gramatikách sa uplatňovala spočiatku len v skromnej miere, a to zväčša v reláciách česko-slovenských. Na rozdiel od L. Štúra, ktorý sa ako bývalý priamy poslucháč A. Fr. Potta v Halle pokúsil v Nauke reči slovenskej aj v iných svojich prácach (Jóna, 1957) hľadať paralely k slovenským jazykovým javom v starej gréčtine a indičtine viac na spôsob modernej typológie než súvekej historicko-porovnávacej gramatiky, M. Hattala podobne ako M. M. Hodža sústavnejšie sledoval predovšetkým slavistickú literatúru, najmä P. J. Šafárika, a v mene slovanskej filológie chcel reformovať fonetický (fonologický) pravopis. J. Viktorin sa priamo nezúčastňoval na oficiálnych poradách o spisovnom jazyku (v októbri r. 1851 v Bratislave), nezasahoval priamo ani do odborných diskusií; k záujmu o spisovný jazyk a jeho osudy viedla ho predovšetkým redaktorská a spisovateľská prax. Na dôkladnejšie lingvistické poučenie odkazoval na práce svojich krajanov (M. Hattalu, P. J. Šafárika, M. M. Hodžu, M. Hurbana, L. Štúra), sám si kládol predovšetkým praktické ciele.

Vlastnú gramatiku rozdelil J. Viktorin podľa gramatik Martina Hattalu z roku 1850 a z roku 1852 na tri hlavné časti: na náuku o prvkoch, zvukoch (Elementarlehre), na náuku o tvaroch (Formenlehre) a na náuku o vete (Satzlehre); zachoval takéto poradie a neodržel sa teda Hattalovej porovnávacej gramatiky (z r. 1857), kde sa podávala najprv náuka o vete.

V hláskosloví medzi slovenské samohlásky J. Viktorin zaradil aj *ä*, nenáležite aj *y*, *ý*, hoci rozlišuje hlásky (Sprachlaute) a písmená (litery, Buchstaben), a pri výslovnosti poznamenával, že sa *y*, *ý* vyslovuje ako *i*, *í*. Úvahy a diskusie o samohláskach a dvojhláskach v prácach Štúrových, Hodžových (1847) a Hattalových J. Viktorin nespomínal, iba v zaradení hlások vidieť, ku ktorej mienke sa prikláňal. Medzi dvojhlásky (*ia*, *ie*, *iu*), ako pred ním a po ňom aj iní autori, zaradil i skupinu hlások *ou*, ale *ö* zaraďuje medzi dlhé samohlásky, len vo výslovnosti pripúšťa popri *ó* i výslovnosť *uo*, ako je napr. v taliančine (*buono*, *suono*). V týchto výkladoch sú zrejme stopy západoslovenskej, bernolákovskej výslovnosti, lebo L. Štúr jasne konštatoval: „Pameťihodnuo(!) že naša Slovenčina ... dlhého „é“

ňemá... Dlhuo „é“ je v slovenčine len v slove céra a béka a dlhuo „ó“ len v slove trón, chór.“ Pripomínal ešte, že ó „krem doňesených slov ňevihovára, kdo Slovenski chce dobre vislovuvať“ (Štúr, 1846, s. 100). M. Hattala zaradil ô medzi „neopravdivé“ dvojhlásky (ä, y, ý, ô, é), ktoré inak chcel nazývať mútnymi alebo nečistými samohláskami, ba uvádzal i dôvod, že sa píše iba jednou literou, že v písme je monoftongické (Hattala, 1852a, s. 5; 1852b, s. 3). O dlhom é a o dvojhláske ie M. Hattala priznával, že sa vlastne vyslovuje ako ie „vyjma sklonění přídavných určitých tvrdo zakončených, v němžto se é hlavně jen k vůli Bernolakistům podrželo“ (Hattala, 1854, s. 13). J. Viktorin toto é dôrazne bránil aj v nom. a ak. stredného rodu adjektív typu *dobré* proti *dobrô* (dobruo slovo) nielen z teoretických príčin — pre Hattalov výklad kontrakcie (Viktorin 1865, s. 264) —, ale aj pre svoj západoslovenský pôvod. Vo vedomí bývalých bernolákovcov „opravená“ slovenčina v Hattalovej kodifikácii okrem iných prvkov práve pre tieto elementy (é, ô = ó) sa javila ako syntéza bernolákovčiny a štúrovčiny.

Rytmický zákon (medzi štúrovcami ho asi prvý formuloval S. B. Hroboň [1847]; nazval ho hudobným zákonom, a to v liste Št. Launerovi ešte r. 1843) vykladal J. Viktorin presne podľa M. Hattalu (1852a, s. 7–8) v súvislosti s kvantitou: „In der slowakischen Sprache zwei natürlich lange Sylben in einem und demselben Worte nach einander nie stehen dürfen. Deswegen muss die folgende Sylbe, welche der Analogie nach lang sein wollte, kurz bleiben, wenn die vorhergehende natürlich lang ist...“ Za dlhé slabiky pokladal tie, v ktorých sú dlhé samohlásky, dlhé polosamohlásky alebo dvojhlásky (prítom ô zaradil medzi dlhé samohlásky, *ou* medzi dvojhlásky). Zaradenie *ou* medzi dvojhlásky viedlo J. Viktorina k tomu, že inštrumentál singuláru typu *krásnou bránou* pokladal za výnimku z pravidla o rytmickej krátene. Podľa tohto pravidla uplatňoval krátene poslednej slabiky aj v 3. osobe plurálu sloviess typu *kúpä, múta* (terajšie *kúpia, mútia*). Upozornenie na diftong *iu*, že sa vraj nekráti (prípady *rýdzu : cudziu* ap. nespomínal), lebo predposledná slabika je krátka (*písaniu, čítaniu, božiu* ap.) treba pravdepodobne tak rozumieť, že J. Viktorin mal na mysli západoslovenskú kvantitu prípony *-ánie*.

Tézu, že rytmický zákon neplatí pri diftongoch, usiloval sa podoprieť v našich časoch Š. Peciar (1946), ktorý, pravda, *ou* medzi slovenské diftongy nerátal, keďže fonologicky v slovenčine ide o spojenie *o + v*. Platí tu zákonitosť, zdá sa, nielen v slovanských, ale vôbec v indoeurópskych jazykoch, o inkompatibilite klesavých a stúpavých diftongov súčasne v tom istom fonologickom systéme. Vývin rytmickeho zákona a diftongov v slovenčine bol už predmetom skúmania viac ráz osobitne i v súborných prácach (Stanislav, 1931, 1967; Pauliny, 1963; Dvonč, 1955 a i.), ale vo

fonologic
dnes roz
chápať ab
slabiky, k
ako to d
podľa ryt
ako výsl
kvantitou
Viktorin
merov v

V druh
učebnice
o slovný
počtu tra
chodcov
J. Dobrov
hoch, nap
kompozit
biách o s
tváranie
uke o tv
venoval
mien — r
konfront
vidlá na
(na tvrdu
tých výn

V tvar
torskú pr
pri skloň
jeden vz
(„najuživ
ako pred
koncovku
valo v ge
komín, ko
sud, svet,
nadbytoč
porovnáva
muže, mu

V skloň

llhuo „ó“
slov ňe-
s. 100).
é), ktoré
a uvádzal
e (Hattala,
priznával,
ých tvrdo
podrželo“
om. a ak.
ro) nielen
prin 1865,
alých ber-
em iných
a bernolá-

B. Hroboň
erovi ešte
a, s. 7–8)
lich lange
en dürfen.
lang sein
st...“ Za
polosamo-
alásky, *ou*
Viktorina
dal za vý-
uplatňoval
úpä, múta
krátí (pri-
je krátka
že J. Vik-

podoprieť
enské dif-
+ v. Platí
urópskych
asne v tom
gov v slo-
súborných
i.), ale vo

fonologickom hodnotení diftongov v spisovnej slovenčine sa mienky aj dnes rozchádzajú (Pauliny, 1968; Horecký, 1968). Zdá sa, že ich nemožno chápať ako monofonematické, lež ako bifonematické nositele (Vachek, 1968) slabiky, ktoré v slovenčine majú osobitné miesto vo fonologickom systéme, ako to dokazuje práve rytmický zákon. Takzvané výnimky z krátenia podľa rytmického zákona v slovenskom spisovnom jazyku sú pochopiteľné ako výsledky vyrovnávania stredoslovenskej kvantity so západoslovenskou kvantitou a fonologických zákonitostí s morfológickými zákonitosťami. Vo Viktorinovej gramatike sa teda odráža súveký stav kvantitatívnych pomerov v spisovnom jazyku.

V druhej časti svojej gramatiky, v tvarosloví (s. 27–127, asi polovica učebnice bez chrestomatie), po krátkom úvode J. Viktorin podáva náuku o slovných druhoch, o ich významoch, a to v desiatich kapitolách podľa počtu tradičných slovných druhov. Z náuky o tvorení slov, ktorú z predchodcov osobitne podrobne spracoval iba L. Štúr (1846a, s. 20–99) podľa J. Dobrovského, J. Viktorin preberá najdôležitejšie javy pri slovných druhoch, napr. pri substantívach kapitolky o deminutívach, augmentatívach, kompozitách, o ženských prechýlených menách, pri adjektívach a adverbiách o stupňovaní atď. Popri kapitolách o pravopise a výslovnosti dotváranie normy spisovnej slovenčiny sa odzrkadľuje predovšetkým v náuke o tvaroch slov. J. Viktorin primerane podobe a cieľu svojej práce venoval pozornosť napr. rodu (Geschlecht, genus, pohlavie) podstatných mien – nasledoval tu svoje vzory, v ktorých sa niektorý slovanský jazyk konfrontoval s nemčinou (Tomíček, 1850) – a usiloval sa ustanoviť pravidlá na určovanie rodu substantív podľa významu a podľa zakončenia (na tvrdú spoluhlásku pri substantívach mužského rodu okrem spomenutých výnimiek ženského rodu a naopak ap.).

V tvarosloví spisovnej slovenčiny základnú normotvornú a kodifikátorskú prácu vykonal L. Štúr (1846a, s. 132–190), lenže v zjednodušovaní pri skloňovaní substantív neživotných zašiel príďaleko, keď ustálil iba jeden vzor (*dvor*), ale zato v genitive singuláru dobre tu vystihol stav („najužívanejšie je v tomto páde „a“...“). J. Viktorin (1865, s. 31) uvádza – ako pred ním M. Hattala (1850, s. 53, 1852a, s. 18) – pri vzore dub jednú koncovku *-u* (*dub-u*), len v poznámke spomína, že viac substantív zachovalo v genitive staršiu koncovku *-a* (*chlieb, chliev, dvor, chomút, jazyk, komín, kostol, kotoľ, kus, kút, kláštor, mlyn, obed, ovos, popol, potok, stôl, sud, svet, večer, zákon, záhon, život* atď.). No J. Viktorin (1865, s. 35) zas nadbytočne uvádza vzor *muž* ako M. Hattala, ktorý však na sústavné porovnávanie s češtinou musel uvádzať mäkký vzor aj pri životných (*muž, muže, muži*...).

V skloňovaní substantív sa teda J. Viktorin pridrža viac M. Hattalu ako

L. Štúra: rozlišuje tvrdý a mäkký vzor mužský neživotný (*dub, meč*) aj životný (*chlap, muž*), ale nevydeľuje mužský vzor na *-a* (Štúrov vzor *sluha*, gen. *sluhu*), ba ani pri vzore *ryba* — na rozdiel od M. Hattalu (1852a, s. 123) — nespomína mužské substantíva na *-a* s predchádzajúcou tvrdou spoluhláskou (v genitive *sluhy* a v akuzative *sluhu*), takže v tomto bode nepodáva jasné poučenie.

V skloňovaní adjektív J. Viktorin pri vzore *dobrý, dobrá, dobré* iba v poznámke uvádza, že sa píše i *dobrô* („einige schreiben *dobrô*, 1865, s. 68), ale v matičných rokoch sa už tento tvar neobnovil.

O podobe zámena *ja* už v „Slove záverečnom k druhému vydaniu“ (marec 1862) J. Viktorin poznamenal: „Druhá odchylka vsťahuje(!) sa na osobné všemeno „ja“, jehož som bol vo vydání prvom dľa Bernolácko-českého spôsobu s dlhým „á“ užíval. Že sa ale „ja“ v krajoch čistoslovan-ských krátko vyslovuje, žiadnej pochybnosti niet, a tak je tomu aj v iných nárečiach slovanských, české vynímajúc.“ V tejto veci J. Viktorin odstúpil od kodifikácie Hattalovej a vrátil sa k Štúrovej. V podobe zámena *kto* (Štúr uvádzal túto podobu iba v zátvorke popri *kdo*) J. Viktorin išiel proti Hattalovej staršej kodifikácii (1850, s. 73; 1852a), preto ju podrobnejšie odôvodňoval (1856, s. 263): Slováci tatránski skutočne „*kto*“ vyslovujú, miestami tuším „*k*“ s „*ch*“ — „*chto*“ zamieňajúc. Rusi a Poliaci majú tiež „*kto*“, Juhoslovania „*tko*“, teda vôbec „*t*“ a nie „*d*“. M. Hattala v spomínanom liste J. Viktorinovi vyslovil súhlas, aby sa písalo „*kto*“ („bo je to i etymologicky správnejšia forma, znejúc už cyrillsky s „*t*“).“ Inak sa ponecháva na ľubovôľu upotrebovať *kto* alebo *kdo* („Každá, i tá najvzdela-nejšia reč má svoje nedôslednosti, má a mať jich aj bude nepremenne i naša slovenská“).

V ukazovacom zámene *ten, tá, to* v pluráli proti Štúrovmu tvaru *tí, tje* Viktorin má až tri tvary: *tí* pre životný osobný a *ty* alebo *tie* pre ostatné rody na rozdiel od Hattalu, ktorý uvádzal tvary *tí* a *té* alebo *ty* (Hattala 1850, s. 73; 1852a, s. 35), teda i podobu *té*, ktorú odporúčal S. Czambel v *Rukováti spisovnej reči slovenskej* (1902, s. 85–86): „Forma, ktorá je jedine ústrojná, zo zákonov spisovnej reči plynúca a na ich základe oprá-vnená, stojí v tejto Rukováti na prvom mieste spomenutá... Podotýka sa, že ukaz. zámeno ženského rodu i v celom jednotnom čísle skloňuje sa podľa „pekný“ (*tá, tej* atď.) a že len množ. nom. a akk... „*tie*“ kazí tu súlad a dôslednosť. Tvary s *é* v spisovnom jazyku založenom na strednej slovenčine podľa mojej mienky nie sú systémové, čo sú aj súčiastkou spi-sovnej normy; preto sa i štúrovská forma *tie* (z *tje*) udržala podnes a formy *ty* (západoslovenská) a *té* (turčianska) sa hodnotia ako nárečové.“

V skloňovaní mien a zámen sa J. Viktorin dôsledne pridržal Hattalovej Krátkej mluvnice slovenskej, ktorú pokladal za záväznú, pretože bola pri-

jatá zást
odchýlky

V čas
nemohol
pomerne
klasifikác
frontácii
chceť, mu
gen). Pri
1852: *jes*
rúčané *sa*
rov zaslú
podobne
sa dávala
dvojhľask

V náuk
merne na
(zámená,
slov). Pri
venský sp
pane, dra
hému vyc
zo zdvorí
som od t
minulého
i u Rusov
v počtu n

Veľkú
razy na p
ukážky z
Hollý, Hu
Palárik, Z

V dejin
gramatika
mulovaný
jazyka, k
storočia d
úradov. S
hu. Na slo
a vo vyšší
z iniciatív

jata zástupcami slovenských spisovateľov rozličných stránok a skupín; odchýlky boli nepatrné.

V časovaní slovies, hoci vo významovom rozbere slovesa J. Viktorin nemohol nadväzovať na L. Štúra (neurobil to ani M. Hattala), podáva sa pomerne krátky opis tvorenia tvarov s príslušnými cvičeniami v rámci klasifikácie slovies podľa neurčitkovej prípony (*ø, nú, ie, i, a, ova*). V konfrontácii s nemčinou pochopiteľne sa preberajú pomocné slovesá (*môcť, chcieť, musieť, mať, smieť, ráčiť, dať* a medzi nimi aj zastarané *volet* = mögen). Pri slovese byť v 3. osobe je viac tvarov: *je* alebo *jest* (u M. Hattalu 1852: *jesto*), *sú* alebo *jesú* (u M. Hattalu *sú*, iba v poznámke ako neodporúčaná *sa*), v zápore *nie je* aj *není* alebo *nenie* alebo *niet*. Z ostatných tvarov zaslúži si pozornosť dvojtvar *tiahnul* alebo *tiahol*, *tiahnuli* alebo *tiahli*, podobne *dýchnul*, *viaznul* atď.; pri celom vzore na *-núť* tvarom na *-nul* sa dávala prednosť; v neurčitkoch typu *hľadeť*, *hľadím* sú len podoby bez dvojhĺasky na *-eť* ap.

V náuke o vete popri výkladoch o praktickom využití tvarov zas pomerne nakrátko sa hovorí o javoch dôležitých pre porovnanie s nemčinou (zámená, pasívna konštrukcia a nemecké vety s „man“, zápor, poriadok slov). Pri vykaní zdôraznil J. Viktorin — na rozdiel od M. Hattalu — slovenský spôsob: *To ste, pane, draho zaplatili* na rozdiel od českého: *To ste, pane, draho zaplatil*. Odôvodňuje to osobitne v záverečnom slove k druhému vydaniu (1865, s. 264): „V oslovení osôb jednotlivých, kde Slovania zo zdvorilosti sloveso množného počtu druhej osoby upotrebuju, odstúpil som od toho pravidla českého, dľa nehož v tomto prípade účasť činné minulého času do jednotného počtu kladené býva; a prijal som i u nás, i u Rusov, i u Juhoslovanov bežný spôsob hovorenia s účasťou činným v počtu množnom.“

Veľkú časť Viktorinovej knihy zaberajú praktické cvičenia (vety a výrazy na prekladanie, rozhovory, slovníček) a „Chrestomathia“ (vybrané ukážky zo slovenskej literatúry od J. Hollého po 60. roky 19. storočia: Hollý, Hurban, Hodža, Kalinčiak, Štúr, Sládkovič, Chalupka, Žello, Botto, Palárik, Záborský, Viktorin a v prídavku Kollár a Šafárik).

V dejinách spisovnej slovenčiny a slovenskej jazykovedy Viktorinova gramatika má pevné miesto: úpravami kodifikácie z r. 1852 a jasne formulovanými pravidlami pomáhala poznávať a ustaľovať normu spisovného jazyka, ktorý v náznakoch priaznivejšieho postavenia v 60. rokoch 19. storočia dostával sa popri nemčine a maďarčine i do stredných škôl a do úradov. Svojím nemeckým znením u Neslovákov plnila informatívnu úlohu. Na slovenských gymnáziách ju nahradila gramatika Fr. Mráza (1864) a vo vyšších triedach nová gramatika M. Hattalu (1864–65), ktorá vznikla z iniciatívy a s pomocou J. Viktorina. Na tieto práce novou kodifikáciou

spisovnej slovenčiny nadviazal na rozhraní 19. storočia S. Czambel s J. Škultéty.

Literatúra

- DVONČ, L.: Rytmicke zákon v spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1955. 255 s.
- HATTALA, M.: M. M. Hodža, *Epigenes slovenicus*. Orol tatránski, 3, 1848, s. 746–49, 753–58.
- HATTALA, M.: *Grammatica linguae slovenicae collatae cum proxime cognata bohémica*. B. Štiavnica, Typis F. Lorber 1850. 178 + XX s.
- HATTALA, M. (1852a): Krátka mluvnica slovenská. Bratislava, Tiskom predtým Schmidovým 1852. 61 + VIII s.
- HATTALA, M. (1852b): Oprava posúdenia mojej mluvnice. Slovenské pohľady, 3, 1852, s. 78–99, 84–85, 90–91.
- HATTALA, M.: *Zvukosloví jazyka staro- i novo-českého a slovenského*. Praha. Pomocí Matice české 1854. 109 + VIII s.
- HATTALA, M.: *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*. Praha, Nákladem Calve-ova kněhupectví 1857. 330 + XXII s.
- HATTALA, M.: *Mluvnice jazyka slovenského*. Zv. 1. Pešť, Náklad Viléma Lauffera 1864. 156 s.; zv. 2. Skladba. Banská Bystrica, Nákladem Matice slovenskej 1865. 157–268 + I–V s.
- HODŽA, M. M.: *Epigenes slovenicus. Liber primus. Tentamen orthographiae slovenicae*. Levoča, Typis J. Werthmuller filii 1847, s. 94.
- HORECKÝ, J.: Fonologický systém spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, 33, 1968, s. 265–271.
- HROBON, S. B.: O slovenčine. Slovenské pohľady, 1, 1847, zv. 2, s. 77–81.
- JONA, E.: Prvé jazykovedné práce Ludovíta Štúra. In: Sborník štúdií a prác Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 127–153.
- PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 141–146.
- PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 124.
- PECIAR, Š.: Slovenská kvantita a rytmický zákon. Slovenská reč, 12, 1946, s. 137–152, s. 217–24.
- RUŽICKA, J.: Miesto Martina Hattalu vo vývoji slovenskej jazykovedy. In: Martin Hattala 1821–1903. Red. J. Ružicka. Trstená, Prípravný výbor osláv 1971, s. 9.
- STANISLAV, J.: Poznámky o pomere jazyka Štúrovej „Nauky reči slovenskej“ a liptovského nárečia. In: Slovenská miscellanea (Pražákov zborník). Red. J. Jirásek a F. Tichý. Bratislava, 1931, s. 164–179.
- STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 1. 3. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 696–706.
- ŠTÜR, L. (1846a): *Nauka reči slovenskej*. 1. vyd. Bratislava, Nákladem Tatrína 1846. 214 + XII s.
- ŠTÜR, L. (1846b): Nárečia slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí. Bratislava, v tlač. K. F. Wiganda, 1846, s. 86.
- TOMÍČEK, J. S.: *Česká mluvnice nově vzdělaná*. Praha, Sklad kníhupectví Calvova 1850, s. 17–25.
- VACHEK, J.: *Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny*. 1. vyd. Praha, Academia 1968, s. 46.
- VIKTORIN, J.: *Grammatik der slovakischen Sprache*. 1. vyd. Pešť. Nakl. Lauffer a Stolp 1860 s. 247 + VIII; 2. vyd. 1862, s. 269 + XII; 3. vyd. nakl. V. Lauffer 1865, s. 268 + XII.

Vladimír G O SLOVÁ RENTY

1. Priesk
feudálnej r
života nášh
jazykovedn

V prosbá
daných na
jedným z r
z r. 1514 us
toto ustano
ňovala až r
chádzať na

2. Základ
povinnosti
oberá v kon
štatuje, že
nosť“ ustúp
nymných v
panská rob
Slovenčina
poriadka, k

Najprv v
o slove rob
v Uhorsku;
a združené
nualis (Bar
v nemčine
vanie, robot
(Slovník slo
iných slová
úmornej pra
kde vykoná
v sebe prízi
veka). Slovo

¹ O vývine
v článku O
s. 361–377.

Vladimír Gregor

O SLOVÁCH SÚVISIACICH S ROBOTNOU FORMOU FEUDÁLNEJ RENTY

1. Prieskumom istej vrstvy slov používaných v okruhu robotnej formy feudálnej renty v 16.—19. storočí chceme prispieť k hlbšiemu poznaniu života nášho poddaného ľudu v tomto období a poukázať na špecifikum jazykovedného prístupu k historickým materiálom.

V prosbách alebo sťažnostiach poddaných sa ustavične ozýva nárek poddaných na ťažkú povinnosť robôt, ktorá bola v rukách feudálnych pánov jedným z najkrutejších prostriedkov vykorisťovania. Zákonný článok 16 z r. 1514 ustanovil síce robotnú povinnosť iba na jeden deň v týždni, ale toto ustanovenie sa hneď od začiatku nezachovávalo, ba robota sa stupňovala až na neznesiteľnú mieru, najmä keď sa v Uhorsku začalo prechádzať na majerský spôsob hospodárenia.¹

2. Základným a pôvodným termínom na označenie tejto poddanskej povinnosti bolo slovo *robota*, *robotovanie*. Týmto slovom sa podrobne zaoberá v konfrontácii s češtinou vo svojej monografii V. Blanár (1961). Konštatuje, že v slovenčine význam slova *robota* „feudálna pracovná povinnosť“ ustúpil na druhé miesto a že slovenčina si utvorila celý rad synonymných výrazov na označenie tejto povinnosti. Zo synonym uvádza *panská robota*, (*panská*) *práca*, *panské*, *panština*, *robotizeň*, *robotovanie*. Slovenčina však mala na tento význam ešte jedno zaujímavé slovo — *poriadka*, ktorým sa budeme podrobnejšie zaoberať.

Najprv však ešte niekoľko slov na doplnenie konštatácií V. Blanára o slove *robota*. Ako termín prevzala slovo *robota* i stredoveká latinčina v Uhorsku; doložená je i adjektívna a slovesná forma *robotalis*, *robotare* a združené pomenovania *robota hebdomadalís*, *robota iugalís*, *robota manualis* (Bartal, 1901). Bolo i v maďarčine (*robot*, *robotos*, *robotalni*) a v nemčine (*Robot*, *roboten*). Terminologický ráz slov *robotovať*, *robotovanie*, *robotizeň* (ako historizmov) sa zachováva i v dnešnej slovnej zásobe (Slovník slovenského jazyka, 1963). V jazyku sa však (ako i pri mnohých iných slovách) využila ich funkčná nezaťaženosť na príznakové označenie úmornej práce, driny. Pri hesle *robotáreň* uvádza Slovník význam „miesto, kde vykonávajú odsúdení nútené práce“. I nové slovo *robot* obsahuje v sebe príznak minulých čias (vykonáva ťažké mechanické práce za človeka). Slovo *robotizeň* (*robotizeň*) máme zo starších čias doložené z Orav-

¹ O vývine feudálnej renty na Slovensku z historického aspektu písal P. Ratkoš v článku *O vývine feudálnej renty na Slovensku*. Historický časopis, 9, 1961, č. 3, s. 361—377.

skej stolice a používali ho i naši klasici (rodáci z Oravy) Hviezdoslav a Kukučín. Slová s príponou *-izeň* uvádza A. Habovštiak v monografii *Oravské nárečia* (1965, s. 169). Slovo *robotizeň* môžeme teda charakterizovať ako nárečové, hoci neskoršie prekročilo hranice svojho pôvodu. Slovom *robota* (zvyčajne v pluráli *roboty*) sa po zrušení poddanskej povinnosti začali označovať sezónne zmluvné práce na poliach.

3. Vráťme sa však k spomínanému slovu *poriadka*. Po čiastočnom ústupe terminologického významu slova *robota* sa slovo *poriadka* stalo v slovenčine 16.–19. stor. hlavným a bohato doloženým výrazovým prostriedkom na označenie robotnej povinnosti poddaných. Je slovotvorným variantom slova *poriadok* (po rade, stsl. po řěndu) a obsahuje sému poradia, plánovania.² Neúmerným zvýšením robotných povinností sa neskoršie séma „poradie“ zastrela, predsa však z niektorých doložených textov je jasné, že si túto sému používatelia slova uvedomovali. Napríklad: *Danyou gich (komorníkov) nigakou mimo dany nasseg richtar neohrožowal, robotow a nebo /zlistj kdy na/spolecznu vkwazowat bude potrebu, nesilil, než kdj na ktereho p o r i a d k a prigde, z/liste[m] ssiel* – Lipt. Mikuláš 1630.

Sami poddaní žiadali neraz zachovávať toto poradie. Uvedieme príklad zo sťažnosti poddaných: *a to nie, aby ubohy člověk každý tyden, co na neho prichodí odbyvat, ale zbiraži robotu na hromadu* – Veľké a Malé Borové 1775, Listy poddaných (ďalej LP), s. 185. Nevyhnutnosť určenia istého poradia vyplýva i z toho, že mimo obdobia nárazových poľnohospodárskych prác sa musela robota primerane rozdeliť predbežným rozpisom. Ďalej okrem sedliakov, ktorí zvyčajne robotovali bez obmedzenia, boli aj iné kategórie poddaných (želiari, hofieri, slobodníci, valasi a i.), ktorým sa často určoval v urbároch osobitný a v počte dní ohraničený spôsob poddanskej roboty. Aby sa vyšlo nedorozumeniu, bolo treba určiť presný postup týchto prác. Slovo *poriadka* spĺňalo v slovenčine lepšie úlohu termínu (presnosť, vymedzenosť pojmu) ako mnohознаčné slovo *robota* so širokým významovým rozsahom, ktoré ako termín fungovalo iba druhej. V češtine funkciu termínu plnilo slovo *robota* a nebolo ho treba nahrádzať iným synonymom. Je zaujímavé, že v Jungmannovom slovníku (1837, 3. zv.) ako jediný doklad na terminologický význam sa cituje pri hesle *pořádku* B. Tablic: „*P o ř á d k y slowau ty práce, které sedláci pro obec nebo stolici pořádkem konat musegi*“. Doklad je z Tablicovho diela *Slowenštj werssowci*. Ostatné doklady sú alebo na všeobecný význam „rad, poradie“ alebo širší význam (napr. *poriadka* v šenkovani, pri službe hlás-

² Slovo *poriadok* bolo sémanticky široko rozvetvené, ako termín nevhodné, preto sa v jazyku využila možnosť prechodu substantíva z mužského rodu do ženského rodu.

nika). Na venčiny il písomnost

Nec hoc žádné pora sowskeho - nemohly z nity – Sliá povinny bu – Domaniž te v poria vykonavat

Pri slov ličných dr

Panská diel od prá p a n s k e stor., LP 1

netratila – Sedliaci jazdnou po

včulejšiho d páčením“) l robotu aneb – Králová pešu poradk

Synonym vania konsk

Osobitný ďaleké cest volal aj dlh kom vykona LP 176.

Poddaní koľko dokla

hofferi dl 172; rukovnej sprázi n novyho urba LP 176.

Slovenská rec

nika). Na všeobecný význam slova *poriadka* máme doteraz zo staršej slovenčiny iba ojedinelé doklady. Uvedieme niekoľko dokladov zo starších písomností na terminologický význam slova *poriadka*.

Nec hoc p[rae]termissu[m], aby žadny s/pritely nemel mocz chudich lidy na žadne *poradky*, roboty utisskati a sility krome sameho pana Mikulasse Marsowskeho — Trenčín 1597; Tomass Kutny a syroty nebosstyka Matteya Owada nemohly zbywat gehu milostpana, any *poriadkam* anebo dawkam zadosty učinity — Sliache 1604; chodiac tu dolinu na *poradku* do Bistrice — Trenčín 1640; powinny budv *poriatku* kazdodenne kdekoli zbiwati swim remeslem mlinarskim — Domaniža 1664; mame od jeho urozenej milosti veliku krivdu a suzeni, zvlaste v *poriatakach* — Bytčica 1691, LP 92; musime kazdodenne teske *poriadky* vykonavat — Poruba 18. stor., LP 108.

Pri slove *poriadka* sa utvorili združené pomenovania na odlíšenie rozličných druhov poddanskej roboty.

Panská poriadka označovala robotu vykonávanú pre zemepána na rozdiel od prác vykonávaných pre obec. Príklady: *že by sme nebyli natolko panske poriadky den ode dne vykonavat prinuteni* — Poruba 18. stor., LP 109; *aby panska poradka a obecni tiercha na mnoze se netratila* — Trenčín 1726.

Sedliaci (i želiari majúci ťažný dobytok) boli viazaní *lichvovou, voznou, jazdnou poriadkou*. Uvádzame niekoľko dokladov:

včulejšiho času od nas žiadaju, aby sme zbyvali jak s. v. (salva venia „s prepáčením“) *lichvovu poradku*, tak i pešky — Horná Breznica 1773, LP 161; *vozny* robotu aneb *poradku* maji vykonavat ty, ktery štvrtnie domy a spreženy maji — Kráľová (dnes súčasť Modry) 1640 (porov. Lehotská, 1961); (aby) *jizdnu či li pešu poradku* ... roskazali — Trenčín 1726.

Synonymné s pomenovaním *lichvová poriadka* boli združené pomenovania *konská poriadka* a *sedliacka poriadka*.

Osobitným druhom prác boli tzv. dlhé fúry (niekedy iba fúry alebo daleké cesty), trvajúce zvyčajne viac dní (LP, s. 15). Tento druh roboty sa volal aj *dlhá poriadka*: *Dluhu poriadku, ktoru by mi radnej ze statkom vykonali, to proti urbaru penazite platit musime* — Slov. Lupča 1774, LP 176.

Poddaní bez záprahu museli vykonávať *pešiu, rukovnú poriadku*. Niekoľko dokladov:

hofferi dlužni su *pešu poriatku* zbyvati — Oravské panstvo 1625, Urbáre II 172; *rukovny poriatku* maji vykonavat ty, ktery štvrtnie domy osedaji, ale žadnej spráži nemaji — Kráľová 1640 (Lehotská, 1961); nam trom gazdom podle novyho urbaru prichodi len 12 dni *pešu poriadku* vykonat — Slov. Lupča 1774, LP 176.

Pobehlou poriadkou sa rozumeli poddanské služby pri doručovaní listov, najmä súrnych. Túto povinnosť plnili zvyčajne najnižšie vrstvy poddaných: *Item czo se doticze poriadok, zwlaste pobehle, od te magi prazdny biti boženiczi* — Lipt. Sielnica 17. stor.

Urbárna poriadka je (do tereziánskych reforiem) synonymom pre *panskú poriadku*. Takisto môžeme kvalifikovať aj združené pomenovanie *zámkovská poriadka: (obyvatelia Veličnej) od robotovani a poriatek zamkovskych jsu do konce vyniati a osvobodzeni* — Veličná 1625, Urbáre II, s. 167.

Práce jednotlivých obcí pre stolicu sa nazývali *stoličnou poriadkou: predtým sme zo Svatomartinčani na poriadky stolične jeden vuoz davali* — Horné Slazany 1690, LP 88.

Poddaní, ktorí vykonávali *poriadku*, nazývali sa *poriadnikmi*. Kottov slovník (1880, 2. zv.) pod heslom *poradník* uvádza význam „posel obecní (vyzývající rolníky k robotě)“. (V staršej slovenčine takýto význam nemáme doložený.)

Doklady:

pansky sluzebnyk njekterym *porjadnykom* panskym njako ublyzowal — Ilava 1634; mayerka tiež letneho času za kde_gake masskrty, yahodi, leskowce a gine tem podobne weci *poradnikom* po hrubich kusoch masla a twaroha rozdawa — Drietoma 1715; aby... drabi aneb hajdusi pri *poradnikoch*, a tak každý pri svojem... svu povinnost verne vykonaval — Trenčín 1726.

Rad *poriadka*, *poriadnik* dopĺňa sloveso *poriadkovať* „vykonávať poddanské roboty“. Prinášame niekoľko dokladov:

co se bude robit pri stranjanskem magiery, ya dokonca nemuozem wedetj, ponewad ten, ktery najlepssje *poradkowal* sedljak, giz gest precz — Rajec 1667; platova dedina byvše a vice *poradkovať* musime nežli jine zbyvatelne dediny — Lazy pod Makytou 1686, LP 79; ze by powinen bol mlinar farsky panom ureczitým *poradkowat*, to fatens nikdy neslichal — Domaníža 1720; pečadky od poradky nam dane s panom majerskym nam (zemepán) kvaltom odebral a znovu *poradkuvat* mosime — Skalská Nová Ves 1810, LP 293.

Slová *poriadka*, *poriadnička*, *poriadnik* v uvedených terminologických významoch zachytáva aj rukopisný slovník J. Ribaya (1808). Uvádza pri nich nemecké ekvivalenty *Frohndienst*, *Frohnarbeit*, *Frohndienerin* a *Frohndiener*.

Po zrušení poddanských robôt slovo *poriadka* sa používalo na označenie obecných prác (napr. pasenie, stráženie), ktoré obyvatelia zvyčajne plnili z dom do domu. Tento význam zachytáva A. Habovštiak (1965, s. 151, 358): *poradník* — osoba, ktorá išla pásť „z radu“, chlap čo chodil z radu domov

pásť na ho
tin, por
s. 89).³ Slo
všimli v i
Službu ku
mavý výz
ník i s p
do dvora.
túto povin

Z náreč
práce“) ni
aj tu na l
xoďilo na
kuláš) a z
rečovej ka
slova na O
pisný náre

4. Pri p
naturálnej
a to v spo
botou, por
o nedokona
z- a od- m
konanie.“

on Krok
povinnosti
všech přáte
čov) — 1524

Tento vý

zbiť, zbol
zbiť, nech n

Pri slove

mecký ekv

pitolu odbí

Zbývať, c

³ Slovo for
značilo v pr
ruckých voje

⁴ S problem
slovenčine sa
reňmi by- a

pást na hoľu. — Kukučín spomína aj druhy takýchto *poriadok*: *Pozri Martin, poriadka je trojaká: listovka, robotizeň a foršponty* (1924, zv. X, s. 89).³ Slovo *poriadka* vo všeobecnom význame „rad, poradie“ sme si povšimli v istej rozhlasovej relácii zo života oravských lesných robotníkov. Službu kuchára vykonáva u nich ten, na ktorého príde *poriadka*. Zaujímavý významový posun slova *poriadka* zaznačuje V. Šrobár (1946): *Hlásnik i s poriadkou, t. j. dvoma parobkami a s jednou ženou vstúpili do dvora*. — Tu ide o použitie slova označujúceho povinnosť na tých, čo túto povinnosť vykonávajú (porov. slová *stráž, služba*).

Z nárečí máme na slovo *poriadka* (pravda, už iba vo význame „obecné práce“) niekoľko dokladov z Prievidze a okolia (*ešte nedávno sa choďelo aj tu na Rixtársku s poriatki robiť okolo sena; s poriatki sa choďilo na počtu; chodiť na poriatki*), ďalej z Východnej (o. Lipt. Mikuláš) a zo Záhorskej Bystrice (dnes súčasť Bratislavy). Doklady sú z nárečovej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra. O širšom výklade tohto slova na Orave je reč vyššie. Slovo *poriadka* zachytáva aj Riznerov rukopisný nárečový slovník z Bošáče (Rizner, 1913).

4. Pri plnení poddanských povinností všetkých troch foriem (robotnej, naturálnej i peňažnej) sa najčastejšie používali slovesá *zbývať* a *odbývať*, a to v spojení s predmetom (*odbývať, zbývať robotu, poriadku alebo robotou, poriadkou*) alebo bez predmetu, iba samotné *zbývať, odbývať*. Ide o nedokonavé slovesá utvorené z dokonavých slovies *zbyť, odbyť*. Predpony *z-* a *od-* majú v týchto slovesách význam „skončenie dačoho, splnenie, vykonanie.“ V Žilinskej knihe (Ryšánek, 1954) sú napr. takéto doklady:

on Krok ... *odbyl* a zaplatil zúplna všecku tu jistú očiznu (t. j. splnil všetky povinnosti voči spoludedičom) — 1509; dokonale jest ho (dom) zaplatil a *zbyl* všech přátel (t. j. oslobodil od všetkých prípadných príbuzenských spoludedičov) — 1524.

Tento význam zachytáva ešte aj Bernolák (V, s. 4257):

zbiť, zbol et zbil, zbudem solvi, liberari, loswerden ... Usus Kdo chce Škodi zbiť, nech nedá Iskre Ohňem biť.

Pri slovese *odbiť* uvádza Bernolák latinský ekvivalent *absolvere* a nemecký ekvivalent *fertig machen*. Ako úzus dokladá frázu: *Abich tu Kapitulu odbil* (III, s. 1827).⁴

Zbývať, odbývať (poriadku, poriadkou) značí teda „plniť, vykonávať pod-

³ Slovo *foršpont* (z nem. *Vorspann* „záprah“), rozšírené na celom území Slovenska, značilo v prvom rade nútené výpomocné záprahy pre vojsko (najmä v časoch kuckých vojen), neskôr aj iné verejné práce s povozom.

⁴ S problematikou predponových slovies z praslovanského koreňa *by-* v spisovnej slovenčine sa zaoberal M. Urbančok v článku *Postavenie predponových slovies s koreňmi by- a bud-* v *spisovnej slovenčine*. Slovenská reč, 22, 1957, č. 4, s. 226–247.

danské povinnosti“. Příklad z knihy *Cesty za poznáním minulosti*, na který upozorňuje J. Doruľa (1973) v recenzii této knihy, ukazuje, že dnešnímu člověku význam sloví *zbyť*, *zbývat* nie je už jasný.

Činiteľské substantíva od týchto sloví v spojeniach *zbývatelia*, *odbyvatelia* *dediny* ľahko môžu navodzovať význam „obyvatelia“. Tu však ide o poddaných, ktorých povinnosťou bolo *zbývať*, *odbyvať*. Príklady:

všeckeho dľhu v našej chudobnej dedine našlo se u *zbyvatelou* ... všeckých penězi 5246 — Medzibrodie 1776, LP, 193; ponižene inštujeme u slavnej stolici, aby nam mizernym a ubohym *odbyvateľom* v tejto veci polehčeni spūsobili; nehodni poddani prepoštski, *odbyvatele* sv. marski — Liptovská Mara 1777, LP, 205.

Načím si povšimnúť najmä nepredmetové používanie sloví *zbývať*, *odbyvať*, ktoré sa stávajú termínom na vyjadrenie plnenia poddanských povinností. Ide tu o prípad, keď sa slová s pôvodne veľmi širokým pojmovým rozsahom významovo zužujú, terminologizujú (tak ako slová *dobytok*, *nábytok* ap.).

Uvedieme niekoľko dokladov na nepredmetové použitie týchto sloví i na ich spojenie s predmetom:

Gurczo Huliczko nemohl ge[h]lo milost *zbiwat*, a/tak predal swug/tal — Sliac 1600; kdi gim pany rozkazugu, ze zbrogu ydu, a tak *zbiwagu* — s. 1. 1663; poruča se Tomaszowy tak, aby dom y z/mladčymy bratry *odbywal* — Krupina 1685; wi z/wasim statkem skodu robice po/lesach a my miescanie musime *odbiwac* — Bardejov 1677; abychme mohli i zatym v. m. *zbyvati*, od takovych to dvojich poradek častych račte nas zasta(v)ovati — Trenčín 1663, LP, 41; to wiem, kdy som *zbiwal* panum Mottyessiczky, že sme swobodne a/bespečne prutje panom Mottyessiczky rubawali — Petrova Lehota 1625; A či že tento národ od najstarších časov ňesedí tu v tejto vlasti ..., či ňeplaťi zaroveň druhím daňe, či *ňezbíva* verejnje roboti, či ňebojuje za krajinu? — Slovenskje národňje novini 1847, s. 925.

Od sloví *zbývať*, *odbyť*, *odbyvať* utvorili sa ďalšie deverbatívá: *zbytok* (*zbytky*), *odbyvky*, *odbytok*. *Zbyvky* a *odbyvky* zahŕňali všetky dodávkové a robotové povinnosti (Urbáre II, s. 512). Uvedieme niekoľko príkladov:

odbyvky porzadne bude odbywati — Žilina 1482; Dora pol čwrtini, kteru až posawad žadny neodbiwal, aby yu anebo odbiwała anebo ginemu z *odbitku* pustila — Partizánska Ľupča 1599; Melo Dležcek, ten ma listy swobodne od jej osvietenosti pani hrabinky, jak od poriadek, tak od jnych *zbyvek* — Lietava 1626, Urbáre II, s. 248; roboty a *zbyvky* jejich (poddaných) — Sklabiňa 1699, Urbáre II, s. 496; gako urečty poddany powinost swu a poslussnost podansku wikonawaly a *odbytok* odbywaly — Ondrášová 1732; odkud swedok wge, že/by ... (lúka) wikolčena bila anebožto wždicky gakožto k *odbitku* prisluchagjej držana bjwala — České Brezovo 1748.

5. Súčasný výskum slovenskej historickej slovnej zásoby sa nezacieľuje

iba na vys
tagmatické
a v termin
i prechod j
lovej rovin
chod slov d
vislosti a p
Naša úva
cieľ poukáz
minologizov
vyžadovala
slov, keď sa
sú však i d
značne ovp
ba niekedy
a nemčiny.

Literatúra

BARTAL,
pestini, Sum
BERNOLÁ
Budín. Typis
BLANÁR.
stvo SAV 196
DORULA,
minulosti. 1.
reč. 38, 1973,
HABOVŠT
JUNGMAN
biskupské kn
Kartotéky
zykovednom
uvedený pran
KOTT, F.
knihtiskárny
KUKUČIN
LEHOTSKY
s. 174.
Listy podd
tislava, Vyd
RIBAY, J.
Fotokópie (č.
RIZNER, I
(č. 10. 14) v J
RYŠÁNEK
1954, s. 391, 7
Slovenskje
vydavateľstvo
Slovník slo
SAV 1963, s. 7
ŠROBÁR, V
Urbáre feu
a M. Kušík. 1

Slovenská re

iba na vysvetlenie pojmu a sémantické rozčlenenie slova. Skúma i syntagmatické vlastnosti slov, ich využitie vo frazeologických spojeniach a v terminológii, vyhľadáva synonymá a nárečové tautonymá, všima si i prechod jednotlivých slov z jednej roviny jazyka do druhej (napr. v štýlovej rovine neutrálnosť — expresívnosť, v gramatickej rovine zasa prechod slov do iných slovných druhov, kategórií) a mnohé iné jazykové súvislosti a podmienenosti podľa spracúvanej tematiky.

Naša úvaha o slovách z okruhu robotnej formy feudálnej renty má za cieľ poukázať na pružnosť vtedajších jazykových prostriedkov, na ich terminologizovanie i determinologizovanie, na vznik slov, keď si to potreba vyžadovala, na zmenu sémantickej náplne slov alebo na pozvoľný zánik slov, keď sa zmenila alebo zanikla reália, ktorú označovali. Skúmané slová sú však i dôkazom toho, že sa aj v terminologickej oblasti (v tom čase značne ovplyvnenej cudzími jazykovými vzormi) využívali domáce slová, ba niekedy prenikali tieto slová ako termíny do latinčiny, maďarčiny a nemčiny.

Literatúra

- BARTAL, A.: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Budapesti, Sumptibus Societatis Frankliniae 1901, s. 581.
- BERNOLÁK, A.: Slowár Slovenski, Česko-Latinsko-Nemecko-Uherski. 1. vyd. Budín. Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825—1827. 6 zv.
- BLANÁR, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 211 n a 262 n.
- DORULA, J. (rec.): Alberty, J. — Gindl, J. — Kočíšová, A., Cesty za poznáním minulosti. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970. In: Slovenská reč, 38, 1973, s. 52—55.
- HABOVŠTIK, A.: Oravské nárečia. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965.
- JUNGMANN, J.: Slownjk česko-německý. Zv. 3. 1. vyd. Praha, W knížecj arcibiskupské knihtiskárně u Josefy wdowy Fetterlowe 1837, s. 308.
- Kartotéky pre Slovenský historický slovník a Slovenský nárečový slovník v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave. Všetky doklady, pri ktorých nie je uvedený prameň, citujeme z týchto kartoték.
- KOTT, F. Š.: Česko-německý slovník. Zv. 2. 1. vyd. Praha, Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře 1880, s. 764.
- KUKUČÍN, M.: Zbraně spisy. X. Martin, Matica slovenská 1924.
- LEHOTSKÁ, D.: Dejiny Modry. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 174.
- Listy poddaných z rokov 1538—1848. Na vydanie pripravil P. Horváth. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955.
- RIBAY, J.: Rukopisný slovník z r. 1808. Literárny archív Matice slovenskej. — Fotokópie (č. 10.5) v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave.
- RIZNER, L. V.: Rukopisný nárečový slovník z Bošáče z r. 1913, s. 614. — Fotokópie (č. 10. 14) v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave.
- RYŠÁNEK, F.: Slovník k Žilinské knize. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954, s. 391, 764.
- Slovenské národné noviny 1845—1848. Fototypické vydanie. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1956.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 748—749.
- ŠROBÁR, V.: Pamäti z môjho života. Martin, Matica slovenská 1946, s. 14.
- Urbare feudálnych panstiev na Slovensku. Zv. 2. Na vydanie pripravili R. Marsina a M. Kušík. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

DISKUSIE

Vlado Uhlár

AKO PREPISOVAŤ PRIEZVISKO MEDNYÁNSZKY

Opätovne nás zaujalo priezvisko *Mednyánszky* a jeho prepis v súčasnej slovenskej spisbe, preto v tomto článku venujeme pozornosť nielen jeho pôvodu, jazykovej forme, ale aj jeho pravopisnej stránke.

Pri prepisovaní priezvisk zapisovaných v minulosti zložkovým nemeckým alebo maďarským pravopisom vznikajú neraz ťažkosti aj nedôslednosti, ktoré možno demonštrovať aj v súvislosti s priezviskom *Mednyánszky*. Prepisovanie priezvisk starých dejateľov podľa dnešného pravopisného systému je žiadateľné už aj z hľadiska ľahkosti a rýchlosti čítania a z hľadiska správneho vystihnúť hĺbkovej skladby priezviska najmä v publikáciách popularizačného rázu je priam nevyhnutné.

Napríklad meno špana veľkej stolice Zvolenskej z prvej polovice 14. stor. *Donch* sa prepisuje *Donč* (niekedy aj *Dónč*), Jiskrov súčasník *Pongracz de Zenthmiklos et Ovar* je pre nás *Pongráč zo Svätého Mikuláša a Starhradu*. Píšeme *Rafael Podmanický z Podmanína*, ale aj *Martin Lauček* (m. Laucsek), *Ján Čaplovič* (Csaplovics), *Juraj Ďurikovič* (György Gyurikovics i Gyurikovits), *Dateľ* (Gyattel), *Safarovič* (Shaffarovics). Ale napr. priezvisko učenca z druhej polovice 17. stor. *Martina Szentiványiho*, prípadne *Szent-iványiho* sa píše zložkovým maďarským pravopisom, lebo príslušníci tohto rodu sa v 19. a 20. stor. tak písali; pravdaže, neupravujeme ho na „Svätójánsky“, hoci sa niektorí z tohto rodu v 15. stor. takto zapisovali.

Je pochopiteľné, že sa upravuje alebo podľa zásad súčasného slovenského pravopisného systému prepisuje aj priezvisko významného uhorského národopisného pracovníka a národohospodára *A. Mednyánszkeho*, dobre známeho aj našim súčasníkom najmä ako autora pôvabného diela bohatého romantizujúceho štýlu o slovenských hradoch, zámkoch, kaštieloch a kúriach, i o živote našich pltníkov a poddaných *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* (Pest 1826). Až po pol druhu storočia vyšla táto kniha v slovenskom preklade *Malebná cesta dolu Váhom* (Bratislava 1962). Pri tejto príležitosti bolo sa načim vyrovnáť s prepisom autorovho priezviska. To bolo úlohou nielen prekladateľky V. Hornákovovej, ale aj historika J. Tibenského, autora dôkladnej, erudovanej a aj štylisticky príťažlivej úvodnej štúdie *Alojz Mednyanský a Slovensko*.

V diele V
sa priezvisko

V poznám
ného autora
covej sa vša
čo je pochop
týkame, že m
tréty spomín
tohto šľacht
autorovom m

Pozastavu
pisujú priez
bike (ý). A t

Priezviská
v ktorej sa j
spisovnou no
dobne takáto
Ridzi m. Rýd
nejšie je reš
Peňáška m. I
ruban; Ščúr
nek m. Marti
Lehocký m. I

Priezvisko
dina Medny
z poľskej Ha
chove. Podľa
neskôr ustal
nyánszkovci
a potom sa p

Výskyt pri
Zborovský, I
prípadne zlo
Skačany-Ska
Valaštiansky
niekdajších v

¹ Porovnaj č
gecianska, „lip
„rybanské“ let
vysielač m. kos
ské“ ženy m. o

Slovenská reč,

V diele V. Urbancovej *Počiatky slovenskej etnografie* (Bratislava 1970) sa priezvisko tohto etnografa prepisuje v podobe *Medňanský*.

V poznámkach Tibenského štúdie sa citujú nemecké štúdie spomínaného autora aj s jeho menom v tvare *A. Mednyánszky*. V diele V. Urbancovej sa však jeho priezvisko v bibliografii uvádza v podobe *Mednyanszky*, čo je pochopiteľné pri jeho nemeckých dielach. Aby sme boli úplní, podotýkame, že na s. 91 cit. diela V. Urbancovej je reprodukcia dobového portréту spomínaného spisovateľa i s celým znením titulu, mena a priezviska tohto šľachtica, prívrženca strany „umierneného pokroku“, vo vlastnom autorovom rukopise (autograme) „Medgyesi Baro Mednyánszky Alajos“.

Pozastavujeme sa najmä pri fakte, že J. Tibenský i V. Urbancová prepisujú priezvisko Mednyánszkeho s označením kvantity na poslednej slabike (ý). A to už nie je iba otázka grafiky, ale aj jazykového systému.¹

Priezviská ako zložka antroponomastiky predstavujú osobitnú kategóriu, v ktorej sa jazyková forma uplatňuje osobitným spôsobom, neraz v rozpore so spisovnou normou mien, v ktorých majú niektoré priezviská základ. Ak sa obdobne takáto zásada rešpektuje v pravopise priezvisk (porov. napr. priezvisko *Rídzi* m. *Rýdzi*, *Kollár* m. *Kolár*, *Vikisály* m. *Vykysalý* a pod.), tým pochopiteľnejšie je rešpektovanie nárečovej podoby priezviska (napr. *Pekar* m. *Pekár*, *Peňáška* m. *Peniažka*; *Spišak* i *Spišák* m. *Spišiak*; *Porubän* i *Poruben* m. *Poruban*; *Ščúr* i *Štúr* m. *Štúr*; *Kralovenský* m. *Kraľoviansky*; *Marcinek* i *Martinek* m. *Martinka*, *Martinko*; *Krafský* m. *Kravský*; *Novomeský* m. *Novomestský*; *Lehocký* m. *Lehotský* a pod.).

Priezvisko *Mednyánszky* patrí do spomínaného druhu antroponým. Rodina Mednyánszkovcov (Medňánskovcov) podľa rodovej tradície prišla z poľskej Haliče a r. 1356 dostala od kráľa Ľudovíta obec *Medné* pri Púchove. Podľa tejto slovenskej dediny má aj šľachtický predikát, ktorý sa neskôr ustálil v slovenskom tvare vzťahového prídavného mena. Mednyánszkovci neskôr dostali v Sedmohradsku ako donáciu dedinu *Megyes* a potom sa písali *Mednyánszky de Megyes* (i *Medgyes*).

Výskyt priezvisk tvorených z miestnych názvov sufixom *-ský* (*Zborov-Zborovský*, *Háj-Hájsky*, *Bešeňová-Bešeňovský*, *Rybárpole-Rybárpoľský*), prípadne zloženým sufixom *-iansky* (*Horecký*, 1959) (*Klačany-Klačiansky*, *Skačany-Skačiansky*, *Seč-Sečiansky*, *Chalmová-Chalmoviansky*, *Valaská-Valaštiansky*) je v slovenčine pomerne častý a charakteristický jednak pre niekdajších vystaľovalcov z obcí, ktoré majú v základe svojho priezviska,

¹ Porovnaj časté previnenia proti spisovnej norme: „margecanská“ stanica m. margecianska, „lipanský“ odevný závod m. lipiansky, „herľanský“ gejzír m. herliansky, „rybanské“ leto m. rybianske, „bedzanskí“ ochotníci m. bedzianskí, „kostofanský“ vysielateľ m. kostoliansky, „meleňanská“ žatva m. melenianska (u A. Bednára), „oždžanské“ ženy m. oždianske (u V. Urbancovej v cit. diele, s. 97) a pod.

jednak pre bývalých zemanov a šoltýsov (v menšej miere) podľa obcí, ktoré vlastnili ich predkovia alebo spravovali v období poddanstva za feudalizmu. Taký je aj pôvod priezviska roku Mednyánszkých.

Okrem pôvodu spomínaného priezviska je dôležitá i jeho hlásková podoba; tá je nárečová, západoslovenská. Spisovateľ Alojz Mednyánszky (Medňanský) vyrástol v Beckove, kde bolo jedno z centier tohto bohatého šľachtického rodu. Mednyánszkovci zaujímali aj významné miesto v stoličnej samospráve Nitrianskej stolice a sám Alojz Mednyánszky sa r. 1838 stal hlavným županom v Nitre. Tieto súvislosti pomáhajú pochopiť západoslovenskú nárečovú podobu priezviska, keď namiesto derivátu *medniansky* (spisovná a nárečová stredoslovenská podoba od názvu obce Medné) alebo *medňanský* (nárečová západoslovenská forma, napr. záhorská) v priezvisku sa uplatnil tvar s dlhým -á- (-ánsky m. -iansky), no s náležitým zmäkčením spoluhlásky v slovnom základe pred sufixom.

Takéto tvary sú dobre známe z nárečí v Ponitří a na Považí i z bernolákovskej spisovnej slovenčiny, napr. *nitránsky*, *trenčánsky*, *topolčánsky*, *bučánsky*, *kostolánsky*, *šuránsky*, *rybánsky*, *ripňánsky*, *klačánsky*, *čermánsky* namiesto dnešných spisovných tvarov s dvojhláskou v sufixe (teda *nitriansky*, *trenčiansky*, *topolčiansky*, *bučiansky*, *kostoliansky*, *šuriansky*, *rybiarsky*, *ripňiansky*, *klačiansky*, *čermiansky*), obdobne aj *vozokánsky*, *krškánsky*, *paťánsky*, *šalánsky*, *šahánsky* a pod.

Tvar priezviska Mednyánszky v náležitom prepise Medňanský je celkom v zhode so systémom dolnonitrianskeho nárečia a je bližší k spisovnému tvaru Medniansky ako k podobe Medňanský.²

Toto naše hodnotenie sa však týka iba prepisu, pravopisnej úpravy priezviska spisovateľa Alojza Mednyánszkeho. Ináč priezvisko Medňanský,

² Je zjavné, že pri pravopisnej úprave priezviska autora *Malebnej cesty dolu Váhom* historik Ján Tibenský i etnografka V. Urbancová sa priklonili k tvaru podľa tých západoslovenských nárečí, v ktorých sa neuplatňuje dĺženie prvej slabiky zloženého sufixu -iansky (príp. nárečovo -ánsky), takže kvantita je potom na koncovej slabike, teda -ánsky (táto podoba aj v spisovnom jazyku býva pravidelne podľa rytmického zákona v typoch, kde predchádzajúca slabika je dlhá, napr. *piešťánsky*, *liešťánsky*, *komárňánsky*, *komáránsky* a pod.).

Táto tendencia sa uplatnila už u Jána Hollého, ktorý napísal ódu „Ke slavnému uvádzaňu najvibornejšého a najosvieteného slobodného pána ALOJZIA MEDŇANSKÉHO z Međeša atď. na úrad slavnéj stolice nitranskej dňa 17. žára roku 1838“. Pozri u J. Tibenského v úvodnej štúdii s. 37. (J. Hollý písal „nitranskí“ i Medňanský.)

Naproti tomu J. Kollár použil Medňanskeho (pravdepodobne však Karola Modrániho st. z Uhrovcu – porov. Pavel Horváth, *Zbierka ľudových poví a zvykov z okolia Uhrovcu* z r. 1823, separát z časopisu SAV Slovenský národopis, 16, 1968, s. 102) zbierku slovenských piesní a povestí, vo vydání diela *Národné spievanky* (s. 716) píše: „Slobodný pán Mednyánszky preložil oné dve piesne o Paromovi do nemčiny prózou...“ (porov. V. Urbancová v cit. diele s. 106, pozn. 20).

Hybridný tvar *Mednyánský* má obdobu v súčasnom priezvisku *Mattyášovský* (v Ružomberku), písanom pred r. 1918 v podobe *Mattyasovszky* (Vyslovuje sa však *Matiašovský*).

napr. v Ži
svoje oprá

Výskyt
rečovej ob
obmedzuj
ktoré char

Najznár
obľúbený
Nižnánsky
ale aj v pr
Oravy And
ako „r. 15
(v Nižnej
nom potok
sky.

Obdobn
Trnave. P
tvorenia p
-no) je z r
upravené p

Nositelia
hrade, ale
priam tak
znenia der
podoba Se

Priezvis
sme pokla
slušníci to
Liptovskej
doba turán
staršie vý
v názve vr

Magura (Z
Z liptov
zapisované
Lipt. Ondr

³ Napr. o
domáci náre
rečový tvar
Majster (2.
horár, s. 147
piliara (s. 16

napr. v Žiline, opierajúce sa o nárečovú formu z tejto oblasti Považia, má svoje oprávnenie.

Výskyt viacerých podôb v základe rovnakého priezviska, a to podľa nárečovej oblasti alebo podľa istých kultúrnych tradícií, sa pochopiteľne neobmedzuje na priezvisko *Mednyánszky* (*Medňánsky*) — *Medňánský*. Niektoré charakteristické spomenieme.

Najznámejšie v tomto smere je vari priezvisko známeho spisovateľa obľúbených ľudových románov Jozefa Nižnánskeho. V tvare priezviska *Nižnánsky* sa uplatnila nárečová podoba nielen v kvantite sufixu *-ánsky*, ale aj v predchádzajúcej koncovej spoluhláske *n* v základe mena. Historik Oravy Andrej Kavuljak v diele *Historický miestopis Oravy* (1955) spomína, ako „r. 1597 Juraj Thurzo dal povolenie svojmu nižnianskemu šoltýsovi (v Nižnej na Orave) Simeonovi Nižnianskemu postaviť si mlyn na Studenom potoku.“ Neskôr sa spomína Šimon Nižnanský a zasa Mišo Nižniansky.

Obdobný jav pozorujeme s priezviskom *Strečánsky* v Špačinciach pri Trnave. Pôvodom je to iste derivát z miestneho názvu *Strečno*. Spôsob tvorenia prídavného mena priamo zo základu mena (vynechaním sufixu *-no*) je z nárečí známy.³ Proti domácim podobám *Strečánsky* je známe aj upravené priezvisko *Strečanský*.

Nositelia priezviska *Sečánsky* majú pôvod alebo v Sečanoch v Novohrade, alebo pochodia zo Seči, prípadne zo Sečianok. Podoba *Sečánsky* je priam taká pochopiteľná ako podoba *Sečiansky* (podľa stredoslovenského znenia derivátu) a v súvislosti s doterajšími výsledkami neprekvapí ani podoba *Sečanský*.

Priezvisko *Turánsky* (starým pravopisom zapisované i *Thuránszky*) by sme pokladali za odvodené od miestneho názvu *Turany* alebo *Turie*. Príslušníci tohto liptovského zemianskeho rodu však pochádzali z *Turíka* (pri Liptovskej Teplej). Proti derivátu v štandardizovanom tvare *turický* podoba *turánsky*, zachovaná práve v priezvisku Thuránszkovcov, predstavuje staršie vývinové štádium. Tento tvar sa uvádzal na starých mapách v názve vrchu (rázsochy) *Turánska Magura*, v súčasnosti sa píše *Turianska Magura* (Západné Tatry a Chočské pohorie, 1964).

Z liptovských starých priezvisk má podobný tvar priezvisko *Horánsky*, zapisované *Horánszky*, odvodené od obce *Hôra* (dnes časť Jakubovian pri Lipt. Ondreji, odkiaľ je zasa priezvisko *Andreánsky*, zapisované aj ako

³ Napr. od *Kolačno* proti štandardizovanému tvaru *kolačniansky* (*Kolačnan*) je domáci nárečový tvar *kolačiansky* (*Kolačanec*). Od miestneho názvu *Ráztočno* je nárečový tvar *ráztočiansky*. Porovnaj aj v románe Jozefa Cígra-Hronského Andreás Búr Majster (2. vyd. Bratislava, Tatran 1970): s. 46 *ráztočianska* pila, s. 47 *ráztočiansky* horár, s. 147 *ráztočiansky* farár, ale v začiatkoch románu *ráztocký* Búr (s. 17), *ráztockého* piliara (s. 16), ktoré by patrili nie k miestnemu názvu *Ráztočno*, ale *Ráztoky*.

Andreanský). Takisto podľa obce *Trstené* je priezvisko *Trstánsky*, zapísované v podobe *Thersztýánszky* (Stano, 1968).

Z miestnych názvov utvorené priezviská poznáme napr. v podobe *Červeňánsky* (*Cservenyánszky*) i *Červeňanský*, *Ďurčánsky* i *Ďurčanský*, *Rybiansky* i *Rybanský*, *Chynoriansky*, *Chynoránsky* i *Chynoranský*, *Kostoliansky*, *Kostolánsky*, i *Kostolanský*. Iste aj dvojíc typu *Medňánsky*-*Medňanský*, *Strečánsky*-*Strečanský*, *Nitránsky*-*Nitranský*, *Nižnánsky*-*Nižnanský* by sa našlo ešte viac.

Pri priezvisku A. *Mednyánszkeho*, ak nechceme ostať pri jeho maďarskej podobe používanej samým nositeľom, pokladáme za náležitý iba tvar s dôslednou transliteráciou: A. *Medňánsky*. Vyskytujúce sa prepisy v podobe *Mednyanský* alebo *Medňanský* nerešpektujú jazykovú špecifickosť priezviska autora diela *Malebná cesta dolu Váhom* a iných závažných národopisných štúdií. Sú tiež názornou ukážkou, aké ťažkosti sa vyskytujú pri uplatňovaní spisovnej normy v tvorení prídavných mien (takisto aj mien obyvateľiek) z miestnych názvov zakončených na *-any* a iných v prípade alternácie *a/ia* (respektíve v nárečí *a/á*), napr. *Turany* — *turiansky*, *Vozokany* — *vozokánsky* a pod. (Uhlár, 1949/50).

Nezaškodí ešte dodať, že podoba sufiku *-ánsky*, ktorá je v priezviskách typu *Medňánsky*, *Nižnánsky*, *Turánsky*, *Strečánsky*, *Sečánsky* západoslovenského nárečového pôvodu (vyskytuje sa aj v kultúrnom pravopisnom jazyku západoslovenského typu), nie je neznáma ani v súčasnom spisovnom jazyku, lebo sa uplatňuje v štandardizovaných derivátoch od niektorých názvov krajín, napr. *Peru* — *peruánsky*, *Kuba* — *kubánsky*.⁴ Spomenuli sme aj derivát *vozokánsky* (od názvu obce *Vozokany*) a ten istý sufix sa žiada aj v deriváte *krškánsky* (k názvu *Krškany*).

Literatúra

HORECKÝ, J.: Slovo tvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. Porov. na s. 153 variant sufiku *-iansky* ku *-ský*.

KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 181.

MEDNYÁNSZKY, A.: Malerische Reise auf Waagflusse in Ungarn. Mit 12 (colorirten) Ansichten. 1. vyd. Pest 1826; 2. nemecké vyd. r. 1843 z toho istého roku aj vydanie maďarské.

MEDNYÁNSKÝ, A.: Malebná cesta dolu Váhom. (Preložila V. Hornáková.) 1. vyd. Bratislava, Tatran 1962; 2. vyd. 1971.

Slovník slovenského jazyka. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 308 (prípona *-iansky/-anský*), s. 202 (*Medné* — *mednianský*), s. 278 (*Kuba* — *kubánsky*), s. 290 (*Peru* — *peruánsky*), s. 246 (*Vozokany* — *vozokánsky*), s. 191 (*Krškany* — *krškánsky*).

⁴ Od názvu pohoria *Tatry* sa v štúrovskom období tvorilo príd. meno sufixom *-ánsky*; porov. názov časopisu *Orol tatránsky* Na deriváty *fatránsky* (*Fatra*) a *matránsky* (*Matra*) proti súčasným podobám *tatranský*, *fatranský*, *matranský* nemám doklady, hoci ich v štúrovskom spisovnom období možno predpokladať.

STANO,
688.

TIBENS
nyanského
UHLÁR
s. 49–54.

URBAN
SAV 1970.
Západné
jan et al.

Ján Kopl

FREKVEN
STYLISTI

Osobitn
vania vý:
udalostí s
Pravidiel
mena pri
októbrová
múna, Slo
tridsaťroč
ské vojny

Združen
Veľká vla
revolúcia,
rodné pou
vlastné m
Združené
v spisovn
stitúcia je
nymie vo
má v spis
že namies
statné me

¹ Pravidl
SAV 1971,

Slovenská

STANO, P.: Bibliografia Liptova. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1968, s. 149, 688.

TIBENSKÝ, J.: Alojz Mednyanský a Slovensko, s. 7–39. (Úvod v knihe A. Mednyanského *Malebná cesta dolu Váhom*.)

UHLÁR, V.: Genitív miestnych mien typu *Margecany*. Slovenská reč, 15, 1949–50, s. 49–54.

URBANCOVÁ, V.: Počiatky slovenskej etnografie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 386 s.

Západné Tatry a Chočské pohorie. Turistický sprievodca ČSSR. Zv. 45. Red. J. Kajan et al. 1. vyd. Bratislava, Šport 1964, s. 222 a s. 295.

Ján Kopina

FREKVENCIA VARIANTOV *Povstanie/povstanie* A ICH ŠTYLISTICKÁ PLATNOSŤ V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Osobitné miesto medzi poučkami o písaní veľkých písmen majú pomenovania významných dejinných udalostí. Názvy jednotlivých historických udalostí sa píše raz s veľkým, raz s malým písmenom. Najnovšie vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1971 vyžaduje písanie veľkého písmena pri označení týchto historických udalostí: *Vítazný február, Veľká októbrová socialistická revolúcia, Veľká francúzska revolúcia, Parížska komúna, Slovenské národné povstanie, Veľká vlastenecká vojna*, ale názvy *tridsaťročná vojna, prvá (druhá) svetová vojna, napoleonské vojny, husitské vojny* sa majú písať s malým písmenom.¹

Združené pomenovania označujúce významné dejinné udalosti typu *Veľká vlastenecká vojna, Vítazný február, Veľká októbrová socialistická revolúcia, Parížska komúna, Veľká francúzska revolúcia, Slovenské národné povstanie*, ktoré štandardizujú Pravidlá slovenského pravopisu ako vlastné mená, používajú sa raz v úplnej podobe, raz v skrátenej podobe. Združené pomenovania, ktorých základom je podstatné meno, sa totiž v spisovnej slovenčine často nahrádzajú skrátenými podobami. Táto substitúcia je zaiste zdôvodnená požiadavkami úspornosti a využitím synonymie vo vyjadrovaní. Skracovanie týchto viacslovných vlastných mien má v spisovnej slovenčine niekoľko spôsobov. Najčastejší spôsob je ten, že namiesto viacslovného vlastného mena sa použije napr. základné podstatné meno z úplného vlastného mena.

¹ Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 40.

Dakedy sa potom skrátený názov príslušných viacslovných vlastných mien chápe ako vlastné meno. Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú dva takéto prípady: *Veľká októbrová socialistická revolúcia* — *Októbrová revolúcia*, *Veľká francúzska revolúcia* — *Francúzska revolúcia*. V uvedených prípadoch sa namiesto úplného oficiálneho názvu použilo základné podstatné meno spolu s určujúcim prídavným menom. Okrem takto skrátených podôb vlastných názvov označujúcich dejinné udalosti sa v spisovnej slovenčine vyskytujú aj jednoslovné skrátené vlastné mená: *Víťazný február* — *Február*, *Slovenské národné povstanie* — *Povstanie*. Prvý prípad skrátenia oficiálneho viacslovného názvu na jednoslovné vlastné pomenovanie Pravidlá slovenského pravopisu výslovne uvádzajú, skrátenie názvu *Slovenské národné povstanie* už nie. Všimnime si bližšie tento druhý prípad skrátenia — *Slovenské národné povstanie* — *Povstanie*.

Podoba *Povstanie* (s veľkým písmenom) namiesto úplného názvu *Slovenské národné povstanie* okrem Pravidiel neuvádza ani Slovník slovenského jazyka. Naproti tomu však Š. Peciar pripúšťa písanie skráteného pomenovania *Povstanie* s veľkým začiatočným písmenom, ak máme na mysli Slovenské národné povstanie.² Najnovšie sa problémom jednoslovných, viacslovných vlastných mien a zamieňaním viacslovných pomenovaní jednoslovnými, resp. dvojslovnými zaoberal L. Dvonč.³ V svojom príspevku sa zaoberá nielen skracovaním vlastných mien označujúcich dejinné udalosti, ale skracovaním viacslovných vlastných mien vôbec, napr. *Slovenská akadémia vied* — *Akadémia*, *Matica slovenská* — *Matica*, *Pravidlá slovenského pravopisu* — *Pravidlá* a pod. Odmietla spolu s V. Uhlárom⁴ skrátenú podobu *Komúna* (namiesto názvu *Parížska komúna*) s veľkým písmenom a navrhuje podobu *komúna* (s malým písmenom), lebo z kontextu jasne vyplýva význam pomenovania. L. Dvonč hovorí, že používanie podoby *povstanie*, resp. *Povstanie* namiesto úplného názvu *Slovenské národné povstanie* závisí od toho, v ktorom štýle spisovného jazyka sa tieto názvy využívajú. V umeleckom štýle pripúšťa L. Dvonč podobu *Povstanie* (s veľkým písmenom), ale v odbornom štýle žiada používať namiesto oficiálneho názvu *Slovenské národné povstanie* iba jednoslovné pomenovanie *povstanie* ako všeobecné podstatné meno, vyplývajúce z vlastného mena. To značí, že jednoslovný názov *Povstanie* (s veľkým písmenom) sa tu pokladá za vlastné meno, kým podoba *povstanie* (s malým písmenom) — hoci označuje tú istú skutočnosť — sa hodnotí ako všeobecné podstatné meno. To by ďalej značilo, že zo stylistického hľadiska plný názov *Slovenské národné povsta-*

² PECIAR, Š.: Slovenské národné povstanie. In: Jazyková poradňa. 2. 1. vyd. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 257–259.

³ DVONČ, L.: Názvy typu *Povstanie*, *Matica*, *Akadémia*. Slovenská reč, 30, 1965, č. 6, s. 344–351.

⁴ UHLÁR, V.: *Parížska komúna*, *komúna*. Slovenská reč, 25, 1960, s. 312.

nie a s
textu k
doby s
podob
venské
mi šty
vlastné
s pome
Odst
sadzov
jazyku
prejav
zať fre
ratúre.

V d
uvádza
a z Uč

Ich u
dzinár
v povs
nom Pe
v pam
v tých
Povsta
úlohu
dečné
bojova
predsta
níkov

Spo

Situ
opisuj
kých s

Pre
úspor
prejav
názo
Pod
vstani

Sloven

nie a skrátenú podobu *povstanie* je možné zaradiť v rámci určitého kontextu k lexikálnym synonymám bez významového rozdielu a obidve podoby sa môžu v kontexte ľubovoľne zamieňať. Naproti tomu jednoslovná podoba *Povstanie* (písané s veľkým písmenom) a neskrátený názov *Slovenské národné povstanie* by patrili k lexikálnym synonymám s odlišnými štylistickými príznakmi. Z tohto rozčlenenia vychodí, že jednoslovné vlastné meno *Povstanie* treba chápať ako samostatné a ako rovnocenné s pomenovaním *Slovenské národné povstanie*.

Odstraňovanie jednotvárnosti v štylizácii využívaním synonymie a presadzovanie požiadavky úspornosti vo vyjadrovaní spôsobilo v spisovnom jazyku to, že skrátené varianty *Povstanie/povstanie* majú v písomných prejavoch veľkú frekvenciu. Na preskúmanom materiáli sa pokúsime ukázať frekvenciu jednoslovných názvov *Povstanie/povstanie* v príslušnej literatúre.

V dennej tlači prevláda jednoslovné pomenovanie *Povstanie* (doklady uvádzame z denníkov Pravda, Práca, Východoslovenské noviny, Smena a z Učiteľských novín):

Ich účasť na *Povstaní* svedčí o medzinárodnej solidarite antifašistov a o medzinárodnom charaktere SNP. — Po vypuknutí *Povstania* vychádzajú noviny v povstaleckých okresoch ako orgány národných výborov. — Vzdali hold hrdinom *Povstania*. — Odkaz *Povstania* večne živý. — Sovietski ľudia si zachovávajú v pamäti a vysoko oceňujú hrdinstvo, ktoré preukazovali účastníci *Povstania* v tých krutých dňoch. — Generácia, ktorá pod vedením komunistickej strany *Povstanie pripravila*, vzala potom na seba aj úlohu budovania socializmu a túto úlohu úspešne plní. — V závere listu sovietsky veľvyslanec prosí odovzdať srdečné a vreľé blahoželania účastníkom *Povstania*, ktorí so zbraňami v ruke bojovali za slobodu a nezávislosť svojej vlasti. — Pôvodnú literatúru o *Povstaní* predstavuje úctyhodný počet kníh. — Vysoko v ňom oceňuje hrdinstvo účastníkov *Povstania*.

Sporadicky sa v dennej tlači vyskytuje aj variant *povstanie*:

Situácia bola ťažká, *povstanie* potrebovalo pomoc. — V istej poviedke, kde opisuje príbeh z *povstania*, nemecký oficier hovorí: „Nebyť hlbokých a vysokých slovenských hôr, *povstanie* zlikvidujeme za tri dni.“

Preskúmaný materiál ukazuje, že v publicistickom štýle sa úsilie po úspornosti, zvýšení presvedčivosti, prehľadnosti pri písaní článkov o SNP prejavuje v tendencii chápať skrátenú formu *Povstania* ako samostatný názov rovnocenný názvu *Slovenské národné povstanie*.

Podobu *Povstanie* namiesto viacslovného názvu *Slovenské národné povstanie* zisťujeme aj v literárnovedných dielach, zaoberajúcich sa hodno-

tením umeleckých diel s povstaleckou tematikou, ale už popri variante s malým písmenom — *povstanie*:

Hlavný hrdina našich románov a krátkych próz prežíva svoj ľudský krst na bojiskách fašizmu, prechádza ohňom *Povstania*, alebo aj peklom koncentrákov. (Dejiny slovenskej literatúry) — A potom: príprava *Povstania*, ústup do hôr, oslobodenie, budovanie nového života. (Dejiny slovenskej literatúry) — Obraz *Povstania* i povojnových pomerov je v Mináčovom podaní otriasajúci. (Slovenská literatúra, učebné texty pre 3. roč. SVŠ) — Slovenský národ si v *Povstaní* vybavoval účty so svojim národným a sociálnym osudom. (A. Matuška) — Dlho, predlho, v mučivom nokturme jeho histórie sa to v ňom zbieralo a horelo, až sa to v *Povstaní* preválilo a dozrelo. (A. Matuška) — V podstate možno hovoriť o troch prístupoch k *povstaníu*. (A. Matuška) — Hlavnými témami súčasnosti sú *povstanie* a budovanie. (A. Matuška) — Boli pokusy urobiť z *povstania* rodinnú vec. (A. Matuška)

Zaujímavé zistenie vyplynulo pri skúmaní našej otázky v beletrii tematicky sa viažúcej na Slovenské národné povstanie. V excerpovanom materiáli okrem románu V. Mináča *Živi a mŕtvi* a próz A. Bednára *Sklený vrch* a *Kolíška*, kde sa skrátaná forma *Povstanie* píše s veľkým písmenom, všade sa používa podoba *povstanie*:

Bol to mladý poručík, vyradený len pred rokom, neskúsený, *Povstanie* ho zastihlo v posádkovej službe v Priehybách. (Mináč) — Začalo ma to zaujímať, lebo mi bolo ľúto všetkého, čo nemecké vojsko zničilo za *Povstania* a za ústupu. (A. Bednár) — Súdruh svedok Černek, povedzte nám, ako to bolo s obžalovaným Majerským v slávnom Slovenskom národnom povstaní, respektíve po zatlačení *Povstania* do hôr! (A. Bednár) — Nemusím vás ani jediným slovom presvedčovať o tom, že po *povstaní* u nás najmä Bezákovi kapitálne prihárало. (Jilemnický)

Kým istú nejednotnosť pri skracovaní oficiálneho názvu *Slovenské národné povstanie* na *Povstanie*, resp. *povstanie* možno z hľadiska pravopisu tolerovať v publicistickom a umeleckom štýle vzhľadom na ich špecifickosť, v odbornom štýle túto rozkolísanosť nemožno pripustiť. Odborný štýl na rozdiel od publicistického, umeleckého a hovorového sa vyznačuje jednoznačnosťou, presnosťou, jasnosťou a objektívnosťou. V odbornom štýle sa vyžaduje používanie presnej terminológie. Z excerpovanej vedeckej literatúry o Slovenskom národnom povstaní vyplýva poznatok, že v porovnaní s ostatnými štýlmi oficiálny názov má v odbornom štýle najväčšiu frekvenciu. Popri neskrátenom vlastnom názve sa používa aj podstatné meno *povstanie* (obsiahnuté vo vlastnom oficiálnom názve), tak ako je to pri skracovaní ostatných vlastných názvov označujúcich dejinné udalosti: *Veľká vlastenecká vojna* — *vojna*, *Veľká francúzska revolúcia* — *revolúcia* a pod. Uvedieme niekoľko príkladov (sú z odbornej historickej literatúry):

Sovi
vstani
stala v
s chron
nia za
doprec
Do po

Od
v skr
treba
apelat

V B
a vyh
len o t

Nie

Prot
Avšak
Sloven
ného s

Z n
jinný
sform
lostí
jazyk
revolu
(Októ
ské n

Pri
kých
Slovn

Sloven

Sovietsky zväz poskytol *povstaniu* neoceniteľnú pomoc. — Na likvidáciu *povstania* museli Nemci nasadiť až šesť divízií. — Rokovanie ukázalo, že SNR sa stala v prípravách *povstania* rozhodujúcim politickým činiteľom. — V súvislosti s chronológiou udalostí na Hornej Nitre chcem poznamenať, že účastníci *povstania* začiatok politického prevratu v spomienkových článkoch posúvajú o deň dopredu. — Rýchlosťou blesku sa nesie správa o *povstaní* všetkými útvarmi. — Do *povstania* slovenského ľudu sa zapojili i bulharskí antifašistickí bojovníci.

Od prípadov, v ktorých sa názov *Slovenské národné povstanie* píše v skrátenej forme a s malým *p* ako variant skrátenej podoby s veľkým *P*, treba odlišovať prípady, v ktorých sa slovo *povstanie* používa ako obyčajné apelatívum:

V Banskej Bystrici utvorili odbojári svoje vojenské i partizánske veliteľstvo a vyhlásili *povstanie* na celom území Slovenska. (Ondrejov) — Zatiaľ im ide len o to, aby sa *povstanie* nešírilo ďalej na pokojné dediny. (A. Bednár)

Niekoľko dokladov z historickej literatúry:

Protifašistický odboj tak nadobudol charakter celonárodného *povstania*. — Avšak prv ako sa mohla delegácia vrátiť a realizovať výsledky rokovania, na Slovensku vypuklo *povstanie*. — Partizánske akcie prerastali v okresoch stredného Slovenska v otvorený boj, v *povstanie*.

Z nášho rozboru vyplýva, že v záujme jednotnosti pri písaní názvov dejinných udalostí bude nevyhnutné v Pravidlách slovenského pravopisu sformulovať poučku o písaní skrátených podôb názvov historických udalostí na základe toho, čo sa už v Pravidlách uvádza i čo priniesla denná jazyková prax. Medzi dvojice *Veľká francúzska revolúcia* — *Francúzska revolúcia*, *Veľká októbrová socialistická revolúcia* — *Októbrová revolúcia* (*Október*), *Vitazný február* — *Február* atď. treba zaradiť aj dvojicu *Slovenské národné povstanie* — *Povstanie*.

Pri tejto poučke by bolo užitočné sformulovať aj pravidlo o písaní veľkých či malých písmen pri skracovaní všetkých viacslovných názvov (napr. *Slovník slovenského jazyka* — *Slovník/slovník* a pod.).

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v r. 1972

R. 1972 sa v rámci hlavnej úlohy VIII-7-7 Štruktúra a vývoj slovenčiny pracovalo v JÚLŠ SAV na štyroch čiastkových úlohách a štyroch ústavných úlohách.

V čiastkovej úlohe VIII-7-7/1 *Výskum vývinu slovenčiny* sa dokončila interná redakcia ukážkového zošita Slovenského historického slovníka. Pokračovalo sa v konceptných a heuristických prácach na Slovenskom historickom slovníku: skoncipovalo sa 183 hesiel v rozsahu 403 strán. Výberovou excerpciou sa získalo asi 20 500 lístkov, na úplnú excerpciu sa transliterovalo 1758 blán, z toho sa rozmnožilo 1525 blán. Externí spolupracovníci vyexcerpovali z 590 blán 59 000 lístkov a transliterovali 184 strán slovenských jazykových pamiatok. Pokračovalo sa v budovaní kartotéky: usporiadalo sa abecedne 55 škatúľ nového materiálu, v centrálnej kartotéke sa spracovalo 52 škatúľ. Prepísalo sa 8986 lístkov. Vyhотовilo sa 1284 mikrofilmov a 9831 fotokópií.

Do kartotéky vlastných mien pribudlo vyše 114 000 lístkov, 201 vyplnených dotazníkov chotárnych názvov, 130 dotazníkov osobných mien a voličské zoznamy z prevažnej väčšiny obcí v SSR. Organizačne aj pracovne sa zabezpečilo zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a zvolala sa V. slovenská onomastická konferencia. Na obidvoch podujatiach sa predniesli základné referáty, dvaja pracovníci sa aktívne zúčastnili na medzinárodnom onomastickom kongrese v Sofii.

V čiastkovej úlohe VIII-7-7/2 *Výskum slovenských dialektov* sa dokončil rukopis 3. zväzku Atlasu slovenského jazyka (424 máp a okolo 500 strán textu z oblasti tvorenia slov). Pre 4. zväzok atlasu (slovná zásoba) sa skoncipovalo ďalších 150 máp s komentármi. Pre Slovanský jazykový atlas sa dokončilo prepisovanie materiálu získaného dotazníkmi a pripravili sa mapy a komentáre na zasadanie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas.

Pre Slovník slovenských nárečí sa vypracoval elaborát o celkovej koncepcii slovníka, pokusne sa skoncipovalo 90 slovníkových hesiel a priamym výskumom i excerpovaním textov sa získalo asi 60 000 nových lexikálnych jednotiek. Do archívu nárečových textov pribudlo asi 1000 strán súvislých textov (priamo od zberateľov alebo prepisom z ústavnej fonotéky).

V čiastkovej úlohe VIII-7-7/3 *Výskum spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo vo výskume základných problémov lexikológie, najmä v generatívnom opise tvorenia slov a vo výskume odvodzovania slovies. Z Česko-slovenského slovníka sa skoncipovalo vyše 25 000 hesiel a vykonala sa prvá redakcia rukopisu; tým sa splnila časť úlohy plánovaná na r. 1972. Na pracovných poradách kolektívu sa dopĺňala, spresňovala a konkretizovala koncepcia diela. Nadviazala sa spolupráca s Ústavom pre český jazyk.

Vypracovala sa monografia o jednočlenných vetách, pokračovalo sa vo výsku-

me čiast
taxy). P
slovenč
spájania

Dokor
skumu z

Z pro
vývinu
recenzií
medzi sp

V čas
kračova
i v príp
úvaha o

V ústa
novaný
slovenč

V ústa
čovalo
zykoved
hodu s V

V ústa
sopise K
viedla s
lógie.

V ústa
záznam
Spracov
tíky za m

R. 197
sadne p
sledky n
né pozn
Oveľa s
vov a k
jazykov

Hlavn
riešila v
mu sa d
logické
slovníka
nologick
školský
Podrobn
nárečí, ú
ra ukáž
giom jaz

V spo
prognóz

Slovensk

me čiastkových syntaktických tém (viacnásobné zložené súvetie, otázky parataxy). Pokračovalo sa v práci o dynamike morfológického systému spisovnej slovenčiny. Pokračovalo sa vo výskume koreňových morfém a možnosti ich spájania.

Dokončila sa práca na tému generatívna fonológia slovenčiny a prvá časť výskumu zvukovej stránky sotáckych nárečí.

Z problematiky marxistickej jazykovedy sa vypracoval referát o vzťahoch vývinu národa a spisovnej reči, ako aj štúdiá o metafore a niekoľko zásadných recenzií teoretických a metodologických prác, ako aj štúdiá o mieste jazykovedy medzi spoločenskými vedami.

V čiastkovej úlohe VIII-7/4 *Výskum kultúry spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo v skúmaní teoretických otázok jazykovej kultúry a terminológie i v prípravných prácach na Krátkom normatívnom slovníku. Vypracovala sa úvaha o súčasných problémoch spisovnej slovenčiny a jej kultúry.

V ústavnej úlohe 1 *Formovanie spisovnej slovenčiny* sa dokončila jedna z plánovaných štúdií a dokončil sa rukopis vysokoškolskej učebnice Dejiny spisovnej slovenčiny (od M. Hattalu podnes).

V ústavnej úlohe 2 *Kontrastívny výskum slovenčiny a maďarčiny* sa pokračovalo v skúmaní kategórie určenosti. Uzavrela sa dohoda medzi JÚLŠ a Jazykovedným ústavom Maďarskej akadémie vied, prijal sa návrh uzavrieť dohodu s Výskumným ústavom pedagogickým.

V ústavnej úlohe 3 *Jazyková kultúra v praxi* sa publikovalo viac štúdií v časopise Kultúra slova, viedli sa jazykové rubriky v rozhlase a dvoch denníkoch, viedla sa listová a telefonická poradňa, pokračovalo sa v ušľachťovaní terminológie.

V ústavnej úlohe 4 *Bibliografia slovenskej jazykovedy* sa spracovalo asi 600 záznamov zo 124 časopisov za r. 1971 a 120 za r. 1972, 100 záznamov za r. 1968. Spracovali sa bibliografické prehľady slovenskej jazykovedy za r. 1971, onomastiky za r. 1969-1970 a 6 osobných bibliografií.

R. 1972 sa pracovalo na všetkých plánovaných úlohách a postupovalo sa zásadne podľa ústavného plánu. V r. 1972 sa dosiahli veľmi dobré pracovné výsledky najmä v úlohách štátneho plánu bádateľského výskumu. Získali sa cenné poznatky o vývine, zemepisnom rozvrstvení, stavbe a kultúre slovenčiny. Oveľa silnejšie ako predtým sa uplatnila metóda dialektickej determinácie javov a konkrétne metodika sociolingvistiky a matematickej lingvistiky. Tým sa jazykovedný výskum stal exaktnejším.

Hlavná úloha štátneho programu VIII-7-7 *Štruktúra a vývoj slovenčiny* sa riešila v r. 1972 podľa plánu na všetkých pracoviskách. Vytýčené etapy výskumu sa dosiahli v plnom rozsahu (Fonematická štruktúra morfémy. Náčrt fonologického systému. Atlas slovenského jazyka III. Heslár Krátkeho normatívneho slovníka. Slovanský jazykový atlas [OLA] - kompletný materiál. Náčrt morfológického systému slovenčiny). Koordinácia prác na akademických a vysokoškolských pracoviskách si vyžiadala mimoriadnu starostlivosť a veľa námahy. Podrobne sa zhodnotil najmä dialektologický výskum (príprava slovníka slov nárečí, účasť na Slovenskom jazykovom atlase) a historický výskum (oponentúra ukážkového zošita Slovenského historického slovníka pred Vedeckým kolégium jazykovedy SAV, posúdenie koncepcie tohto výskumu).

V spolupráci s Vedeckým kolégiom jazykovedy SAV a ČSAV sa vypracovali prognózy rozvoja jazykovedy v SAV, v SSR a ČSSR.

Na základe dohody s Akadémiou vied NDR sa spolupracovalo na Slovanskom jazykovom atlase. Na základe dohody s Jazykovedným ústavom Maďarskej akadémie vied sa pracovalo na kontrastívnom výskume slovenčiny a maďarčiny. Uskutočnili sa konzultácie s vyslaným pracovníkom L. Dezsőom, ako aj so zástupcami Katedry slovenského jazyka FF UPJŠ v Prešove, Katedry maďarského jazyka a literatúry FF UK v Bratislave a Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave.

JÚLŠ SAV spolupracoval s Jazykovedným ústavom Maďarskej akadémie vied v Budapešti aj pri výskume slovenských jazykových pamiatok v maďarských archívoch. Výskumom slovenských jazykových pamiatok sa získava dôležitý pramenný materiál pre Slovenský historický slovník. V roku 1972 sa dohodla tematická spolupráca s Ústredným jazykovedným ústavom Akadémie vied NDR v Berlíne.

Pracovníci ústavu sa zúčastňovali na práci viacerých komisií pri Medzinárodnom komitáte slavistov. J. Ružička je členom Komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov a Komisie pre jazykovednú terminológiu a členom redakčnej rady Slovníka slovanskej jazykovednej terminológie, J. Horecký je predsedom Komisie pre jazykovednú terminológiu, V. Blanár je členom Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku, A. Habovštiak je členom pracovnej skupiny pre Slovanský jazykový atlas. V. Blanár je členom Medzinárodného onomastického komitétu (International Committee of Onomastic Sciences) so sídlom v Leuvene.

Uvedení pracovníci (vedno s ďalšími) sú aj členmi príslušných celoštátnych a národných komisií. J. Horecký je predsedom Čs. komisie pre jazykovednú terminológiu, J. Horecký je i členom Čs. národného komitétu pre logiku, metodológiu a filozofiu vedy, Š. Peciar je predsedom Čs. transliteračnej komisie a L. Dvoně jej tajomníkom, J. Ružička je predsedom Slovenskej pravopisnej komisie pri VKJ SAV, V. Blanár je predsedom Slovenskej onomastickej komisie pri VKJ SAV, J. Štolc je predsedom Slovenskej dialektologickej komisie pri VKJ SAV.

Pracovníci ústavu poskytovali jazykové expertízy mnohým inštitúciám; sú to:

a) vláda SSR, Ministerstvo vnútra SSR, Ministerstvo zdravotníctva SSR, Ministerstvo poľnohospodárstva SSR, Ministerstvo spravodlivosti SSR, Slovenská plánovacia komisia, Najvyšší kontrolný úrad SSR, Ministerstvo národnej obrany ČSSR, Federálny štatistický úrad (Zbierka zákonov), Úrad pre normalizáciu a meranie v Prahe, Predsedníctvo SAV, Ústav vedeckých, technických a ekonomických informácií v Prahe, Národný výbor hlavného mesta SSR Bratislavy, Slovenská správa geodézie a kartografie a i.

b) Ústredný výbor KSS, Obvodný výbor KSS Bratislava I.

c) Výskumné výpočtové stredisko OSN, Štátna banka československá, Mestská správa pamiatkovej starostlivosti v Bratislave a Košiciach, ÚV Slovenskej telovýchovnej organizácie, Slovenské národné múzeum, Slovkoncert, Slovenský film, Slovenská televízia, Krátky film, vydavateľstvá (SAV, Pravda, SPN, Osvešta, Obzor, Príroda), ČSTK, Výskumný ústav matematických strojov, Výskumný ústav pre stavbu lodí, Výskumný ústav oznamovacej techniky A. S. Popova, Banské projekty v Prahe a v Bratislave, Elektrosvit Nové Zámky, Calex Zlaté Moravce, Konštrukta Trenčín, Východoslovenské železiarne Košice, Tesla, n. p. a i.

JÚLŠ SAV spolupracuje s Ústavom pro jazyk český ČSAV: ústavy sa infor-

muju o
dokumen
s krajský
s Mestsk
stredisko
náre), s l

K hlav
výročia
seminár
zykovedn

Popula
kami o j
Na publi
pis Kult
viedli os
venčina
hlasu vie

Pri Ja
spoločno
spoločno
boru sú
v iných
sických t

Podľa
dobne ak
Ich rozsa
uskutočn
liansku a
jednu z
jazykove

V rám
národný
dovšetký
chívoch.
poznatko
kých kra
zykov.

Výsled
plánu. Po
úrovne v
sa prejav
v prísluš

Vedení
sústavnú
a odborn
leninskej
todologic
klasikov
prediskut

Slovenská

muju o svojich výskumných výsledkoch, vymieňajú si pracovné plány a iné dokumenty; ústav ďalej spolupracuje s Výskumným ústavom pedagogickým, s krajskými pedagogickými ústavmi v Bratislave, v Ban. Bystrici a v Košiciach, s Mestským domom kultúry a osvety v Bratislave, s Mestským pedagogickým strediskom v Bratislave (najmä poskytovaním prednášateľov na kurzy a semináre), s Encyklopedickým ústavom SAV (na Encyklopédii Slovenska).

K hlavným kultúrno-politickým akciám patria podujatia pri príležitosti 50. výročia vzniku ZSSR a 55. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie: seminár o sovietskej jazykovede a príspevky v jazykovedných časopisoch (Jazykovedný časopis, Slovenská reč, Kultúra slova) i v dennej tlači.

Popularizačno-vedeckú činnosť realizuje ústav, resp. jeho pracovníci príspevkami o jazykovej kultúre, spolupracou s redakciami a prednáškovou činnosťou. Na publikovanie príspevkov o jazykovej kultúre sa využíva predovšetkým časopis Kultúra slova, čiastočne aj Slovenská reč. Pracovníci ústavu okrem toho viedli osobitné rubriky: Slovenčina naša v Nedeľnej Pravde — F. Kočiš, Slovenčina na každý deň vo Večerníku — Š. Michalus. Jazykovú poradňu Čs. rozhlasu viedla M. Pisárčiková.

Pri Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra pracuje Slovenská jazykovedná spoločnosť (predtým Združenie slovenských jazykovedcov). Vedúci funkcionári spoločnosti (predseda, podpredseda, tajomník, hospodár) a viacerí členovia výboru sú pracovníkmi ústavu. Niektorí pracovníci ústavu sú členmi výboru aj v iných vedeckých spoločnostiach (Kružok moderných filológov, Jednota klasických filológov).

Podľa dlhodobej koncepcie orientovali sa zahraničné styky v r. 1972 — podobne ako v predchádzajúcich rokoch — predovšetkým na socialistické krajiny. Ich rozsah bol približne rovnaký ako v r. 1971. Do kapitalistických krajín sa uskutočnili tri cesty: dve na Medzinárodný lingvistický kongres v Bologni v Taliansku a jedna do NSR. Z kapitalistických krajín sme prijali dve návštevy: jednu z Belgicka a jednu zo Švédska. V obidvoch prípadoch išlo o známych jazykovedcov, ktorí majú dobré vzťahy k socialistickým krajinám.

V rámci zahraničných ciest sa pracovníci ústavu zúčastnili na práci medzinárodných komisií, na medzinárodných kongresoch a konferenciách (a to predovšetkým aktívne) a skúmali slovenské písomné pamiatky v maďarských archívoch. Značný rozsah mali r. 1972 cesty orientované na výmenu vedeckých poznatkov a na získavanie vedeckých a organizačných skúseností zo socialistických krajín. Pokračovali aj cesty s účasťou na letných školách slovanských jazykov.

Výsledky pracovných ciest sa využívajú pri práci na konkrétnych úlohách plánu. Poznatky z konferencií sa využívajú najmä pri zvyšovaní metodologickej úrovne výskumnej práce. Poznávanie slovanských jazykov na letných školách sa prejavuje vo zvýšenej orientácii našich pracovníkov na odbornú literatúru v príslušných slovanských jazykoch.

Vedenie ústavu v spolupráci so stránkou skupinou a DV ROH venovalo sústavnú pozornosť prehľbovaniu teoreticko-filozofického vzdelania vedeckých a odborných pracovníkov v duchu materialistického svetonázoru, marxisticko-leninskej filozofie a metodológie. Tento cieľ sledujú pravidelné filozoficko-metodologické semináre, konané každý mesiac a zamerané na prehĺbené štúdium klasikov marxizmu-leninizmu. V prvom polroku 1972 sa na troch seminároch prediskutovala téma *Leninská teória národných jazykov v socialistickej spoloč-*

nosti. V druhom polroku sa preberali gnozeologické problémy a marxistická teória poznania na základe štúdia Leninovho diela Materializmus a empiriokriticizmus. V tejto tematike sa bude pokračovať aj v r. 1973. Diskusie na týchto seminároch sa vedú tak, aby sa účastníci učili spájať filozoficko-metodologické problémy s konkrétnou vedeckovýskumnou prácou svojho odboru.

J. Horecký

Zasadanie slavistickej komisie v Moskve

VIII. zasadanie Komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri MKS bolo v dňoch 23. až 25. mája 1973 v Moskve. Usporiadateľom bol Inštitut ruského jazyka AN SSSR, organizáciu viedla prof. N. J. Švedovová. Účasť členov komisie bola veľmi dobrá.

Na moskovské zasadanie sa vytýčili dva problémy: po prvé – koncepcia a metódy opísania gramatickej štruktúry slovanských jazykov, a po druhé – slovosled v štruktúre vety. Bolo pripravených 28 referátov a menších príspevkov: autormi boli okrem členov komisie poprední sovietski a iní lingvisti ako experti. Dost času bolo aj na diskusiu. Najaktívnejšia i najpočetnejšia bola sovietska delegácia, potom nasledovala československá a poľská. Osobitne treba pripomenúť dobrú účasť mladých bádateľov z rozličných krajín.

Zo slovenskej strany odznel referát J. Ružičku *Slovosled v štruktúre vety* a pripravený príspevok J. Kačalu *Substantívna a nesubstantívna charakteristika slovies*.

Ukázalo sa, že tematické okruhy boli stanovené dobre. Rozoberali sa najmä teoretické a metodologické zložky problémov, menej sa zdôraznil slavistický aspekt výskumu, viac sa konfrontovali poňatia podľa rozličných domácich tradícií. Je však potešiteľné, že niektoré pojmy a metódy výskumu stávajú sa v celej slavistike čoraz všeobecnejšími a že sa to stáva cestou vecnej argumentácie a diskusie. Hoci sa uplatnila veľmi široká paleta konkrétnych tém, utváralo sa spoločné hľadisko na vzťah sémantiky a gramatickej stavby vety, ako aj na hierarchiu slovosledných princípov a funkcií slovosledu v syntagmatike, vo vete aj v nadvetvej (textovej) oblasti. Tým sa naznačilo, že komisia dospela k možnosti sústrediť sa v budúcnosti na celkovú koncepciu opisu gramatickej stavby slovanských jazykov, ako aj k možnosti aplikovať koncepciu na rozbor konkrétnych textových celkov. Takýto program sa vytýčil na budúce zasadanie komisie, ktoré má byť koncom roka 1974 v Lipsku.

Na budúce zasadanie sa okrem toho navrhlo, aby sa diskutovalo o prostriedkoch syntaktickej kondenzácie. Konkrétny program zasadania v r. 1974 (ako aj ďalších zasadaní, pravdepodobne r. 1975 v Sofii a r. 1976 v Bratislave) sa určí na pléne medzinárodných komisií počas varšavského kongresu (v auguste 1973).

Moskovské zasadanie komisie bolo úspešné: malo vysokú odbornú aj spoločenskú úroveň. Preto je nepochybné, že kladne prispel k rozvoju slavistiky, najmä publikovaním referátov aj dôležitejších diskusných príspevkov v sovietskej odbornej tlači.

Rokovanie viedol predseda komisie akad. Bohuslav Havránek. Záverečné zhodnotenie rokovania a jeho výsledkov predniesol jeho zástupca Jozef Ružička. Prácu komisie usmerňoval tajomník komisie Miroslav Grepl.

J. Ružička

Čeština – učebnica pre slovenských vysokoškolákov

Na konci lanského roka (1972) vyšlo v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve kolektívne koncipované dielo *Čeština*, ktoré Ministerstvo školstva Slovenskej socialistickej republiky schválilo ako vysokoškolskú učebnicu pre poslucháčov filozofických a pedagogických fakúlt vysokých škôl na Slovensku.

Autormi učebnice sú vysokoškolskí učitelia slovenského a českého jazyka: prof. Jaromír Bělič, prof. Ján Horecký, prof. Alois Jedlička, prof. Eugen Pauliny, prof. Eugen Jóna, doc. Miroslav Komárek, prof. Jozef Ružička. Autorský kolektív viedol prof. Eugen Pauliny; text recenzovali prof. Karel Hausenblas a dr. Štefan Peciar. — Táto vysokoškolská učebnica má spolu s textovou a obrazovou prílohou 260 strán a vyšla v náklade 3150 výtlačkov. Je paralelou učebnice slovenského jazyka s názvom *Slovenština*, ktorú pre českých vysokoškolákov zostavil takmer ten istý autorský kolektív bohemistov a slovakistov pod vedením prof. Jaromíra Běliča. (Vyšla v SPN v Prahe, v prvom vydaní r. 1957 a doteraz v štyroch vydaniach.)

Recenzovaná kniha má osem kapitol, a to: I. Úvod (E. Pauliny; A. Jedlička); II. Hláskoslovie a výslovnosť (E. Pauliny); III. Tvorenie slov (J. Horecký); IV. Tvaroslovie (E. Jóna; časť o slovesách J. Ružička); V. Zo skladby (A. Jedlička); VI. Charakteristika slovnej zásoby súčasnej spisovnej češtiny (A. Jedlička); VII. Dejiny spisovnej češtiny (M. Komárek) a VIII. Nárečia českého jazyka (J. Bělič).

V úvode sa konštatuje, že sa pri opise českého jazyka v rámci jednotlivých rovín uplatňuje zreteľ na slovenčinu, a to tak, že sa porovnáva spravidla stav v spisovných podobách našich jazykov. Pritom sa celkovo zisťuje, že menšie rozdiely sú v odbornom štýle ako v beletrii. V beletrii sú pozoruhodné rozdiely v okruhu expresív; čeština tu čerpá z obecnej češtiny, naproti tomu slovenčina z nárečového fondu. Celkovo sa o vzťahu spisovnej češtiny k nespisovným útvarom (v porovnaní so situáciou v slovenčine) hovorí: „... nárečové prvky dnes do spisovnej češtiny neprenikajú. V českej situácii ide iba o napätie a vyrovňovanie medzi spisovnou češtinou a bežne hovoreným jazykom“ (10). Pozoruhodné je v tomto zmysle všeobecné konštatovanie o povedomí spisovnej normy v českom a slovenskom jazykovom prostredí. A. Jedlička o tom uvádza: „Aj napriek diferencovanosti spisovnej normy a jej čiastočnej variantnosti i prirodzenej vývinovej premenlivosti je povedomie spisovnej normy v češtine pevnejšie, najmä voči nárečiam, než v situácii slovenskej“ (10).

V kapitole o hláskosloví a výslovnosti sa ukazuje, že v češtine sa neraz zachováva (najmä v prevzatých slovách) i starší spôsob písania; nepriamo sa tým naznačuje dlhšie zotrvávanie pri staršom spôsobe písania ako v slovenčine. So zreteľom na nezhody medzi pravopisom a výslovnosťou E. Pauliny dáva čitateľovi takýto návod: Pri dvojakom spôsobe písania a výslovnosti platí vcelku zásada, že bežnejšia je tá výslovnosť a ten pravopis, ktorý je bližší k slovenčine (teda bežnejšie je [teze ako tcheze]) (19). V kapitole o tvarosloví sa zisťuje, že české tvaroslovie je rozmanitejšie a menej pravidelné ako slovenské, a to najmä v dôsledku jestvovania bohatých hláskových alternácií, dôslednejšieho zachovávania tvrdých a mäkkých vzorov a starších tvarov, napr. duálové tvary, vokatív, slovesné podoby typu *bych*, *bychom*. Pri zámenách je viacej vlastných zámenných tvarov, to jest menej tvarov podľa adjektív, ako v slovenčine.

V časti o číslovkách sa pripomínajú aj rozdiely v jazykovednej teórii. Naj-

zjavnejšie sú rozdiely v českej a slovenskej jazykovednej teórii v oblasti slovesa (a to hádam i pre väčší počet gramatických kategórií a väčšiu rozmanitosť tohto dynamického slovného druhu). Napríklad pojem slovesnej intencie sa v českej jazykovednej teórii vystihuje pojmami a im zodpovedajúcimi termínmi *rekcia* a *slovesná valencia*; v českej jazykovednej teórii sa hovorí o tzv. *neosobnom pasíve* (konštrukcie typu *pracovalo sa, ide sa* v slovenčine sa zaraďujú medzi aktívne tvary) a tvary na vyjadrenie výsledného stavu (typu *být uklizeno, je uklizeno; mít uklizeno, má uklizeno*) sa hodnotia ako gramatická kategória s takmer celou paradigmou. Najmä v okruhu slovies sa ukazuje, že česká gramatika je variantnejšia, a to má i svoje dôsledky pre štylistiku. Napr. popri tvare 1. os. pl. indikatívu prézenta typu *neseme* jestvuje hovorový variant *nesem*; úplnú paradigmu podľa vzorov *prosit* a *sázet* majú slovesá *bydlit/bydlet, hanit/hanět, kvílit/kvílet, musit/muset, sílit/sílet*.

V rámci neohybných slov pri spájacom inventári výrazov sa naznačuje rozdiel v hodnotení českej spojky *neboť*, zaradenej medzi priradovacie, a slovenskej spojky *lebo* ponímanej ako podradovacej.

Rozdiely medzi češtinou a slovenčinou v skladbe sa preberajú v okruhoch jednočlennosť – dvojčlennosť (väčšie rozdiely sú v jednočlenných vetách) a v rámci uplatňovania tendencie kondenzovať a uvoľňovať vetnú stavbu (čeština má výraznejšiu tendenciu po kondenzovanosti: širšie využívanie prechodníkov a konštrukcií s prídastami). V rámci spojok a spájacích výrazov v súvetí sa napr. vzťah *ktorý* – *jenž* aj na pozadí jeho štylistického dosahu stavia ako analogický so vzťahom *ktorý* – *čo* v slovenčine. Vcelku sa uzaviera, že česká skladba nesie ešte výrazné stopy zložitej humanistickej vetrnej stavby, kým slovenčina je vo svojej skladbe bližšia skladbe živého hovoreného jazyka (112). Táto kapitola obsahuje veľa porovnaní českej a slovenskej skladby aj v sústílnych jednotlivostiach (napr. preteritálny hovorový typ *já (to) říkal* proti *ja som to povedal* a rozdiely v spájacích výrazoch v nepravých vzťažných vetách; odchodná frekvencia pasíva).

V rámci slovnej zásoby sa porovnávanie osnúva okolo rozsahu uplatňovania tendencie po univerbizácii a multiverbizácii a úsilia po domácom výraze popri uplatňovaní požiadavky medzinárodnosti pomenovacieho prostriedku (isté rozdiely sú napr. v športovej terminológii).

V kapitole o dejinách spisovnej češtiny celkový názor o jednotlivých vývinových etapách českého jazyka podporujú ukážky (porov. kapitolu *Dějiny spisovného jazyka na Slovensku*, ktoré do *Slovenštiny* vypracoval J. Bělič; tam by sa takisto žiadali ukážky). V najstaršom i v najnovšom období dejín češtiny sa uplatňuje aj novší výskum. Pozoruhodné a poučné je hodnotenie českého purizmu a nového postoja k jazykovej kultúre podľa téz Pražského lingvistickeho krúžku (porov. začiatok vychádzania časopisu *Naše řeč* r. 1917 a *Slovenská řeč* r. 1932).

V kapitole *Nářečia českého jazyka* sa primeraná pozornosť venuje moravsko-slovenským nárečiam, najmä ich integrovaniu do českého jazykového a územného okruhu. O nich sa v poznámke na str. 215 konštatuje: „Názov ‚moravsko-slovenské nářečia‘ pre nářečia východomoravskej skupiny dobre vystihuje ich prechodný ráz, vzbudzuje však mylnú predstavu o jazykovej príslušnosti týchto nářečí k slovenčine; obyvatelia južnejších častí východomoravskej oblasti (na sever približne po Gottwaldov) sa síce sami dokonca nazývajú (moravskými) Slovákmi, svoj kraj nazývajú Slovácko a svoje nářečie slovácke, no toto ozna-

čenie chápu
časť východ
klórne; z ná
útvárom je
pisných náre

Učebnica
slúžiť našim
poučenie aj
porozumieť
odborne sa
Bude to ma
borne študu
ešte dôkladn
paralelné u
môcť celkov

MLACEK, Slovenské

O teórii f
je potrebná
lógie úplne
ka *Zo synta*
vyčítať z ná
základnú ot
Pri vymedz
hľadiská: us
pomenovaci
Ballyho až
kých kompo
súhlasí a v
kých vzťaho

Prvá kap
frazeologick
s tým aj t
kladné krité
nezamenitel
komponente
ostatné dve
na niekoľký
ustálenosť k
tických vzf
hov. Takto
jednotky za
Ďalej autor
jednotiek a
jednoduché

Slovenská r

čenie chápu v tom istom zmysle ako napr. názvy Valasi, Valašsko (severnejšia časť východomoravskej oblasti), Hanáci a i., t. j. ako označenie krajovo folklórne; z národného hľadiska sa cítia Čechmi a ich celonárodným jazykovým útvarom je spisovná čeština.“ Aj v tejto kapitole sú ukážky jednotlivých zeme-
pisných nárečí (dobro by poslúžili aj v paralelnej kapitole *Slovenštiny*).

Učebnica češtiny je dávno potrebnou vysokoškolskou učebnicou. Dobro bude slúžiť našim vysokoškolákom ako učebná pomôcka, ale poskytne odborné poučenie aj pre všetkých tých vzdelaných Slovákov, ktorí chcú nielen pasívne porozumieť najrozličnejším českým prejavom a textom, ale majú aj ambíciu odborne sa poučiť o najbližšom, každodenne stretanom slovanskom jazyku. Bude to mať kladné výsledky aj v jazykovej kultúre. Poslucháčom, ktorí odborne študujú slovenský jazyk a slavistiku, bude *Čeština* dávať popudy na ešte dôkladnejší konfrontačný výskum. A tak v ďalších vydaniach budú môcť paralelné učebnice *Slovenština* a *Čeština* nadviazať i naň a budú sa môcť celkovo proporčne vyrovnávať.

G. Horák

MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 84 s.

O teórii frazeológie sa u nás písalo pomerne málo, preto práca z tejto oblasti je potrebná. Vítaná je najmä vtedy, keď spracúva celú jednu stránku frazeológie úplne a na dobrej teoretickej úrovni. Takouto prácou je i knižka J. Mlaca *Zo syntaxe frazeologických jednotiek*. Práca má širší dosah, ako by sa dalo vyčítať z nadpisu: okrem syntaxe musel autor od začiatku do konca riešiť aj základnú otázku hraníc frazeologických jednotiek oproti voľným spojeniam. Pri vymedzovaní frazeológie sa doteraz uplatňovali sémantické a štylistické hľadiská: ustálenosť, obraznosť, demotivácia významu celého spojenia, jednotná pomenovacia funkcia, ale gramatické hľadisko ostávalo akosi bokom. Od Ch. Ballyho až do najnovších čias sa hovorí o strate syntaktických vlastností všetkých komponentov frazeologizmu. S týmto globálnym konštatovaním autor nesúhlasí a v celej práci dokazuje, že ide iba o modifikáciu, oslabenie syntaktických vzťahov medzi komponentmi frazeologickej jednotky, nie o ich zánik.

Prvá kapitola (*Frazeologická jednotka a jej syntax*) obsahuje vymedzenie frazeologickej jednotky oproti voľným syntaktickým spojeniam a v spojitosti s tým aj triedenie a hierarchiu frazeologických spojení. Ustálenosť ako základné kritérium chápe autor komplexne, rozčleňuje ho na tri vlastnosti. Sú to: nezameniteľnosť komponentov v ich lexikálnom obsadení, neúplná paradigma komponentov a petrifikované tvary komponentov. Prvá vlastnosť je lexikálna, ostatné dve morfológické. V ďalších kapitolách v priebehu výkladu však autor na niekoľkých miestach naznačuje ďalšiu vlastnosť – syntaktickú. Je to nielen ustálenosť komponentov v ich lexikálnom obsadení, ale aj ustálenosť syntaktických vzťahov medzi komponentmi, napr. nezameniteľnosť intenzných vzťahov. Takto rozvedené kritérium ustálenosti mu umožňuje medzi frazeologické jednotky zaradiť aj porekadlá a príslovia s vetnou, príp. súvetnou formou. Ďalej autor jemne odlišuje frazeologické jednotky, varianty frazeologických jednotiek a frazeologické synonymá od (voľných) parafráz. Vhodné sa zdá i jeho jednoduché triedenie frazeologizmov na frazeologické zrasty (= frazeologické

spojenia s významovým posunom všetkých komponentov), frazeologické celky (= spojenia s významovým posunom jedného komponentu, aj spojenia bez preneseného významu komponentov, ale s inými prvkami ustálenosti). V opise syntaktických foriem frazeologických jednotiek doteraz najúplnejšie zachytáva variétu jeho konštrukčných typov. Naznačuje, že slovenské frazeologické jednotky môžu mať formu všetkých syntagmatických, vetných aj súvetných štruktúr, ba i formu jediného slovného tvaru (napr. predložkového pádu, tzv. minimálnej frazeologickej jednotky). V zápatí konfrontuje jednotlivé typy frazeologizmov s analogickými voľnými syntaktickými štruktúrami, aby ukázal rozdiely medzi nimi.

V II. kapitole (*Syntaktická stavba frazeologizmov*) sa dôkladnejšie opisuje formálna (syntaktická) stránka frazeologizmov od minimálnych štruktúr, cez spojenia mien s rozličnými určeniami, sloviess s holými a predložkovými pádmi až po konštrukcie jednoduchkej vety (oznamovacej, opytovacej, zvolacej, želacej, repliky) a súvetia. Ďalej sa tu rozoberá úloha kladu a záporu vo frazeológii, funkcia fakultatívnych členov, elipsy, apoziopézy, atrakcie, rýmu a slovosledu.

V III. kapitole (*Vonkajšia syntax frazeologickej jednotky*) sa dostala na pretras doteraz neriešená problematika syntaktických vzťahov frazeologickej jednotky ku kontextu a vplyvu slov z kontextu na frazeologickú jednotku alebo na jednotlivé jej komponenty. Doktoré otázky z tejto problematiky autor rozobral v časopiseckých štúdiách (v Slovenskej reči, v Jazykovednom časopise, v Jazykovedných štúdiách), vo svojej knižke ich podáva súborne. Dôvodí, že frazeologické jednotky môžu vstupovať do vety v platnosti hociktorého vetného člena, ale vždy s ohľadom na charakter ich oporného slova (významového centra) a ich vnútornej štruktúry. Lahšie sa do vety zapájajú frazeologizmy, ktoré sú ekvivalentmi slova, ako ekvivalenty vety a súvetia. Zapájanie jednotiek, ktoré sú ekvivalentom slova alebo syntagmy (determinatívnej i koordinatívnej), do stavby vety, ukazuje autor na typických príkladoch, a to tak zapájanie tesné, ako i voľné (bez spojok a iných spájacích výrazov). Funkcia takýchto frazeologizmov vo vete je daná ich významom, tým, či majú platnosť substantívneho, adjektívneho, verbálneho alebo adverbiálneho výrazu. Pri frazeologických jednotkách s vetnou a súvetnou štruktúrou naráža zapájanie do vety na väčšie prekážky, ale aj pri nich ukázal autor doktoré možnosti.

Vzťah kontextu k frazeologickej jednotke vidí autor v možnosti rozvíjať ju slovami z kontextu tak, aby nestratila frazeologický ráz. Doktoré frazeologické jednotky sa alebo nedajú vôbec rozvíjať, alebo po rozvíí strácajú frazeologický ráz (nastáva „rozštiepenie frazeologickej jednotky“), k iným frazeologickým jednotkám možno pripojiť ďalšie, tzv. fakultatívne členy bez toho, aby sa porušil ich frazeologický ráz.

V práci *Zo syntaxe frazeologických jednotiek* použil autor bohatú odbornú literatúru o frazeológii (okolo 250 knižných a časopiseckých prác). Prvý u nás zhromaždil k tejto téme také množstvo príspevkov. V jeho práci na každom kroku cítiť dialóg s nimi.

J. Oravec

BARTOŠ,
1. vyd. Br
1972. 268

Spisovná
voja. Slúži
národnom
ktorú pozn
dobyla čes
činy sa za
kovedcov.
usporádúv
menského

Odborná
ročnejšia
slovenskí
tedry slo
J. Bartoš),
ba v posl
v poznani
jala sa na
našich ruš
ného výsk
ruštiny v
na hlbšie
vakisti pr
a *Lehrbuch*

V tejto
jazyku na
gnairom,
prednáša
aktívne zú
sený organ
venčiny po
sa tiež zú
realizovala
univerzite
vo francúz

Autori s
francúzštin
častí a dv
hláskach
1. *Formes*
časť obsah
o slovensk
medzi slov

V úvod
systéme sl

BARTOŠ, J. – GAGNAIRE, J.: *Grammaire de la langue slovaque*.
1. vyd. Bratislava – Paríž, Matica slovenská – Institut d'Études slaves
1972. 268 s.

Spisovná slovenčina dosiahla v posledných desaťročiach vysoký stupeň rozvoja. Služi ako dorozumievací prostriedok i ako nástroj kultúry v slovenskom národnom spoločenstve. Píše sa ňou slovenská umelecká a odborná literatúra, ktorú pozná čoraz viac čitateľov i za hranicami našej vlasti. Slovenčina si vydobyla čestné miesto v spoločenstve slovanských jazykov. O štúdium slovenčiny sa zaujímajú čoraz väčší počet zahraničných študentov i zahraničných jazykovedcov. Dôkazom toho sú každoročné letné kurzy slovenského jazyka, ktoré usporadúva Katedra slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského pod egidou Studia Academica Slovaca (SAS).

Odborná príprava letných kurzov slovenského jazyka je z roka na rok náročnejšia a zúčastňujú sa na nej učitelia slovenčiny z vysokých škôl i poprední slovenskí lingvisti. Treba spomenúť najmä skupinu odborných asistentov z Katedry slovenského jazyka FFUK (P. Baláž, J. Prokop, M. Darovec, J. Štibraný, J. Bartoš), ktorá každoročne pripravuje aj odborné texty na lektorské cvičenia, ba v posledných rokoch sa podujala na prácu, ktorá bude trvalým prínosom v poznaní a rozširovaní spisovnej slovenčiny za hranicami našej vlasti – podujala sa napísať gramatiku slovenčiny vo francúzštine a v nemčine. A tak po našich ruštinároch, ktorí už veľa rokov píšu o slovenčine v rámci konfrontačného výskumu slovenčiny a ruštiny (najnovšie vyšlo druhé vydanie *Skladby ruštiny v porovnaní so slovenskou* J. Svetlíka), a po knihe *Slovenština* určenej na hlbšie poznanie slovenčiny v Českej socialistickej republike, aj mladší slovakisti prišli s konkrétnymi výsledkami: *Grammaire de la langue slovaque* a *Lehrbuch der slowakischen Sprache für Slavisten*.

V tejto recenzii chceme zhodnotiť slovenskú gramatiku, ktorú vo francúzskom jazyku napísal J. Bartoš v spolupráci so svojim francúzskym kolegom J. Gagnairom, odborným asistentom na univerzite v Bordeaux. J. Bartoš dnes už síce prednáša francúzsku gramatiku na Katedre romanistiky FFUK, ale stále sa aktívne zúčastňuje na organizovaní letných kurzov slovenčiny ako lektor i skúsený organizátor. Na pôde SAS sa zrodila i myšlienka napísať gramatiku slovenčiny po francúzsky. Vnukol ju prof. Luciani z univerzity v Bordeaux, ktorý sa tiež zúčastnil na letnom kurze slovenčiny v minulých rokoch. Myšlienka sa realizovala tak, že J. Bartoš za jeho podpory sa stal lektorom slovenčiny na univerzite v Bordeaux a súčasne začal koncipovať prvú gramatiku slovenčiny vo francúzskom jazyku.

Autori si postavili pomerne jednoduchý cieľ: v primeranej forme podať vo francúzštine gramatický systém spisovnej slovenčiny. Prácu si rozvrhli do päť častí a dvoch dodatkov (apendixov), v ktorých podali výklad o slovenských hláskach a o fonetických alternáciách, o slovných druhoch (v troch častiach: 1. *Formes nominales*, 2. *Les verbes*, 3. *Mots invariables et interjections*); piata časť obsahuje výklad o skladbe. V prvom dodatku (*Apendice A*) sa hovorí o slovenskom verši a slovenskej metrike, v druhom (*Apendice B*) o vzťahu medzi slovenčinou a češtinou.

V úvodnej časti, ktorú autori nepočítali do vlastného výkladu o gramatickom systéme slovenčiny, sa v skratke hovorí o mieste slovenčiny medzi slovanskými

jazykmi, o jej blízkosti k češtine, o tom, ako sa slovenčina člení na nárečia a koľko Slovákov žije za hranicami ČSSR. V krátkom odseku sa ďalej hovorí o kodifikátoroch spisovnej slovenčiny (A. Bernolák, L. Štúr — tu vari mal J. Bartoš dotiahnuť rad kodifikátorov ďalej — cez M. Hattalu a S. Czambela až do tridsiatych rokov k sérii Pravidiel slovenského pravopisu a k základným príručkami o spisovnej slovenčine a ďalej po súčasnú organizáciu základného výskumu slovenského jazyka, ktorá sa letmo spomína na 8. strane úvodu).

Do úvodu autori takmer ukrvli dôležitú poznámku o metóde spracovania slovenskej gramatiky vo francúzštine: *Grammaire de la langue slovaque* je jednou zo série gramatík slovanských jazykov, ktorú začal André Mazon gramatikou ruštiny a češtiny (La collection des grammaires de l'Institut d'Études slaves de Paris). Autori v plnom rozsahu zachovali Mazonov spôsob spracovania týchto gramatík. Nazdávame sa, že i pri tomto dobrom úmysle predsa len sa mali pokúsiť o dôslednejší postup svojho výkladu a uolatiť také vnútorné usporiadanie gramatiky, aké sa bežne zachováva v našich gramatikách. Boli by sa vyhli dnes už zastaranému chápaniu podaktorých jazykových a gramatických kategórií.

Odhliadnuc od toho, že autori do výkladu o zvukovej stránke (o fonetike) slovenských hlások zaradili poznámku o abecede s trocha nevhodným a zbvtočným vybočením o pôvode diakritických značiek (s. 11), prvá časť (Phonétique) je vydatená a výstižná. Ďalšie tri časti (druhá, tretia a štvrtá) sú venované opisu morfológie spisovnej slovenčiny. Druhá časť má názov *Formes nominales*, do ktorej autori zaradili kapitoly o skloňovaní podstatných mien, o zámenách, prídavných menách, číslovkách, kapitolu o používaní uvedených slovných druhov a o tvorení slov. Táto časť budí dojem nehomogénnosti výkladu, chýba tu istá proporcionalita čo do rozsahu a hĺbky výkladu o jednotlivých slovných druhoch. Skloňovanie podstatných mien je zachytené v paradigmatách takmer podrobne, ale chýba všeobecný úvod o podstatných menách, o morfológických kategóriách podstatných mien a výraznejšia zmienka o členení substantív podľa troch rodov (najmä keď vo francúzštine sú iba dva rody). Isté náznaky takéhoto úvodu obsahuje kapitola *La flexion* (s. 37—39), ale je to podľa nášho názoru málo. Okrem toho máme dojem, že názov kapitoly je neadekvátny tomu, o čom sa v nej hovorí.

Jednotlivé paradigmy podstatných mien majú pomerne podrobný komentár. V ňom sa J. Bartoš striktnie pridržal postupu v Slovenskej gramatike, prílohu v Morfológii slovenského jazyka — niekedy na osoh výkladu, niekedy však na úkor prehľadnosti a informativnosti pri jednotlivých vzoroch. Vidí sa nám, že by bolo bývalo užitočné pri každom vzore uviesť istý počet príslušných podstatných mien a na niektorých miestach skrátiť poznámky o pádových príponách. K technickej a typografickej úprave uvádzaných vzorov máme iba marginálnu poznámku: bol by tu vari vhodnejší výraznejší typ písma, najmä keď jednotlivé paradigmy nemajú všade potrebný priestor a prehľadnosť (týka sa to najmä prehľadu o skloňovaní základných čísloviek na s. 83).

Autori zaiste mali nejaký dôvod, keď pri podstatných menách postavili nezvyčajné poradie gramatických rodov: hneď po mužskom rode uvádzajú stredný rod. Je to oproti praxi v slovenských gramatikách slovenčiny trocha nezvyčajný postup, a preto autori vari mali o tom kdesi uviesť poznámku, najmä keď v kapitole *Substantifs étrangers*, v ktorej naznačujú skloňovanie cudzích slov v slovenčine, zachovávajú poradie: masculins, féminins, neutres.

V 8. K
číslo, p
mien, p
svoj vý
nepatri
vorí aj
tak po
slovnom
dobne j
o tvore
ako o s
za kapi
hovori
o tvore
mation
Tým vi
a prísl

Naju
vesách
(Systè
výklad
klade s
notlivé
poukaz
najmä
substan
venčin

Ak r
štatova
zachov
príslov
mená,
cia do
vyvolá
venčin
ciach k
stať o
korigo
spájať
obecny
dzené.

Piat
čina sa
o koor
že celý
o synt
a Gro
môžu
tagmu

V 8. kapitole sa hovorí o využívaní základných substantívnych kategórií (rod, číslo, pád), v 9. kapitole o tvorení niektorých slovných druhov (podstatných mien, prídavných mien a prísloviek). V obidvoch kapitolách rozširujú autori svoj výklad trochu nehomogénne na kategórie, ktoré vlastne do týchto kapitol nepatria. V súvislosti s výkladom o jednotlivých pádoch sa v 8. kapitole hovorí aj o predložkách, ktoré sa viažu na príslušný pád podstatného mena, a to tak podrobne, že tam, kde sa má o predložkách vykladať ako o osobitnom slovnom druhu, už sa iba odkazuje na výklad o predložkách v 8. kapitole. Podobne je to aj v 9. kapitole o tvorení slov. Tu sa pomerne podrobne hovorí o tvorení a stupňovaní prísloviek, ale pritom osobitná kapitola o príslovkách ako o slovnom druhu v tejto gramatike chýba. Mala by byť umiestnená alebo za kapitolou o číslovkách, alebo v 13. kapitole čiže v štvrtej časti, v ktorej sa hovorí o neohybných slovách a o citoslovciach. Podľa toho však, že autori stať o tvorení prísloviek zaradili do kapitoly o tvorení mien vôbec (do kapitoly *Formation des noms*), predpokladajú ich príslušnosť medzi tzv. nominálne tvary. Tým vlastne utrpela celková stavba výkladu o jednotlivých slovných druhoch a príslovky zo systému slovných druhov istým spôsobom vypadli.

Najucelenejšia a najrozsiahlejšia je tretia časť knihy, v ktorej je reč o slovesách (*Les verbes*). Je veľmi účelne a logicky rozčlenená do troch kapitol (*Système du verbe, Classement des verbes, Emploi des formes verbales*). Pri výklade slovesa zachovali autori prirodzenejší a logickejší postup ako pri výklade substantív. Najprv vysvetľujú celkový systém slovenského slovesa, jednotlivé slovesné kategórie, potom triedenie slovies na vzory a triedy a nakoniec poukazujú na využívanie a aplikáciu slovesných tvarov v jazykovej praxi najmä zo stylistickej stránky. Takýto integrujúci pohľad na paradigmaticku substantív v tejto gramatike chýba na veľkú škodu všetkých záujemcov o slovenčinu v zahraničí, ale i na škodu samého výkladu.

Ak máme teda súhrnne hodnotiť časť o morfológii slovenčiny, musíme konštatovať, že vo výklade jednotlivých slovných druhov sa autorom nepodarilo zachovať potrebnú proporcionalitu, najmä nie v spracovaní podstatného mena, prísloviek a predložiek. Členenie slovných druhov na menné tvary (podstatné mená, zámená, prídavné mená, číslovky), slovesá a neohybné slová a citoslovci do istej miery skresľuje čiastkový morfológický systém slovenčiny a môže vyvolávať dojem, akoby základný výskum morfologickej stavby spisovnej slovenčiny nemal dnes primeranú úroveň. Časť o neohybných slovách a citoslovciach by mala obsahovať ešte výklad o príslovkách, časticiach a už spomínanú stať o predložkách, ktorá je umiestnená vo výklade o pádoch. Pri spojkách treba korigovať tvrdenie, že príčinná spojka *lebo* je priradovacia a že spojka *že* môže spájať všetky druhy podradovacích viet (s. 210). Spojka *že* má síce veľmi všeobecný podradovací význam, ale jej využitie v syntaxi je predsa len obmedzené.

Piata časť knihy je vyhradená výkladu o skladbe spisovnej slovenčiny. Začína sa hneď rozborom vetných členov, ktorý je nevhodne prerušený kapitolkou o koordinácii a determinácii. V nej sa hovorí o skladaní viet do súvetí. Škoda, že celý výklad zúžili autori iba na využitie spojok a spájacích výrazov. Výklad o syntagmatike zhrnuli autori do dvoch kapitoliek s názvom *Groupes nominaux* a *Groupe des verbes*, v ktorých naozaj veľmi nakrátko naznačili, ktoré slová môžu tvoriť tzv. mennú syntagmu (*vysoký strom, rieka Dunaj*) a slovesnú syntagmu (*zostať sedieť, načím vybieliť, vie tancovať*). Neúmerne podrobne sa tu

uvádzajú príklady na spojenie modálnych slovies s neurčiteľkami plnovýznamových slovies. Nazdávame sa, že takéto členenie výkladu slovenskej skladby, aké je v knižke *Grammaire de la langue slovaque*, je málo prehľadné a ide na úkor plastickejšieho výkladu o štruktúre syntagmy, vety, jednoduchého súvetia a zloženého súvetia a o ich hierarchii v spisovnej slovenčine. Najproblematickejšia z metodickéj i vecnej stránky sa nám zdá 16. kapitola nadpísaná *Le prédicat. Phrases verbales et phrases nominales*.

Užitočný je appendix o vzťahu slovenčiny a češtiny. Poukazuje sa v ňom najmä na rozdiely i zhody v hláskosloví, morfológii, trocha aj v tvorení slov. Menej sa už hovorí o rozdieloch v slovnej zásobe, vo frazeológii a syntaxi. Zaradenie kapitoly o metrike slovenského verša je zaiste daňou Mazonovmu projektu gramatik slovanských jazykov a autori ju mohli celkom spokojne vynechať.

Knižka *Grammaire de la langue slovaque* je napísaná zreteľným, jasným a zrozumiteľným štýlom. Na mnohých miestach sa autorom podarilo veľmi výstižne formulovať gramatické vlastnosti slovenčiny (vari najvydarenejšie sú úvodné kapitoly a časť o hláskosloví a fonetike). Drobných tlačových i vecných chýb je pomerne málo. Vonkajšie členenie knihy sa azda dalo urobiť dôslednejšie, ale to sa dá napraviť v druhom vydaní, na ktoré sa zaiste nebude dlho čakať, lebo táto knižka bude z hľadiska poznania slovenčiny v cudzine stále veľmi vyhľadávaná. Autorovi J. Bartošovi sa treba poďakovať, že sa podbral na neľahkú robotu a že gramatika súčasnej slovenčiny mohla vyjsť v cudzom jazyku. Naše pripomienky k spracovaniu tejto príručky smerujú viac na zlepšenie ďalšieho vydania než na text, ktorý sme s veľkým záujmom i potešením prečítali a z ktorého sme pri recenzii vychádzali.

F. Kočiš

Slovensko-lužickosrbské paralely

Nové podnety i materiál na výskum slovensko-lužických jazykových súvislostí nám prinesie historicko-etymologický slovník hornej a dolnej lužickej srbčiny, ktorého ukážkový zosieť vyšiel nedávno. (SCHUSTER-ŠEWC, H.: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. Probeft. 1. Aufl. Bautzen, Domowina-Verlag 1972. 54 s.). V krátkom úvode autor výstižne podáva potrebné informácie o spôsobe spracovania slovníka, o jeho celkovom charaktere i o kritériách výberu slov. Spôsob spracovania vidieť, pravda, najlepšie v ukážkových heslách, vybratých zo slov z písmen A–DŽ. Všetky výklady, aj výklady významov lužickosrbských slov, sa podávajú v nemčine. Tento spôsob má tú výhodu, že sa ním dá presne opísať a vystihnúť význam lužickosrbských slov, čím sa do istej miery eliminuje nedostatok širších kontextov z historických dokladov. Na mnohých miestach by bolo však užitočné uviesť aj príslušné lužickosrbské synonymné výrazy. V slovníku sa uvádzajú všetky doložené historické aj nárečové varianty slova a často aj ďalšie odvodeniny (upozorňuje sa tu miestami aj na nesprávnosti a umelé výtvary v doterajších lužickosrbských slovníkoch). Osobitne užitočný je tento slovník svojimi výkladmi o histórii významovej stavby slov. Ako vidieť, úsilím autora slovníka je stručne a úsporne podať komplexný obraz o slovnej zásobe lužickej srbčiny. V etymologickej časti autor prináša aj nové výklady, neznáme z doterajšej literatúry.

Pome
prísluš
nosť, ho
blato, l
popri p
ako slo
sa uvád
slov ak
alebo t
burnus,
veľkej
napravi
má aut
Nepo
z češtin
autor s
výklado
z češtin
Svoj
srbskú
ska.² T
17. stor
srbčine
Vo výz
že exis
k nim s
nevyhn
Takým
slovo t
A k ta
„počet,
známe,
storočia
podnes
odvode

¹ Poz
a v stre
Obzor

² DO

6, 1972,

³ Poz

⁴ Bli

súvislos

Państw

⁵ Poz

Bautzer

1866).

⁶ Poz

1. Anas

tohto s

Pomerne vyčerpávajúco sa v tomto slovníku uvádzajú inoslovanské responzie príslušných lužickosrbských slov. Aj slovenčine sa tu venuje primeraná pozornosť, hoci na viacerých miestach slovenské paralely chýbajú (napr. *bahno*, *dláto*, *blato*, *bób*), niekde sú údaje zo slovenčiny nepresné alebo chybné (tak napr. popri podobách *broskva*, *broskev* sa uvádza podoba *broskyňa* ako zastaraná; ako slovenská sa uvádza podoba *čud* — s. 40 a 47 — a nie *čudo*; ako slovenská sa uvádza príslovka v podobe *dobrě*). Nenáležitú je ďalej označovanie niektorých slov ako československých. Skratkou č.-*slowak.* označuje autor niekedy slová alebo tvary, ktoré majú rovnakú podobu v češtine aj slovenčine (*brdo*, *blizna*, *burnus*, *budu* — hoci spisovná slovenčina má len tvar *budem*, ktorý je aj vo veľkej väčšine slovenských nárečí). Je to nedopatrenie, ktoré možno ľahko napraviť (napr. skratkami č. u. *slowak.* alebo č., *slowak.*). Na iných miestach má autor správne označenia.

Nepotrebné je tiež odvolávať sa na V. Machka, že slovenské slovo *cirkev* je z češtiny. Machkov názor o prevzatí tohto slova do lužickej srbčiny z češtiny autor slovníka tiež jednoznačne nepotvrdzuje (s. 41). Najmä po Stanislavových výkladoch o tomto slove¹ možno povedať, že Machkovo tvrdenie o prevzatí z češtiny neobstoí.

Svojho času sme už boli upozornili na jednu zaujímavú slovensko-lužicko-srbskú súvislosť pri slovách *berecin*, *bereciñec*, známych z východného Slovenska.² Tu možno upozorniť na slovo *cešľa* „tesár“, ktoré je dobre doložené zo 17. storočia z východného Slovenska a ktoré má paralelu aj v hornej lužickej srbčine v podobe *česla*. Autor slovníka podáva o ňom výklad na strane 48. Vo význame „tesár“ je toto slovo známe už len v poľštine (*cieśla*). Ak uvážime, že existuje viac starých východoslovensko-lužickosrbských súvislostí, môžeme k nim s veľkou pravdepodobnosťou zaradiť aj slovo *cešľa*, ktoré tak nemusí byť nevyhnutne prevzatím z poľštiny,³ ale spoločným starým jazykovým prvkom. Takým spoločným jazykovým prvkom je aj hornolužické a východoslovenské slovo *tuni* „lacný“ (v poľštine je známa podoba *tani* v tom istom význame). A k takýmto spoločným jazykovým prvkom treba zaradiť i slová *ličba*, *oblik* „počet, účet“, *ličić* „rátať, počítať“, ktoré sú síce už v dnešnej slovenčine neznáme, ale sú v uvedených významoch dobre doložené z písomností 16.–18. storočia.⁴ Slová *liczba*, *liczyć* (a ďalšie odvodeniny) sú v uvedených významoch podnes dobre známe v poľštine i v lužickej srbčine (v hornej *ličba*, *ličić* a ďalšie odvodeniny,⁵ v dolnej *licba*, *licys* a ďalšie odvodeniny⁶). V úvode recenzovaného

¹ Pozri naposledy STANISLAV, J.: Črty kultúrneho jazyka na Veľkej Morave a v stredovekej Bratislave. In: Bratislava. Zv. 2. Red. F. Kalesný. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1966, s. 242–250.

² DORULA, J.: *Berecin*, *šarha*, *šarhovňa* a ďalšie príbuzné slová. Kultúra slova, 6, 1972, s. 19–20.

³ Pozri DORULA, J.: Z histórie mien povolání. Slovenská reč, 33, 1968, s. 81–82.

⁴ Blížšie pozri v príspevku DORULA, J.: Z histórie slovensko-poľských jazykových súvislostí v slovnej zásobe. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. 14. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1974. (V tlači.)

⁵ Pozri PFUHL, CH. T.: Obersorbisches Wörterbuch. Fotomechanischer Neudruck Bautzen, Domowina-Verlag 1968, s. 338–339 (1. vydanie tohto slovníka vyšlo v roku 1866).

⁶ Pozri MUCKE, E.: Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihrer Dialekte. 1. Anastatischer Neudruck Bautzen, Domowina-Verlag 1966, s. 830–832 (1. vydanie tohto slovníka vyšlo v rokoch 1911–1915 a 1926).

slovníka spomína síce autor, že slová *ličić*, *licyś* „rechnen, zählen“ sú v lužickej srbčine prevzatými slovami alebo novšími umelými útvormi (?), ale túto vec bude treba bližšie preskúmať.

Zo staršej i nárečovej slovenčiny sú známe ešte ďalšie slová, ktoré si zasluhujú pozornosť aj z hľadiska slovensko-lužickosrbských jazykových súvislostí (zo slov spomínaných v recenzovanom slovníku spomeňme napr. *ako*, *albo*, *až*, *aže*, *ažby*, *hew*, *kněz* „pán“).

Ukazuje sa, že máme dosť dôvodov so záujmom i s netrpezlivosťou očakávať na dobrej vedeckej úrovni pripravovaný historicko-etymologický slovník lužickej srbčiny.

J. Doruľa

Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1901–1918

Na prvej konferencii slovenských bibliografov v Košiciach v januári 1956 bol prijatý generálny plán slovenskej národnej bibliografie. Tento plán bol do istej miery modifikovaný r. 1965. Pri určovaní poradia jednotlivých úloh sa vychádzalo z myšlienky, že treba spracovať predovšetkým tie obdobia a úseky tlačovej produkcie, ktoré dosiaľ neboli zachytené.

Teraz vyšla publikácia zhrnajúca článkovú produkciu z r. 1901–1918 z oblasti krásnej literatúry a jazykovedy (POTEMRA, M.: Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1901–1918. Zv. 8. Krásna literatúra a jazykoveda. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1972. 1158, [4] s.). Nás zaujíma predovšetkým časť týkajúca sa jazykovedy. Jazykovedné príspevky sú zachytené pod číslami 20 828–21 445, čo značí, že je tu spolu 617 záznamov. Tu treba poznamenať, že v tomto zväzku (a iste aj v iných zväzkoch) nejde o publikovanie celého vy-excerpovaného materiálu. Ako sa uvádza v metodickom úvode na s. 15, z 300 000 lístkov v bibliografickej kartotéke zverejní sa približne 150 000 záznamov v desiatich zväzkoch podľa jednotlivých tém. Neuverejnený bibliografický materiál ostane k dispozícii v kartotéke Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Ak sa tento postup pri uverejňovaní vyexcerpovaného materiálu uplatnil aj pri jazykovedných príspevkoch v rovnakej miere, potom by šlo asi o 1200 príspevkov z dvadsaťročného obdobia na konci existencie uhorského štátu.

Istú orientáciu v jazykovednej produkcii poskytuje článok M. Mihókovej Krásna literatúra a jazykoveda v slovenských novinách a časopisoch, ktorý je uverejnený na s. 23–141. O jazykovede sa hovorí na s. 135–141. Úvodom sa konštatuje, že na stránkach slovenských novín a časopisov v období 1901–1918 zaberala jazykoveda v pomere ku krásnej literatúre (ktorá je spracovaná v tom istom zväzku) len veľmi nepatrné miesto. Sú to iba necelé tri percentá z celkového počtu záznamov, ktoré sú v tomto zväzku. V tretine prípadov ide pritom o drobné, krátke správy o jednotlivých jazykovedcoch, príp. o popularizátoroch jazykovedných problémov, alebo sú to recenzie kníh, učebníc a slovníkov a nakoniec články s politicko-národnostným zameraním (proti pomadžarčovaniu). Významnejšie články sa sústreďujú na dejiny slovenského jazyka a pramene k nim a na otázky gramatiky a slovnej zásoby slovenského jazyka. Tento obraz podľa autorky primerane zodpovedá vtedajšej kultúrnej a národnopolitickej situácii. Z celkového počtu 617 príspevkov sa slovenským jazykom zaoberá 487. Čo sa týka iných jazykov, najväčšia pozornosť sa venovala slovanským jazykom.

Autork
v r. 19
záznam
ne odd
aj jazy
ských
keď sa
Vo v
skupín
3. Osta
vydelu
jazyk
len ok
piny V
ké a p
Jazyko
napr.
Sloven
na šk
na s.
sa zac
luje p
kladu
Mat
Z prí
zarade
hov.
Prá
anglic
konzu
Sm
za vy
skej j
jazyk
ktorá
sloven
sústav

Autorka hovorí aj o podiele jednotlivých slovenských novín a časopisov v r. 1901–1918 na uverejňovaní príspevkov s jazykovednou tematikou. Najviac záznamov je z Národných novín, ale najzávažnejší materiál (ktorý autorka správne oddeľuje od ostatného materiálu) je zo Slovenských pohľadov. Ako vidieť, aj jazykovedná produkcia ukazuje na mimoriadne závažné postavenie Slovenských pohľadov v štruktúre slovenských časopisov na začiatku tohto storočia, keď sa začal frontálny útok proti Slovákom na likvidovanie slovenského národa.

Vo vlastnej bibliografickej časti sa materiál člení do týchto troch základných skupín: 1. Slovenský jazyk. 2. Slavistika – slovanská jazykoveda a literatúra. 3. Ostatné jazyky. Myslím, že toto základné rozdelenie je dobré, lebo sa takto vydeľujú dve hlavné oblasti záujmov, o ktorých už bola reč, totiž slovenský jazyk a ostatné slovanské jazyky. Skupina *Ostatné jazyky* predstavuje vcelku len okrajovú záležitosť. Skupina *Slovenský jazyk* sa zas rozčleňuje na podskupiny *Všeobecné [práce]*, *Dejiny slovenského jazyka a pramene k nim*, *Gramatické a pravopisné problémy*, *Slovná zásoba*, *Slovenské nárečia a pramene k nim*, *Jazyková kultúra*. Aj v rámci týchto podskupín nachádzame ešte ďalšie delenie, napr. v rámci podskupiny *Všeobecné [práce]* sa vydeľuje ďalšia podskupina *Slovenčina na školách*. Na prvý pohľad azda prekvapuje, že práce o slovenčine na školách sa vyčleňujú v rámci skupiny *Všeobecné [práce]*. Ako sa však uvádza na s. 135, z príspevkov týkajúcich sa slovenčiny na školách iba jeden príspevok sa zaoberá metodikou vyučovania slovenčiny na školách, v ostatných sa nastoľuje požiadavka vyučovať slovenčinu najmä na stredných školách. Z tohto výkladu sa ukazuje, že spomenuté delenie je oprávnené.

Materiál z väčšiny oddelení má dnes, pravda, už len dokumentárnu hodnotu. Z príspevkov, ktoré nestrácajú na aktuálnosti, možno spomenúť aspoň práce zaradené do skupiny, resp. podskupiny *Jazykové otázky slovensko-českých vzťahov*.

Prácu uzatvárajú registre (názvový register a register mien) a resumé (ruské, anglické a maďarské; so zreteľom na najpravdepodobnejších „stredoeurópskych“ konzumentov tejto bibliografie by bolo vhodné aj nemecké resumé).

Sme veľmi povďační dr. M. Potemrovi, neobyčajne pracovitému bibliografovi, za vydanie tejto práce, ktorá nám umožňuje skompletizovať si obraz o slovenskej jazykovednej produkcii v minulosti. Do roku 1918 máme takto zachytenú jazykovedu u Riznera a Potemru. Bude potrebné ešte vyplniť istú medzeru, ktorá je v spracovaní slovenskej jazykovednej produkcie z obdobia prvej Československej republiky. Počínajúc rokom 1939 sa slovenská jazykovedná produkcia sústavne zachytáva v bibliografiách slovenskej jazykovedy.

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Prídavné meno otročí? — V zemepisných príručkách sa stretávame s používaním niektorých názvov, ktoré obsahujú príd. meno *otročí*. Napr. v Malom atlase sveta (1. slov. príručné vyd., Praha, Ústredná správa geodézie a kartografie 1960, register zemepisných názvov) sa uvádza názov *Veľké otročie jazero*. V tej istej práci sa zaznamenáva aj názov *Otročí polostrov*. Našu pozornosť zaujalo príd. meno *otročí*. Z formálneho hľadiska proti nemu nemožno nič namietat. Je utvorené od slova *otrok* odvodzovacou príponou *-i*, ktorou sa tvoria druhové privlastňovacie prídavné mená. Je utvorené rovnako ako hoci-ktoré iné druhové privlastňovacie príd. mená, pričom sa tu používa nielen náležitá prípona, ale aj bežná alternácia *k/č*. A jednako je táto podoba akási „čudná“, „nezvyčajná“, a to zrejme preto, lebo sa v bežnej jazykovej praxi takéto prídavné meno nepoužíva. Jeho výskyt sme zistili iba v spomenutých zemepisných názvoch. Pravda, samotná skutočnosť, že sa príd. meno *otročí* bežne nepoužíva, nehovorí ešte proti tomu, že by sa nemohlo používať vo vlastných menách. Zdá sa však, že dnes už nie sú priaznivé podmienky na to, aby sa príd. meno *otročí* bežne používalo. Preto treba podľa našej mienky hľadať iné jazykové prostriedky na vyjadrenie významu, ktorý má v spomenutých názvoch vyjadrovať príd. meno *otročí*.

K podst. menu *otrok* existuje prídavné meno *otrocký*. Podľa Slovníka slovenského jazyka má prídavné meno *otrocký* tieto tri významy: 1. týkajúci sa otroka, typický pre otroka, napr. *otrocká práca*, *otrocké poníženie*, pričom spojenie *otrocká práca* sa používa aj v prenesenom význame „veľmi ťažká, úmorná, nadľudská práca“; 2. expr. bezvýhradný, úplný, absolútny, napr. *otrocká vernosť*; 3. expr. presne napodobňujúci, kopírujúci, doslovný, napr. *otrocký preklad*. Keď si bližšie všimame tieto významy, zistíme, že význam „týkajúci sa otroka, typický pre otroka“ vlastne tiež ustupuje z používania. V spojení *otrocká práca* sa dnes natoľko neuplatňuje ani význam „týkajúci sa otroka, typický pre otroka“, ale skôr prenesený význam „ťažká, úmorná, nadľudská práca“. Živé sú aj významy, ktoré slovník zaznamenáva na druhom a treťom mieste. Častejšie používanie týchto významov mohlo viesť k nahrádzaniu príd. mena *otrocký* v spomenutom prvom, a teda podľa SSJ základnom význame. Namiesto spojenia *otrocká práca* vo význame „práca vykonávaná otrokom, resp. otrokmi“ sa dnes používa spojenie *práca otroka*, *práca otrokov*. To ukazuje, že príd. meno *otrocký* sa v tomto prípade nedá dobre použiť (a zároveň aj to, že spracovanie významovej štruktúry slova *otrocký* z hľadiska súčasného spisovného jazyka v SSJ by malo byť trochu iné; význam „týkajúci sa otroka, typický pre otroka“ treba hodnotiť ako zastaraný).

Cestu k riešeniu ukazujú spomenuté vyjadrenia typu *práca otroka*, *práca otrokov*, podobne napr. *vzbura otrokov* a i. Ako sa uvádza v gramatickej literatúre (pozri F. Miko, Rod, číslo a pád podstatných mien, 1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 152; ten istý autor v práci Morfológia slovenského jazyka, 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 169), jedným z druhov

adnom
podst.
slova.
Tento
vaní s
námies
Beh v
ta, uli
súhve
alebo
doch
bežne

Ana
však
by sm
pomer
Typ z
vlastk
viac s
menor
ulica,
s gen.
adjek
výhra
ulica

Vie
tvarov
na p
v rám
etymo
váci;
Doku
v slo
sjezd
s. 22)
tegrá
mové
„faloš
si čas
je zna
uvede
predp
táciu
Pro

Slove

adnominálneho genitívu je tzv. genitív druhej príslušnosti. Vec pomenovaná podst. menom v genitíve sa chápe ako druh a tým klesá významová váha tohto slova. Genitív je tu čírym prostriedkom kvalifikácie nadradeného podst. mena. Tento genitív, ako sa tu ďalej hovorí, bol východiskom na tvorenie pomenovaní sviatkov, významných dní, pretekov, radov, trofejí, budov, zariadení, ulíc, námestí, parkov, podnikov, škôl, merných jednotiek a pod., napr. *Sviatok práce, Beh víťazstva, Park kultúry, námestie Janka Kráľa, stromoradie Andreja Kmeťa, ulica Obrancov mieru, Divadlo P. O. Hviezdoslava, 15° Celzia, obratník Raka, súhvezdie Býka*. V takýchto vlastných menách sa bežne používa v genitíve sg. alebo pl. (ako nezhodný prívlastok) životné podst. meno, hoci v iných prípadoch má použitie prostého genitívu osobitný štylistický príznak (*ruka otca*, bežne *otcova ruka*).

Analogicky podľa názvov typu *ulica Janka Kráľa, námestie L. Štúra*, najmä však názvov typu *ulica Partizánov, ulica Odbojárov, ulica Obrancov mieru* ap. by sme mali používať namiesto názvov *Veľké otročie jazero, Otročí polostrov* pomenovania s gen. pl. subst. *otrok*: *Veľké jazero otrokov, polostrov Otrokov*. Typ zemepisných názvov a gen. pl. osobných podst. mien ako nezhodným prívlastkom možno pokladať v súčasnej spisovnej slovenčine za produktívny, stále viac sa používajúci. Kým v staršom jazyku boli bežné iba názvy s prídavným menom utvoreným od pomenovania osoby, napr. *Kováčska ulica, Záhradnícka ulica, Legionárska ulica*, dnes sa uplatňujú práve spomínané pomenovania s gen. pl. osobného podst. mena, a to niekedy popri pomenovaniach so zhodným adjektívnym prívlastkom (napr. *ulica Partizánov — Partizánska ulica*), ale často výhradne bez príslušného pomenovania so zhodným adj. prívlastkom (napr. *ulica Odbojárov*).

L. Dvonč

Vichy — vichyjský, vichistický. — Pri morfematickej segmentácii slov a tvarov v procese komunikácie sa v jazykovom vedomí používateľov jazyka — na pozadí napätia medzi synchroniou a diachroniou i niektorých analógií v rámci synchronie — môže uplatniť deetymologizácia alebo perintegrácia. Deetymologizácia (z hľadiska synchronie by bolo presnejšie hovoriť o demotivácii; o motivácii a remotivácii pri analýze morfolologickej štruktúry slova porov. Dokulil, M.: *Dialektika výrazu a významu v morfolologickej štruktúre slova v slovanských jazykoch*. In: *Československé prednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze*. Red. M. Drozda a E. Pauliny. Praha, Academia 1968, s. 22) „vedie niekedy až k úplnej strate povedomia o členitosti slova“, perintegrácia „vedie k zmene členenia“ (Slavíčková, E.: *Některé problémy morfémové analýzy češtiny*. Slovo a slovesnost, 28, 1967, s. 8). Výsledkom takejto „falošnej“ interpretácie býva spravidla nepresná, skreslená informácia, ktorá si často vynucuje aj nepresnú grafickú transformáciu slova. Zo školskej praxe je známy príklad písania slova *visutý* s *y* v koreni slova („vysutý“) ako prejav uvedenej morfémovej perintegrácie, ktorá vzhľadom na vysokú frekvenciu predpony *vy-/vý-* v slovenčine spontánne vsugeráva aj pre tento tvar segmentáciu časti *vi-* ako „prefixálneho“ *vy-*.

Proces demotivácie a perintegrácie pri morfematickej analýze prebieha nielen

pri domácich slovách, ale aj pri preberaní a adaptácii cudzích slov, ktoré slovenčina ako flektívny jazyk sa usiluje prispôbiť najmä svojmu fonologickému, morfológickému a derivačnému systému. Zaujímavým úkazom pri takejto adaptácii cudzích slov býva fonematické, morfematické, ale i grafické napätie medzi zakončením odvodzovacieho základu a začiatkom slovotvorného formantu. Ide najmä o prípad, keď k tvarovo neohybnému substantívu, ktoré sa končí na -y, treba pridať slovotvornú príponu, ktorá sa začína na -i (o tejto otázke porov. Dvonč, L.: „Maccarthyzmus“, či maccarthizmus? Slovenská reč, 26, 1961, s. 251–252; Sabol, J.: Netty – príd. meno Nettyn? Slovenská reč, 31, 1966, s. 190–191; Sabol, J.: Lobby, rugby – lobbista, rugbista. Kultúra slova, 6, 1972, s. 89).

K úvahe na tému o morfematickej demotivácii a perintegrácii nás priviedol text z našej tlače: *Gabriel Péri, francúzsky novinár a politik, vedúci činiteľ odboja. Zatkli ho vichystické úrady...* (Život, 22, 1972, č. 9, s. 57.)

V danom príklade sa má od názvu francúzskeho mesta *Vichy* utvoriť adjektívum, v ktorom sa prvá derivačná morféma začína na -i. Pri spojení slovotvorného základu končiaceho sa na -y a slovotvornej prípony so začiatočným -i vzniká isté morfematické napätie, ktoré sa rieši v prospech významovo všeobecnejšej, abstraktnejšej časti slova (v danom prípade slovotvornej prípony), ako sme uviedli už v obidvoch našich citovaných článkoch. Od zemepisného názvu *Vichy* bude mať uvedené prídavné meno podobu *vichistický*. V tomto prípade sú v zadnom okruhu variantu koreňnej morfémy *vich-* derivačné morfémy *-ist-*, *-ic-*, *-k-* (variant morfémy *-sk-*; porov. Horecký, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 62) a adjektívna relačná morféma. Tvar *vichistický* treba odlišovať od adjektíva *vichyjský*, utvoreného od toho istého základu (od variantu koreňovej morfémy *vichy-*; o podobe tohto prídavného mena porov. Slovník slovenského jazyka. 6. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 302). V zadnom okruhu variantu koreňovej morfémy *vichy-* je v tomto prípade interfigovaná morfa *-j-*, derivačná morféma *-sk-* a adjektívna relačná morféma (porov. aj obyvateľské mená utvorené od názvu *Vichy* – *Vichyjčan*, *Vichyjčanka*).

Rozličný počet i konfigurácia derivačných morfém v adjektívach *vichistický* a *vichyjský* prináša, prirodzene, aj jemný rozdiel v sémantickej informácii, ktorá sa naplno odhaľuje až v „svojom“ kontexte. V spisovnej slovenčine budú teda jazykovo a pravopisne správne spojenia *vichistický fašistický režim*, *vichistická vláda*, *vichistické fašistické úrady*, ale *vichyjské parky*, *vichyjské ulice*, *vichyjská minerálna voda*.

J. Sabol